БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЛМС II 1.1
Књ. СВ.
1976/418 (3.)

ЛЕТОПИС

МАТИЦЕ СРПСКЕ

СЕПТЕМБАР

1 9 7 6

НОВИ САД

ЛЕТОПИС

МАТИЦЕ СРПСКЕ

ПОКРЕНУТ 1825. ГОДИНЕ

Чланови уредништва
ДИМИТРИЈЕ ВУЧЕНОВ
ПЕТАР МИЛОСАВЉЕВИЋ
АЛЕКСАНДАР ТИШМА

Главни и одговорни уредник
ДИМИТРИЈЕ ВУЧЕНОВ

Коректор
СТОЈАН ТРЕЋАКОВ

Уредништво: Нови Сад
Матице српске ул. бр. 1
Телефони: 44-609, 42-476
Рукописи се не враћају

Летопис Матице српске излази 12 пута годишње у месечним свескама од осам штампаних табака: шест свезака чине једну књигу. Годишња претплата износи 100 дин., а за чланове Матице српске 85 дин. Претплата за иностранство износи 200 дин. — Цена једном броју у књижарској продаји 10 дин. — Претплата се може положити у свакој пошти на чековни рачун НБ у Новом Саду број 65700-601-203 — Администрација: Ул. Матице српске бр. 1 телефон 44-609 — Штампа: Штампарија „Будућност", Нови Сад.

ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ

Година 152. Септембар 1976. Књ. 418, св. 3.

ЗДЕНКО ЛЕШИЋ

ПЈЕСНИК У РЕВОЛУЦИЈИ

(Поводом стогодишњице рођења Владимира Назора)

Назоров одлазак у партизане крајем 1942. године за многе је био изненадан и неочекиван чин пјесника који је све до тада водио изузетно повучен живот провинцијског професора, па чиновника у Загребу и пензионера, „живот свеђ тих и миран и наоко млитав", како је он сам рекао у пјесми *Аутобиографија.* Ко је и могао очекивати да ће тај већ остарјели пјесник, који је одувијек био по страни од страначких и идеолошких борби и политичког метежа, тако одлучно приступити народноослободилачкој борби? А како је одлучно то учинио посвједочиће сам Назор на првој страници свог партизанског дневника:

„Рече ми једном, изненада, Горан:
— Желе Вас. Бисте ли Ви к њима?
— Бих! — одговорих.
— Сада? Одмах?
— Да.
— Да говорим с кипаром (Аугустинчићем)?
— Можеш.
То бијаше све."

О разлозима своје одлуке Назор ни тада ни касније није рекао ни ријечи, јер за њега, а и за нас данас, они су били сасвим јасни, онолико јасни колико су јасни разлози што човјек дише. Њих је, можда за обојицу, изразио Горан када је говорио на оној партизанској академији која је у јануару 1943. била приређена у част Назоровог доласка:

„Сједити између загребачких зидова, ходати крај усташких лешинара и слушати сваког дана ужасе који звуче као прича из тисућу и једне страшне ноћи, била је наша судбина... Изишао

сам из мрака, гдје се сјај могао само сањати и гдје се могло само плакати, гдје се могло само нарицати, јецати или крикнути у знак протеста, или дубоко у себи, забијајући грчевито и крваво нокте у дланове."

Мислим, треба се присјетити ситуације у којој су се налазили пјесници у окупираном Загребу.

Када је онај Горанов *ноћни влак* рата донио смрт и разарање и у наше крајеве, страхота збивања је превазишла сваку и најузнемиренију пјесничку уобразиљу. „Никако не могу да се отмем импресији — записао је 1942. Мирослав Крлежа у свом дневнику — да је нешто умрло и да нешто лежи на одру. Та ме мисао прати стално већ пуну годину. Је ли то умрла Европа, или само једна од наших умирућих цивилизација, је ли то она, пред нашим очима, умире природном смрћу или су је заклали, тко би то могао да каже?" У таквој људској ситуацији Крлежи се, као и већини пјесника, наметнуо виталан стваралачки и етички проблем: како у тој европској и нашој ситуацији, када је остала „само лудост, страх и ноћ", спасити „достојанство стиха?" Како учинити да он не буде „дах ни дим, већ рт флорета у гњилом труплу злочина"? Као човјек и стваралац Крлежа се морао опредијелити за ћутање, као уосталом и многи његови савременици у окупираној Европи:

Европа лежи мртва.
На погребу том човјечности мртве
уз посмртну почаст топова и огња,
тко не може да буде Фортинбрас
нек говори то гласним ћутањем . . .

То „гласно ћутање" умјетникâ, које је имало карактер нијемог али изражајног протеста, постало је убрзо тако рјечито да се квислиншки режим с тим није могао помирити. Пошто је послао на губилиште или у логоре многе лијево оријентиране писце и умјетнике (међу њима већ првих дана и Аугуста Цесарца), нови режим је свим средствима покушавао да придобије остале писце за сарадњу, макар и за књижевну сарадњу у новопокренутим или у старим десничарским књижевним часописима, што би онда у очима јавности нужно добијало смисао и политичке сарадње. Тако је за многе писце настала мучна дилема: објављивати ма и најинтимније лирске пјесме у духу предратног артизма и преживјети или ћутати као стваралац и изложити се прогањању. Антун Барац, који је и сам био хапшен и излаган притиску, покушао је у есеју *Слобода*

шутње („Хрватска ревија", 1943) одбранити писце: „Уз право да пишу онако како их на то нагоне њихове стваралачке снаге, треба им задржати право да шуте кад у себи не осјећају снаге за рад." У том есеју, привидно сасвим професорски стручном, Барац је усрдно бранио ту „слободу шутње", и то с премисама суштински друкчијим него што су оне на којима је заснована стара изрека о Музама у рату:

„Крај многобројних разарања и рушења што их човјек у доба великих судара може запазити на сваком кораку, психолошки је сасвим разумљив закључак стваралаца који ради из дубине властите унутрашњости: шта у томе лому духовних и тварних вриједности, у погибији милиона људи, у нестајању цијелих народа, значи наше биједно пискарање?"

С једном езоповски изведеном поентом Барац је ћутање као „израз мудрости" супротставио оној књижевној активности којом су се и даље бавили понеки писци, настављајући да објављују своје пјесме, приче, романе као да се око њих ништа није догодило. „Има временâ — истиче Барац — кад се писање озбиљном човјеку чини веома недостојним послом."

А усташким властима се чинило да ће управо мирног старог Назора, који је увијек стајао ван дневне политике, најлакше приказати као „свог", па су дали налог да се уреде и луксузно штампају његова цјелокупна дјела. Тако се за Назора у најдраматичнијем облику јавила она Крлежина дилема: како спасити *достојанство стиха?* Њему је била одузета и та *слобода шутње,* али исто тако и она *радост* коју је још у првим мјесецима рата дијелио са младим Гораном, с којим је, у свакодневним расправама, откривао — по властитим ријечима — „метричку и стилску тајну којом аутор — свјесно, па и несвјесно — долази до својих успјеха". („Драго ми је што и ви налазите *радост* у тој расправи" — писао му је Горан 9. VII 1941.)

Јер, тада, на почетку рата, Назор је, као и Горан, још покушавао измаћи стварности у свијет чистих поетских форми. О томе нам свједочи њихова преписка из тог времена. Горан, на примјер, о Назоровом сонету *Врата смрти* пише да му смета „само један стих с малом шкрипавошћу: *Тишина ј' тежа и дубља но сред гроба...* Зар не би било боље: *Мук је тежи и дубљи но сред гроба?*" Назор не прихвата Горанову сугестију јер „мук" умјесто „тишина" — „дубље звучи", наште његов млади пријатељ, у сљедећем писму, излаже цијелу једну теорију о експресивним вреднотама гласова у тим спорним ријечима. Али све је то њима ускоро морало изгледати „као узалудан напор кемичара

да у атанори створи злато", како је у другој прилици, и раније, рекао Горан. Јер стварности се на тај начин није више могло измицати. Јер она је наметала друкчију дилему, ону коју је, опет, Горан изразио у пјесми *Самом себи:*

Можеш ли затворити очи када тече вријеме
као крвава ријека?

Тај свијет опојне музике вокала и конзонаната морао се и Назору и Горану указати као развалина оног Крлежиног „аргонаутског сна који пјеснички се звао: живот људски". Пред стварношћу злочинâ — „када је туђем дјетету заклана мајка и објешен отац", како је рекао Горан у истој тој пјесми — достојанство стиха морало се спасавати на други начин, пјесма је морала постати онај „рт флорета у гњилом трупу злочина". Али како?

Многи пјесници су више пута људски потресено и поетски надахнуто реаговали на злочине који су се свакодневно догађали. Али су ти стихови тада остајали само интимни пјеснички записи, који се нису могли објавити и тако постати поетски *чин,* онај „дјејствујући глас" који се, према Полу Валерију, налази у основи сваке праве поезије. Тако је, на примјер, Десанка Максимовић на вијест о стрељањима у Крагујевцу написала и, по сопственом признању, дуго помно скривала своју, данас врло познату, потресну *Крваву бајку.* И Горан је у окупираном Загребу написао једну од својих најпотреснијих пјесама, *Лешеви путују,* страшну кантилену о лешевима убијених који изобличени плове низ ријеку чезнући за одмориштем „крај обале црне". Али је и та пјесма постала „дјејствујући глас" тек оног часа када се могла јавно прочитати. Тек је тада она могла постати моћан људски и пјеснички обрачун са том стварношћу која је поезији нудила тако ужасну грађу. Горан ју је прочитао управо на оној партизанској академији у Бихаћу, попративши је сљедећим коментаром:

„Немојте се изненадити што ћу... прочитати своје тешке и мрачне стихове. Они ће вам ипак показати, да су хрватски пјесници дубоко осјећали... страхоте које се врше над њиховим народом, и да су на њих реагирали..."

Та потреба да се једна интимна људска реакција преобрази у чин побуне и отпора свакако је био један од унутарњих разлога што су се Горан и Назор одлучили на онај пут који ће Назор касније укратко описати овако:

„Тежак пут био је до Купе, гдје је све било начичкано усташама и Нијемцима. Купа је била ничија земља, но тамо су нас већ чекали. Даље је ишло добро и лако и 2. сијечња стигли смо у Слуњ. Слуњ је тада био у нашим рукама."

Купа, која је тада била граница између окупиране и ослобођене територије, за ту двојицу пјесника била је и много више. За млађег, Горана, тај прелаз с ону страну ријеке, значио је спасавање смисла поезије: „С вашом борбом — рекао је он окупљеним партизанима у Бихаћу — оживотворила се поезија, пјеснишшво је постало стварношћу, која се . . . ријечју и дјелом манифестира сваког часа." За старијег, Назора онај трошни малени чамац којим су пребродили Купу изгледао је као „морска галија ка Острву Спасења", како је рекао у пјесми *Чамац на Купи.*

Тако се пјесник нашао у срцу Револуције. И ничега неочекиваног ту није било.

Јер, Назор, који је своју прву збирку пјесама објавио још 1900. и до рата имао преко 40 објављених књига, уистину је само „наоко" водио „живот свеђ тих и миран". Он је управо у поезији и поезијом остваривао такав интензитет живота да је, у истој тој *Аутобиографији,* с правом могао рећи како је „сто сунашца златних изнио из мрака" и како „свијет један читав дише, ствара, трпи" у његовом бићу. Тај мирни човјек, зачудо, осјећао се најсроднији оном митском јунаку који му је наизглед најсупротнији — Ахасферу осуђеном на вјечито лутање и немир: „Прогнаше нас оба: мене ланац држи, тебе вјетра крило". Али се зато та унутарња животна енергија Назорова очитовала у правим поетским експлозијама, у којим се богат, и у хрватској поезији никад толико опјеван, свијет флоре и фауне, ваздуха, воде и свјетлости, „сунца пламног", потокâ, мора, шума и горских врхова, таласа и вјетрова, слио и измијешао у јединствен пјеснички космос, увијек виђен у силној динамици непрестаног гибања и изражен у звучним, ритмичким стиховима, истовремено и класички правилним (због тога понекад емоционално расхлађеним) и изнутра набреклим, силовитим и загонетно продорним (због тога понекад семантички непрецизним). Тај је Назоров поетски космос изгледао намјерно издигнут изнад свакидашње стварности људског живота, тамо гдје се „не зна за смијех људи и за пјану буку", како је сам казао у пјесми *Turris aburnea.* Али та његова „кула од слоноваче", ма колико да је у предратним страначким борбама личила на изолирани, деполитизирани кабинет једнога артисте, бивала је често у неком митском додиру са свијетом, на онај начин који је карактеристичан за исконски живот: у прожетости субјективног бића вјечношћу.

Стоји моја кућа, сјајна, тиха сама
Хиљаду већ љета горе на врхунцу.
Нетом зора сване, отварам је сунцу,
Да ме плам прожеже, да ме мине тама . . .

А сред ноћи кад у доцу магла ври,
Ебанова врата отварам олуји.
Тад се на ме дижу с вјетрином што хуји
Стари горски дуси и дивови сви . . .

То је рај што чара лијепе дане моје.
Такве су ми славне вечери и ноћи.
— Кад ћу, кад ћу једном јак и добар моћи
Да мед људе сиђем из те куле своје?

А Назор цио свој вијек, све до оног пресудног тренутка у децембру 1942, није могао „међу људе сићи из те куле своје". Истина, у поетским експлозијама његовог дионисијског витализма већ на почетку његовог стваралаштва родио се један пјеснички мит о неисцрпној снази народа. Али је тај мит Назор уобличавао у визијама преисторијске славенске прошлости и легендама из средњовјековне хрватске историје. У супстанцијалну основу националне повјести само је мјестимично додиривао у тим *Славенским легендама* из 1900. и у тој *Књизи о краљевима хрватским* из 1904. У пуној мјери ју је изразио можда једино у познатој *Шикари,* тој алегоријској апотеози пуку који на себе преузима историјску мисију националне слободе:

. . . Кад нисмо знали луг обранити јакошћу
Храстова, панцом крутом,
То што нам оста драчама оградимо
И својом злоћом љутом!
Ох, растите све гушће, све драчавији
— Сок: отров; трње, нäдо —
Ви наше земље шипрази и шикаре,
Ви посљедња нам надо!

Написана око првог свјетског рата ова је пјесма тек у годинама народноослободилачке борбе изгубила карактер пјесничког сновиђења и постала поетска визија стварног повјесног кретања.

А у том одлучном тренутку Назор је из своје „turris eburnea" коначно сишао „мед људе", у крваву стварност њиховог постојања, у ватру борбе као једино могућег облика повјесног опстанка. Стари пјесник нашао се у вртлогу партизанског ратовања у вријеме најжешћих непријатељских офанзива, па није чудо што се „на једном узмаку

из Црне Горе 30. маја 1943" овако присјећао свог протеклог живота, свјестан истрошености и својих физичких снага и свог некидашњег пјесничког артизма:

Животе мој тешки, варљиви и празни,
Ти си само врт ил кула фразâ био;

Па, јер Ријеч претворит у Чин ниси хтио,
Удес прст свој диже да те њиме казни:
И сад кад ми тијело клону, ти ме гурну
У Дјело што снагу и мишицâ тражи . . .

С ганутљивим еланом он ће захтијевати пушку да чин поезије замијени чином борбе (у пјесми *Команданту мог батаљона*). Али оно што га је стварно учинило борцем није било то замјењивање пера пушком, поезије борбом, већ управо претварање поезије у активан стваралачки чин живота. Уосталом, и оно што његову партизанску поезију чини значајном није тај елан борца, већ способност пјесника да своје ратне доживљаје поетски трансформира у умјетничко дјело, у којем се стичу универзално људски и актуелно историјски смислови живота и борбе.

А када је Назор приступио народноослободилачкој борби, поезија се међу партизанима већ била снажно афирмисала као дјелотворан револуционарни чин. Многи југословенски писци већ су се налазили у редовима партизанских бораца, одазивајући се већ првих дана устанка и позиву Комунистичке партије и свом властитом унутарњем пориву.

Још шестог септембра 1941. Отон Жупанчић је у илегалном листу „Словенски порочевалец" објавио ону чувену пјесму *Веш, поет, свој долг?*, постављајући питање пјесникове одговорности пред стварношћу револуције: „Кај загрињаш се в молк?" За многе југословенске писце приједруживање оружаном народном устанку није било само питање етичке и патриотске дужности, јер они су само тако могли проговорити и као пјесници, само су тако могли изразити свој доживљај рата и револуције и само су тако могли тај свој поетски израз ставити у службу те револуције. Већ 1942. године појављују се међу партизанима прве збирке пјесама штампане у партизанским штампаријама, *Превихаримо вихарје* Матеја Бора и *Ласта у митраљеском гнезду* Јована Поповића. Те године, у вријеме козарачке битке настаје и Куленовићева *Стојанка*, поетски маестрално обликована као тужбалица мајке која по раз-

бојишту тражи своје синове без чије мушке снаге жетвено обиље љета остаје узалудно. А године 1943. излази збирка *Преко ровова* Јуре Франичевића Плочара и за штампу се припрема књига *Хрватске пјесме партизанке* коју су хтјели заједно издати Горан и Назор, али је њено штампање морало бити обустављено због повлачења пред непријатељском офанзивом. Те године настаје и најзначајније пјесничко дјело из тих ратних година, Горанова *Јама*.

У партизанској штампи, дакле, појављују се пјесме и краћа прозна дјела многих југословенских писаца који су се били афирмисали прије рата, као и оних који су управо ту, у партизанима, записали своје прве стихове. Без сумње, Владимир Назор, који је у међувремену био изабран за предсједника ЗАВНОХА, с разлогом је могао написати почетком 1944:

„Партизанска литература — преко 600 разних публикација — кључа посвуда у партизанским шумама... Нема одреда, батаљона, бригаде и тако даље, који не „издаје" свој „часопис", крцат пјесмицама, кратким причама, анегдотама, а готово увијек накићен оригиналним цртежима сваке врсте. Ти се часописи, брошурице, листови и листићи умножавају преписивањем, претискивањем, шапирографирањем и тако даље, иду од руку до руку, увијек тражени и с весељем дочекани, да се из њих што употреби при каквој приредби с декламираньем стихова, држањем говора, разним драматизираньем и пјеваньем музицираних партизанских пјесмица. А из свега тога — ма и како био изражен — избија нови дух..."

Књижевно стварање се међу партизанима већ толико било уобичајило да се осјетила потреба за организованијим облицима партизанског културног живота. Зато је у мају 1944. у Топуском сазван конгрес партизана културних радника. „Позив на конгрес — написао је у том поводу Владимир Назор — не долази потакнут *одозго*, од некалицине политичких и пропагандистичких теоретичара, него *одоздо*... из шуме, из те наше поуздане и чудотворне шуме партизанске, док је народни устанак још у јеку, ослободилачка борба још недокончана... Живимо у вријеме када се збивају ствари још невиђене".

Па ако многи од тих књижевних састава нису имали умјетничке вриједности, сви су они на овај или онај начин задовољавали своју почетну интенцију: претворити поетску ријеч у чин борбе. Ипак, међу њима је настало и доста таквих дјела у којима је поетски кристализирано потресно доживљавање човјекове судбине у рату. А управо су та дјела и у посљератним годинама дјеловала веома инспиративно, доказујући да искрену доживљеност, дубину и сло-

женост поетских значења не може надомјестити никаква декларативна, идеолошки програмирана поетика неке „нове литературе" (у духу социјалистичког реализма или чега сличног). А то је још 1944. сасвим добро изразио управо Назор: „Пјесма, кип, слика, музика, глумачка игра, рецитација, пјевање и тако даље снажна су средства и у сврху борбе — *кад их носе крила праве умјетности.*"

Једно од таквих дјела која су била „ношена крилима праве умјетности" управо је и партизанска поезија Назорова.

Као некада Гете за своју поезију, тако је Назор могао рећи за сваку своју партизанску пјесму да је настала поводом неког догађаја чији је свједок био. Али је сваки пут то суочавање са догађајима израстало у тим пјесмама у готово митске слике, без обзира да ли је то остварено Назоровим омиљеним поступком алегорије или драматско-лирским обраћањем људима и предметима као симболизованим фигурама вјечне људске патње, пркоса и заноса. Већина његових *Пјесама партизанки* (објављених први пут 1944. „у шуми", а одмах затим у Лондону, у издању Уједињеног одбора Јужних Славена) представља доиста пјесниково свједочење о ратним збивањима, што им даје тон искрене и дубоке доживљености, али је сваки пут то конкретно збивање помјерено на план неког универзалног поетског мита, што тим пјесмама даје узбудљивост продора до супстанцијалног језгра саме повјести.

Већ прва пјесма из те партизанске збирке, *Чамац на Купи,* написана првог дана Назоровог доласка међу партизане, преображава онај „мален, узак, трошан чун" којим су Назор и Горан прешли преко Купе на ослобођену територију и претвара га у галију која плови ка Отоку Спасења, у симбол идеје борбе, која „све што трпи, цијелу Хрватску" преноси „на тешке ал свете путове поштења и слободе". А лик старице коју је пјесник — по властитом свједочењу — срео „у попаљеном српском селу крај Вргинмоста јануара 1943." постаје у *Мајци православној* оваплоћење свеколиких исконских болова мајки над згаришћима домова, над убијеним мужевима, над мртвом дјецом:

Бл'једиш, тањиш и кочиш се, но бол немој гушит своју
Бол ти предубоку!
Пусти, нека тужба твоја одјекује широм земље
И нек траје вјековима. Нека чују, у што сада
Прометну се сјета твоја, твоја туга стара, давна.
— Шутиш. Бл'једиш. И ореол мучеништва већ те круни.
Мајко православна.

Сусрет са другом једном старицом, која је најприје пребацила старцу пјеснику што се умијешао у збивање које „здравље, младу снагу иште", а затим се и сама прикључила партизанима у повлачењу пред непријатељем, израста у мит о прељи која исцрпљена клоне над предивом, а прсти јој „даље преду златне жице" давнашњих снова *(Бака Спаса)*. Пјесме *Прењ, Дрина, Дурмитор, На Вучеву* обиљежавају топографске тачке Назорове партизанске маршруте, али се у свакој од њих пред нама отвара предио легенде. Пјесма *На Вучеву* може послужити као илустрација тог Назоровог пјесничког поступка којим се конкретна историјска збивања претварају у митске слике.

У првом дијелу те пјесме Назор с рјечитом сугестивношћу предочава призор исцрпљених, напаћених, рањених и болесних партизана у кратком прекиду марша. У том призору свеопћег клонућа има неке исконске трагичке патње ратника:

...Кад вечерас јекне
Покрету налог, из тог ће логора
Устати збор мртваца, и поворка
Авети босих партизана ићи
По трагу живих ратника. Ох, нитко
Жив устати неће са лежаја тога!

Али позив на покрет мијења слику, коју пјесник сада у нарочитом поетском уобличавању предочава као митско збивање: дроњци изнемоглих ратника почињу да бљеште као свила, а њихова се лица позлатила у сунчаном сјају, и они, као у пијаном заносу, настављају пут — и пјевају.

Из душе цијелог народа се диже
Крик поноса и вјере.
Напријед! Даље!
Сви путови су сада отворени,
Мртваца нема —
И живот царује.

Такав интензитет поетске преобразбе историјских збивања Назор је раније постизао само понегдје у *Славенским легендама* и у *Књизи о краљевима хрватским*. А и тада је то најчешће постизао помоћу алегоријских слика, у којима се смисао збивања потенцира у изградњи пјесничког мита о човјековом исконском сукобу са силама разарања. Али се овога пута предјели тога мита приближавају стварном повјесном збивању и као да само продужују простор једне збиљне и крваве реалности. Због тога се и сама природа тог старог Назоровог пјесничког мита суштински измијенила, јер нам он сада открива сам парадокс постојања.

Суочавајући се у рату са призорима највеће људске патње и страдања, Назор, као уосталом и други наши пјесници у том времену, готово је чулно осјетио окус трагедије живота. Али и он, и Горан, и Каштелан и многи други, прије него што се коначно сложили са Виљемом Јејтсом да „почињемо живјети тек кад смо схватили живот као трагедију", већ су били афирмисали идеју борбе као животне могућности, па нису ни могли подлећи трагичком осјећању живота. Имала је право Исидора Секулић кад је, поводом партизанске усмене поезије, закључила:

> Ми верујемо да партизански песници — ни сељак, ни школован човек — нису одрицали трагедију као такву, нису одрицали у човеку ни сломљено срце, ни подивљао занос који јури за циљем док се мозак у глави не проспе, али су одстрањивали појам и израз трагичности из бојевога живота и из борбеног уметничког израза

Назор, као и сви ти наши партизански пјесници, суочавали су се са свијетом мрака и зла у најконкретнијем и зато најстрашнијем виду, па су неки — као Горан у *Јами*, на примјер — продирали до самог дна оног понора пред којим се нашао човјек. Али им је етика и животни елан Револуције којој су приступили и с којом су се поистоветили давала довољно оне виталистичке снаге с којом никад до краја не пресушује ведрина из очију ни поуздање из душе. Осјећајући готово свакодневно сву трагедију живота, они су смисао живота доживљавали управо у супротстављању животу као трагедији, па су могли пред лицем зла, пред призорима највећег бола и страдања, афирмисати живот. Само тако се може схватити онај спрег тужбалице и ратничке пјесме у усменој партизанској поезији, у којој тако често гробови мртвих јунака постају извориште живота јер су подстреци за борбу. Само се тако може схватити парадокс Горановог јунака из *Јаме:* „Јер ћутим да сад тек живим мада можда мријем." Само се тако може схватити Каштеланов тифусар, који зна да за њега нема више зоре: „Али и у смрти ми смо партизани и наши мртви још се јаче боре."

Тај степен идентификације са идејом Револуције и саму смрт доводи у нове значењске односе, као што показује и Назорова пјесма *Прст*. У њој Смрт нијемом кретњом обиљежава својим знаком борце у колони, уносећи стрепњу међу људе, заустављајући им пјесму у грлу и спутавајући им корак у маршу. Тако се налазимо на самом прагу трагичког доживљаја живота, али прије него што смо прекорачили ту линију сумње, пјесник тјера ту авет Смрти у маглу и расплинуће аргументима тог узвишеног мита Револуције:

Узалуд бројиш — нећеш пребројати!
Узалуд бираш — нећеш изабрати!
Дио смо оне поворке, што нема
Краја, што иде од искона мрачним
Шумама зимским, стазама од трња:
Гдје један пада, одмах други устаје . . .
Ми смо ти нова Тебанска легија
што увијек живи и која се никад
Не мијења: ми смо вјечни, непромјенљиви!

У том смислу поетски најцјеловитија и најизражајнија је свакако позната алегорија *Титов „Напријед"*, у којој на планинским врлетима партизанској колони препречују пут не непријатељски обручи већ авети Зиме, Глади и Сумње (управо у тој градацији, у којој се душевна запрека сумње јавља погубније и опасније него запреке физичког трпљења). Авети у тој пјесми, оцртане с конкретном језовитошћу бошковских апокалиптичких симбола, излажу партизанском вођи своје пола метафизичке пола прагматичке аргументе за одустајање од пута борбе: јер „човјек не смије преко неких међа", јер „највећи је закон човјечји: живјет, ма и како било!", јер „ништа нема важније од хљеба", јер „идеал је вође што зре на грани коју никад неће дохватит рука човјечја". Али вођа те партизанске колоне, и вођа народа у борби, остаје у нијемој одлучности, која не мари ни за метафизичке ни за прагматичке аргументе, јер су разлози борбе утемељени у самом језгру људског постојања. У узвишеном патосу завршне слике Назор још једном, и опет на основу повјесног збивања, изражава свој стари пјеснички мит:

Ал грмну гром на врху планинскоме;
И вјетар духну, и магла се дигну.
Закријешти оро под облаком; засја
Сунце што славно сја и храни и гријe;
И Титов глас се просу као дажд
На измучену чељад, увијек жедну
његових ријечи:
„Напријед!"

По том миту, по том начину преображавања повјесног у супстанцијално, Назорова партизанска поезија се стварно надовезује на његову ранију поезију, продужавајући, и од новог животног материјала изграђујући, онај његов патос витализма и животне енергије пука у борби за слободу. Али се сада тај патос више не ослања на древну славенску и хрватску прошлост већ на саму стварност Револуције.

Тако је Револуција у Назору добила аутентичног и рјечитог свједока, који је знао надахнуто, потресено и дубоко проживљено казивати о патњи, недаћама и клонућима, о моралној снази, људској величини и херојизму њених бораца. Али је Револуција добила у Назору и истинског пјесника, који је имао довољно стваралачке снаге да поетски надгради то свједочење и да у поезији и поезијом допре тамо гдје се повјест претаче у вјечност, али не у облику сна и сјене, већ у живом, узбудљивом откровењу саме бити човјекова живота и његове борбе за слободу. Усто, Назорова партизанска поезија, сугеришући величину патње и страдања, зрачи таквом животном енергијом да чак и призоре највећих страдања и клонућа озарује неком емфатичком радошћу живљења, развијајући страхоту збивања виталистичком вјером у снагу човјека. А управо у том поетском и етичком витализму, у тој енергији животних и животворних сила које нагоне да се расплину авети смрти, боли, патње, сумње, — можда и јесте најљепше својство Назорове партизанске поезије. А за такав његов доживљај повјесних збивања карактеристична је нарочито пјесма *Радост*, која је „састављена 1918, а казана 3. септембра 1943. у Оточцу". (Та напомена на крају пјесме само показује колико је и сам Назор осјетио како су неке његове старе пјесме добиле сада не само свјежину актуелног значења већ стварно тек сада постале онај „дјејствујући глас".)

Хексаметарским стиховима античких рапсода Назор нас у тој пјесми још једном враћа, у продубљеној алегорији, у предјеле својих „легенди", причајући нам како се „у освит новог дана" „на пролетном сунцу" рађа младо и снажно божанство Радост, које силази међу људе с планинских врхунаца са звијездама у очима и ружама на длановима. У том митском збивању пјесник постаје жрец једног дионизијског ритуала, па у опојном заносу слави и благосиља „дане страдања нашег", „све боли наших прећа", „све куће запаљене", „све мржње и све љутње, и ноћи пуне стрепње и дане пуне слутње" и „ону неман грдну, и ону силу црну, што рвасмо се с њоме", јер:

Тко није пелин гуто, тај не зна шта је сладост,
Тко није тужан био, тај не зна шта је радост,
Кад кроз њу снага сјекне.
По љествици невоља високо смо се пели,
Па сада, прошлост наша коју смо дуго клели,
Благословена да је!

Ако се Горанова *Јама* завршава тријумфом животворне свјетлости и стваралачке снаге над мраком насилне

смрти и силама разарања, Назорове *Пјесме партизанке* завршавају се тријумфом самог живота, дионискim превладавањем страдања и смрти и поновним освајањем живота и радости живљења:

Отворите сва срца, сва врата душе ваше!
Другови, тек је данас почело жиће наше
И наша прва младост.

Тако Назорова партизанска поезија не само да актуализира већ и суштински продубљује пјесников стари сан о повјесном смислу живота. А истовремено она то чини средствима која је Назор одавно искушавао у пјесничкој радионици свог предратног артизма. Због тога је она, као уосталом и Горанова *Јама,* постала у посљератним годинама недвојбен доказ да друштвена револуција не изискује нужно и револуцију поезије и да се доживљај стварности може уистину поетски изразити свим неистрошеним средствима „старе" поезије.

Што поезија револуције није дала и револуције поезије разлога има и других. Прије свега, међу партизанима се нашло неколико генерација пјесника, од Назора, који је своју поетику био изградио још почетком стољећа, преко Ивана Горана Ковачића, који је народноослободилачкој борби приступио као пјесник већ изграђене индивидуалности, и Јуре Каштелана, који је своје предратне надреалистичке експерименте адекватно искоришћавао у изражавању нових животних садржаја, па све до оних пјесника који су своје прве значајније стихове написали у партизанима. Сви се они нису ни могли ујединити око неког заједничког схватања поезије, нити мислити на неку своју заједничку поетику. Заједничка им је, заправо, била само одлучност да стихом говоре о Револуцији, да стих ставе у службу Револуције, да га претворе у средство борбе, у онај „рт флорета", како би рекао Крлежа. Неко би данас могао приговорити да пјесници не треба да стављају своју поезију *у службу* било чега што није неспутано, слободно стварање поезије као такве. Али у случају Назора а и свих ових партизанских пјесника заправо се и не ради ни о чему другом до о неспутаном, слободном изражавању властитог бића, које су они поистоветили с бићем Револуције, изражавајући у својој поезији управо ту једнодушност субјективног и повјесног бића. Њих је приближило не једно схватање поезије већ једно схватање живота. А у тражењу сопствених рјешења у изражавању тог доживљаја живота сваки је од њих ишао својим путем и задобијао своју пјеснич-

ку индивидуалност по мјери свога талента и изражајне снаге. А управо је то остало инспиративно искуство у посљератним годинама, доказујући да се поезија мора стварати не на основу неке нове поетике која би „одговарала" новој стварности већ властитом индивидуалношћу, властитом креативном моћи и властитим талентом.

ФЛОРИКА ШТЕФАН

БРИГАДИРСКА

Да л' ми зоре опет руде над јарболом, стегом,
да л' несвикла рука боли у бици са брегом?
Ил' ми чежња не да мира, све би некуд хтела,
да се врати, да се спусти на та давна врела?

Нови Сад, 14—15. јул 1975.

ПОРОДИЧНИ КРУГ

Седимо у дому, пијемо кафу из великих шоља
и говоримо о нужности и целој слободи.
Ја опет чујем грлицу, привиђају ми се летња поља,
а слободна песма да л' к мени, ил' за себе броди?

Нови Сад, 19. новембар 1975.

ЗА СВЕ БЕЛЕ ДАНЕ

У колико си се зрнаца песка уситнила,
— колико бисерја на огрлици времена!
Да сто живота живиш, а један да си снила
до краја, као жена, обична а стамена,
имала би пуну кућу, никад празне руке,
заспала би у ходу, над столом, са остацима хране,
и неверица не би било; на челу сан и булке
пали од умора на јастук — за све беле дане.

Нови Сад, 4—5. март 1976.

*
* *

Вас не боле моје руке, не тиште очајања,
речи ове прелепе на усни што сања
да млеч и мед једног пољупца
доноси ми радост јутра преко целог ступца.

Вас не боли корен из којег сам никла,
припека сунца, ветар на који сам свикла,
њива од које сам се отуђила да не будем роб,
да будем више земља, и њен да слушам зов.

Вас не боле беле кости мојих неуких предака,
ратара на фронтовима, удовица из сваког сокака,
вас не боли наполичарска киселица, мамаљуга,
ни потомство које је косила глад, морила куга.

Нови Сад, 6—7. март 1976.

*
* *

Љубави моја, пуна су ми плућа ваздуха, висине,
миришем на љубичице, на младу боровину,
на твоје пољупце, на речи од милине,
на пролећно сунце, на малаксалу топлину.

Љубави моја, не сећам се на којој је страни град,
не знам како дишу књиге, списи на столу.
Можда чезну за нама док наш дух још млад
лута по Фрушкој гори у љубавном болу.

Љубави моја, идемо неопрезно по трагу бивших глечера
или потоње прашуме у којој су се волеле срне.
Већ осећам глад. Чека нас хладна кухиња, вечера.
Пожуримо кући док нам горки зрак на усни трне.

Нови Сад, 18. март 1976.

ДВЕ СТРАНЕ ЈЕДНЕ УЛИЦЕ

Овом изрешетаном, полуслепом вршачком улицом
позивала сам на изборе тек приспеле колонисте.
Видела сам им гладну децу, козе везане узицом
о лустер, за ногу од клавира и бившег Христа.

Словенке у гуменим чизмама, за бербу одевене,
терале су штајерце, довлачиле бурад, муљале грожђе.
Радиле су ко у старом крају, теглиле без смене
и затирале трагове рата — да никад више не дође.

Нови Сад, 16. фебруар 1976.

*
* *

Ово су моје преломне године
ни налик на оне из народног живота
о којима говоре, у нарочитом надахнућу,
политичари и државници
у честим и претешким часовима историје.
Ово су моје преломне, али не и одлучујуће године.
Давно сам донела све одлуке
и пут изабрала када сам могла да бирам
иако ништа више не зависи од моје воље.
Ово су моје, заиста, преломне године.
Зато ја себи ништа и не обећавам:
ни бољи живот, ни светлије сутра.
Силазим у пределе од пре четврт столећа,
пролазим кроз њих мишљу-муњом:
имала сам браћу, другове, због којих је вредело живети
или ићи на вешала.

Нови Сад, 16—18. мај 1976.

ЈОВАНКА ОРЛЕАНКА

Млада девојка из Донремија, села на граници француских покрајина Шампање и Бароа, *Жан Дарк* или, како се обично назива, *Јованка Орлеанка* зато што је помогла да се 1429. год. Орлеан ослободи енглеске опсаде, имала је необичну судбину: 30. маја 1431. год. спаљена је као вештица на ломачи после пресуде црквене инквизиције у Руану, а 7. јула 1456. год. нова комисија католичке инквизиције, после вишегодишњег истраживања, објавила је актом о рехабилитацији њену невиност. Иста та црква прогласила је Јованку 1909. год. за „блажену", 1920. год. за свитељку, а 1922. год. за заштитницу Француске.

Током тих пет столећа јавља се њен лик на страницама хроничара, песника, мислилаца и састављача дечјих прича час као мрачна сила час као извршилац божјег провиђења. За Шекспира, она је, у Хенриху VI, — „вештица", „злодејка гадна, блудница бесрамна", за Волтера и просветитеље — „бедни идиот", за Шатобријана и Мишлеа — „оваплоћење Француске" и најплеменитија жртва, у чијем је срцу никло француско родољубље. У XIX и XX веку отимају се о њен мит и званична црква и француски народни посланици. Антиклерикалци и републикански пуританци, пуни огорченог беса, проглашавају слављење Јованке Орлеанке „бесмисленим идолопоклонством". Њени поштоваоци одржавају 1904. год. митинг и бацају кривицу за скрнављење њене успомене на Јевреје и масоне. Пишући о њој, Анатол Франс се обрачунава с црквом свог времена, док песник Франсоа Пеги види у њој биће слично себи и назива је генијем мира. Народ слави Јованку Орлеанку од 1435. год. приређујући јој у Орлеану литије, а онда, све до XVII века, пажљиво прати „приказање" њеног живота написано у неких 25 000 стихова. На крају је, 1936. год., прихвата Народни фронт, а за време рата и покрет отпора. Њено име постаје снага, па се о њу отимају и маршал Филип Петен и генерал Шарл де Гол. Девица Орлеан-

ка је већ присутна свуда — на олтарима, позоришним сценама и филмским платнима.

Различити ставови према Јованкиној личности и, нарочито, према њеном миту оставили су трага и међу историчарима: 1. за добре католике она је збиља изасланик неба, 2. за критичне аналитичаре — сулуда девица, која је своје халуцинације наметнула обесхрабреним ратницима и повела их у победе, 3. за претеране комбинаторе — принцеза коју је неко у најповољнијем тренутку убацио на позорницу историје, 4. а за трезвене тумаче сачуваних текстова који служе као извор сазнања о њеној делатности — јака личност коју је колективно расположење завичајне средине убедило да својом једноставношћу, храброшћу и чистотом срца може подићи дух замореном, пометеном и малодушном друштву окупљеном око француског краља.

О Јованкиној делатности има врло много историјских извора, јер су се њени подвизи и трагични крај рашчули на све стране. Вест о њеној смрти сачувала се чак у једном дубровачком извештају. Али је њена необична појава доводила савременике у недоумицу и спутавала их да сагледају истину. Дугачки записници с њеног суђења и, сасвим супротне по свом духу и ставу, многобројне изјаве сведока сабране од комисије за рехабилитацију такође ни-
су поуздан ослонац у откривању и сагледавању суштинских црта Јованкине личности. Уопште узев, многе историјске личности о којима су се сачувала обимна судска досијеа остају у много чему нејасне. Но, место неизбежног вајкања о природи сачуваних историјских извора биће корисније бацити поглед на политичко стање у Француској првих деценија XV века, стање које је претходило Јованкиној појави.

Много пре но што су Енглези обновили ратне операције у стогодишњем рату, земљу су почели да раздиру унутрашњи сукоби. Француски краљ Карло VI, кога су све чешће хватали напади лудила, губио је контролу у држави којом је управљао. Његови стричеви, браћа и синови претварали су своје апанаже у независне области и отимали се о утицај на двору. У међусобним сукобима, они су образовали две противничке скупине: једној је стајао на челу бургоњски, а другој орлеански војвода, ослоњен на моћну породицу Армањак с југа Француске. И када је бургоњски војвода Јован Неустрашиви, онај исти који је 1396. год. учествовао у битки код Никопоља, убио 1407. год. краљевог брата Луја Орлеанског, између „бургоњаца" и „армањака" распламсао се прави грађански рат.

Енглези су се користили тим нередима, па су обновили непријатељства и 1415. год. однели велику победу над француским ритерима код Азинкура. Да би сатро противнике,

бургоњски војвода се приближио енглеском краљу Хенриху V и обећао му да ће га признати за француског краља. Млади енглески краљ није имао никакво право на француску круну, јер је припадао новој, ланкастарској династији, коју је његов отац довео на престо 1399. год., а ипак је, следећи традицију својих претходника, то право истицао. Захваљујући енглеској помоћи, бургоњске снаге ушле су 1418. год. у Париз и поклале све затечене „арманьаке". Најмлађи син француског краља, дофен Карло, једини који је надживео браћу, склонио се јужно од Лоаре са остацима својих присталица. Обострани покушај да се постигне примирје пропао је већ при првом састанку 1419. год., јер су људи из дофенове околине, светећи се за смрт свог некадашњег вођа, убили бургоњског војводу. Његов наследник, Филип Добри, не испуштајући из руку лудог Карла VI, лако га је навео да разбаштини дофена Карла и да удајом ћерке за енглеског краља Хенриха V прихвати и њега самог као свог „правог сина". И када су 1422. год., један за другим, умрли и Хенрих V и Карло VI, бургоњско-енглеска коалиција прогласила је за француског краља Хенриха VI, једногодишње дете Хенриха V из недавно склопљеног брака. Власт је као намесник преузео његов стриц војвода од Бедфорда. Тако су Енглези постали и формално господари свих француских крајева северно од Лоаре.

Све покрајине јужно од Лоаре подржавале су разбаштињеног дофена, и он је после очеве смрти као Карло VII обнављао у Буржу највише монархијске установе. Располагао је знатним приходима, јер његово подручје није било захваћено страхотама рата, сам је бесумње био врло способан, као што показују његове касније реформе, али су га као разбаштињеног сина дуго раздирале сумње да ли он доиста има право на престо. Зато није ништа предузимао, одбијао је врховну команду над војском и дозволио да постане играчка у рукама својих саветника. Тако се рат дуж Лоаре отегао од 1422. до 1428. год., када је војвода од Бедфорда предузео мере да са енглеским снагама продре на југ и са неких 4000 војника опсео Орлеан. Градска посада није успела да осујети ниједан подухват противника и већ је помишљала да се преда. Карло VII се припремао да побегне из земље. И тада је настао неочекивани преокрет.

У фебруару 1429. год. стигла је у краљеву околину Жан Дарк с поруком да је Бог, преко својих светитеља, ставио у задатак њој, обичној сељачкој девојци, да ослободи Орлеан, одведе краља на крунисање у Ремс и да протера Енглезе. Хроничари кажу да га је већ при првом сусрету, не знамо како, убедила да је он „прави башти-

ник Француске и краљев син". Он сам није сумњао у привиђења и откровења, али је ипак послао Јованку у Поатје да црквени људи испитају њену правоверност. Они нису открили ништа што би јој се могло замерити, па се Карло VII без двоумљења придружио каравану који је носио храну и оружје опседнутом Орлеану.

Да ли је Јованка била подложна халуцинацијама или не, данас се не може знати. Средњовековни човек, пун сујеверја и склон иреалности, лако је бркао сан и јаву и дубоко веровао да својим чулима може осетити натприродне силе и ступити с њима у везу. Својим изјавама Јованка није изненађивала савременике. Тек када се нашла пред истражницима у Руану, морала је, дуго смишљајући, да им описује ликове арханђела Михаила, свете Катарине и свете Маргарите, углавном на основу њихових статуа које је виђала по црквама свога родног краја. А њихове поруке биле су сасвим у духу политичких ставова људи у чијој је средини Јованка провела детињство. Све што се зна о њеним поступцима и реакцијама и најмање не открива психички поремећену личност.

Остаје једино старо питање да ли је Јованка кренула Карлу VII из сопствених побуда или под утицајем неких данас непознатих лица. Записници са ислеђења и суђења у Руану показују да је она упорно подвлачила небеско порекло својих побуда и, заклањајући се за привиђења, одбацивала сваку могућност да иза њене мисије стоји било који живи човек. Под притиском унакрсних питања, пуних једва приметних замки, она није ни једног тренутка на некога другог пренела део сопствене одговорности. Храбро и пркосно, врло често је ускраћивала одговоре са објашњењем: „Људе често вешају зато што говоре истину". Трезвени и одлично обавештени Јованкин савременик, хуманист Енеј Силвије Пиколомини, потоњи папа Пије II, био је готово четврт века као члан Светог колегија у додиру с кардиналом Естутвилом, који је у име цркве повео поступак за Јованкину рехабилитацију. Говорећи о Јованки, он каже: „Тешко бих се могао изјаснити да ли је то било божје дело или проналазак људи. Неки сматрају да је извесна личност велике мудрости смислила да француским државницима наметне од Бога послату девицу, којој би на њен захтев признали врховну команду. Јер, они су сами били толико упорни у међусобним свађама да нико није пристајао да се потчини другоме, иако су сви видели да Енглези односе победе. А нема човека који не би пристао да му Бог буде старешина. Тако је наводно и дошло до тога да се младој девојци повери брига о рату и врховна команда над војском". Из појединих изјава види се да се у краљевској околини очекивала појава такве

девице. И у записнику са ислеђења у Руану сачувао се овај текст: „После тога она је рекла да су је по доласку краљу неки људи питали да ли у њеном завичају постоји гај, који се зове „Храстов гај" (Le Bois Chesnu), јер су пророчанства наговештавала да ће из његове околине доћи нека девојка да изврши чудесна дела. Али је сама Јованка рекла да томе није поклањала никакву веру". Сем тога, када се саберу све вести о њеним припремама за одлазак на двор, види се да су оне текле без тешкоћа. Капетан Вокулера Бодрикур, после слабог отпора, омогућио је Јованки да дође до опреме, коња и пратилаца, а лоренски војвода снабдео их је без премишљања пропусницама.

Јованка је стигла у замак Шинон, где се налазио краљев двор, у оделу витеза. Имала је и мач који је, према њеним исказима на саслушању, такође на неки „чудесан начин" откривен у цркви свете Катарине из њеног краја. Заставу јој је поклонио Карло VII, како се јасно види из краљевих рачунских књига. На њој је био представљен Бог-отац у облацима за време страшног суда, а уз њега један или два анђела с крином; на њој се налазио и натпис IESUS — MARIA. Људи међу којима се Јованка нашла нису, додуше, тако замишљали хришћанску девојку, но ипак нико није замерао њеном изгледу. На суђењу у Руану, тај мач, застава и натпис на њој, два прстена на руци и, нарочито, њено мушко одело изазивали су најдубље подозрење и послужили као разлог најтеже оптужбе. Мушко одело на жени било је очигледан знак јеретичког застрањења и на њега се стално гледало као на супротстављање божјим законима. Њени ретки посетиоци у тамници касније су објашњавали да се она од тог одела није ни смела растати, јер су енглески стражари и иначе покушавали да је силују. А њено девичанство, које су неколико пута проверавали и пријатељи и противници, било је, према њеном и општем уверењу, нераскидиво везано с карактером саме мисије. Судије нису успеле да открију порекло заставе с којом је Јованка кренула у победе над Енглезима и биле су склоне да у њој виде магични штапић Јованкине моћи и њених успеха.

Караван у коме се Јованка пробила до Орлеана, у ноћи између 29. и 30. априла 1429. год., срећно је избегао све енглеске заседе. Већ сутрадан Девица је стала на чело градске милиције (локалне војске) и отела противнику једно утврђење. А онда је и краљева војска, повинујући се њеним тактичким плановима, почела да ређа победе. У Јованкиној писменој поруци енглеском краљу и команданту Талботу (писмо је уз извесне исправке признала на суђењу као своје) стајало је: „Предајте кључеве свих гра-

дова које сте узели и оскрнавили у Француској . . . Ви који се налазите пред Орлеаном вратите се у своју земљу. Ако тако не поступите, очекујте непријатности од Девице која ће ускоро доћи да вас види — на вашу велику штету. Где год у Француској будем напала ваше људе, протераћу их, хтели они то или не . . .” Њени су потези, као и тон овог писма, били одлучни и без трунке оклевања. Обично је говорила: „Радије данас него сутра, радије сутра него касније”. И збиља, после низа ратних операција, Француси су ослободили Орлеан за само десет дана. Остало је узалудно вишемесечно енглеско учвршћивање.

Данашњи историчари збуњени су тако брзим успесима. При том додају да Јованка о војној вештини није ништа знала и да се увек повиновала предлозима искусних заповедника. Други, пак, придају више вере изјавама њених савременика. Гроф Диноа, који је као војни командант био Јованкин најближи сарадник, приписује њеној заслузи брзо освајање замкова и градова око Лоаре. А војвода од Алансона, њен други сарадник, дивио јој се како јаше, како носи копље, како распоређује војску и припрема артиљерију пред напад. Жена код које је становала касније је изјавила да Јованка, изузев о рату, ништа друго и није знала. Но, без обзира какво је било њено војно знање, Јованка је на бојишту деловала својом појавом. По свим вестима, она сама није потрзала мач да се на мегдану огледа с противником већ је, држећи развијену заставу пред рововима, храбрила борце и подстицала их на одлучне нападе. Знала је и самом алансонском војводи да довикне: „Напред, племенити војводо, у напад!” Верујући у порекло њене мисије, војници су се поред ње осећали у безбедности. Она је свако колебање разбијала поклицима: „Убеђена сам у победу. Наш племенити краљ однеће данас победу већу него икада”. Исход је говорио у прилог њених убеђења. Рекло би се да је сујетне мушкарце подстицала на одважност и лепота њене женствености. Мада су у време рехабилитације сви скрушено изјављивали да их ни једног тренутка нису занеле Јованкине чари, доста радо су подвлачили привлачност њених облика. И војвода алансонски, несумњиво занет лепотом њеног духа и тела, признавао је: „Понекад у војсци, лежећи с Јованком и с војницима на слами, гледао сам како се она припрема за ноћ и посматрао њене лепе груди”.

Под заставом те Девице, француске снаге пребациле су енглеске гарнизоне преко Лоаре. Војска која им је стизала у помоћ доживела је потпуни пораз. У очима Енглеза, Јованка је израстала у лик опасне и заводљиве вештице. Војници су одбијали да се са острва пребаце на француско бојиште „плашећи се злодела Девице”, каже енглески

хроничар. Још када је у градовима под енглеском влашћу почело да се осећа немирно врење, страх је нарастао до невиђених размера. Војвода од Бедфорда напустио је Париз.

Међутим, тај страх је био много већи него само одушевљење у околини Карла VII. Краљев најприснији саветник Ла Тремоај био је склон одуговлачењу због суревњивости коју је осећао према прослављеним командантима. Јованка се морала борити против бескрајних већања и оклевања да се краљ одведе на крунисање у Ремс преко непријатељске територије. И ту се показало да је пут био лакши но што се предвиђало. У почетку је по градовима било отпора, али су га Французи отклонили претњом да ће их напасти велика војска коју је водио Карло VII. После тога су све до Ремса наилазили на отворене градске капије. На крају је, 17. јула 1429. год., архиепископ Рењо од Шартра крунисао Карла VII, без великог сјаја али по свим правилима које је изискивала француска традиција. Био је то важан чин. Док су противници у Карлу VII раније видели само шефа странке „армањака", сада су му морали признати легитимност краљевске власти. Хенрих VI остајао је само нејаки противник од 5 година. Његове присталице успеле су да га круниш у тек крајем 1431. год.

После Ремса, слава девице Орлеанске почела је да се шири. Прост свет дочекивао је на коленима љубећи јој руке и ноге. Ритерима је постала идеал, па су своје стегове израђивали према њеном. Посвећени краљ дао је њој и њеној породици племство и увео је у ред најутицајнијих људи краљевине. Сви су је обасипали поклонима. Сви су од ње тражили савет. Градско веће у Тулузи је сматрало да би им она могла најбоље решити монетарне проблеме и извући их из привредних неприлика. Христина Пизанска поново се под старост латила пера да би писала у њену славу. Песник Ален Шартије посветио јој је стихове сутрадан по краљевом крунисању:

„О доиста изванредна девојко,
Ти не долазиш са Земље
Него си сишла с Неба.
Достојна си сваке похвале
и сваке части.
Ти си светлост краљевине" итд.

Јованкина популарност тумачила се на суђењу у Руану као жеља те просте девојке да се уздигне изнад црквене власти, па су је иследници додали као разлог више за осуду.

Но, и на Карловом двору, упркос успеха, нарастао је отпор према мушевитим потезима Девице. Она сама прибојавала се издаје и архиепископу који је крунисао Карла VII набацила је мисао о свом повратку на село. Ипак је однела превагу струја која је сматрала да би требало искористити пометеност непријатеља и прилив многобројних бораца у краљеву војску. Сама Јованка је веровала да ће се Карло VII ослободити нових сумњи ако га војска одведе у Париз, вековну престоницу Француске. И Јованка је, без ранијег одушевљења, поново појахала коња. Градови према Паризу предавали су се без отпора краљевим одредима. Још у страху, војвода од Бедфорда повукао је из Париза већи део крсташа које је раније био сабрао ради одбране престонице од Француза. Они су, међутим, кривицом извесних команданата и због колебљивости самог краља који је већ био стигао у Сен Дени, 8. септембра доживели неуспех. Јованка је била лакше рањена. Слом напада на предграђе Сент-Оноре био је довољан разлог да краљ обустави операције, распусти војску и врати се у Бурж и не помишљајући да у блиској будућности ма шта предузме. Приклањао се ставу Ла Тремоаја, који је сматрао да ће преговори с „бургоњцима" бити кориснији него битке против удруженог непријатеља. Већ је сумњао у Јованкину мисију и дозволио јој једино да се с пролећа придружи командантима који су кренули у чарке по обалама Марне, Ене и Оазе.

Међутим, „бургоњци" су одбили преговоре и опсели Компијењ, изгубљен у време краљевог похода на Париз. Јованка је опседнутима притекла у помоћ, али је 30. маја 1430. год., када се исувише удаљила од градских зидина, пала у руке „бургоњаца". По речима хроничара, вазал Јована Луксембуршког који је заробио Девицу обрадовао се више него да му је допао шака и сам краљ. Месеци заточења по бургоњским замковима не би Јованки били тешки да није било паничног страха да не доспе у руке Енглеза. Њен покушај бегства скоком с прозора није успео, а њен је страх већ крајем године постао црна стварност. Јован Луксембуршки уступио је Девицу бургоњском војводи, а овај се није колебао да је изручи Енглезима за 10 000 златника, сакупљених у Нормандији наметом на становништво. Тако се 25. децембра 1430. год. Девица нашла у кули Старог замка у Руану, под стражом енглеских војника. Енглези су били решени да је физички униште, јер су се, према исказима сведока током рехабилитације, страховито бојали Јованкиних „чаролија", које су им донеле толике поразе. Сматрали су наводно да ће им бити узалудна свака војна акција док је она жива. Нису желели да је смакну као политичког противника, већ да је

уз помоћ црквене инквизиције разобличе као вештицу подложну мрачним силама пакла и као јеретика. Веровали су да ће тако најбоље оцрнити и обеснажити њено дело.

Париски универзитет тражио је за себе „част" да суди Девици. Учени теолози хтели су да још једним поступком покажу своју дубоку привржености енглеској династији, да омаловаже колеге из Поатјеа, који су о Јованки дали повољно мишљење, да понизе просјачке редове, који су окруживали Карла VII и саму Јованку, и тако још једним разлогом отклоне захтеве њихових учених представника да им се омогући приступ универзитетским катедрама. Хтели су на крају да пре отварања црквеног концила у Базелу задају смртни ударац свим оним црквеним струјама које су подржавале ауторитет римског папе. А добро је познато да су те струје уживале благонаклон став кругова око Карла VII и саме Јованке.

Ипак, да би се сачувала сва начела уредно вођеног поступка, истрага и суђење били су поверени Пјеру Кошону. Он је после незадрживих успеха француских снага на путу према Паризу морао напустити своје епископско седиште у Бовеу. Дошао је у Руан да као саветник војводе од Бедфорда чека на архиепископски положај. Као епископ Бовеа, у чијој се дијецези налазио Компијењ, где је Јованка пала у ропство, он је једини био надлежан да преузме инквизиторски поступак. Иако је некада био главни саветник Карла V и поборник његових реформама, постао је огорчени противник његовог унука Карла VII. Радо се прихватио задатка да суди Јованки. Процес је водио по свим правилима инквизиције.

Кошон је у судско веће увео истакнуте теологе и канонисте из Руана, а касније им придодао и изасланике Париског универзитета. Јованки су, дакле, судили Французи. Историчари су до појединости проучили животни пут и делатност тих енглеских слугу и сарадника, па су међу њима открили бедне каријеристе, похлепне полтроне, сребролубиве кукавице и надмене покварењаке, добрим делом личности без правих људских особина. А према њима је пркосно стајала обична, неука и неписмена сељанка која још није имала ни двадесет година да би, без саветника и адвоката, одговарала на њихова добро смишљена питања. Стајала је, недовољно свесна да је жртва не само оштрих политичких већ и идеолошких сукоба западног хришћанског света.

Политички разлози који су Јованку довели пред суд само су узгред потрзани, као оквир правих Јованкиних греха. Током ислеђења, она је јасно исказивала своје политичке ставове без икаквог лажног кајања. Када су је питали да ли је икада била на местима где су гинули Енг-

лези, одговорила је: „За име божје, знате да сам била. Како ви то говорите обазриво. Што нису отишли из Француске у своју земљу?" У разним приликама отворено им је рекла још и ово: Међу њеним земљацима само је један уз „бургоњце" и она би волела да му се одсече глава ако то Бог хоће. Код Жержоа није пристала на примирје са Енглезима; поклонила им је живот под условом да напусте положаје. Ишла је према мору да би заробила што више Енглеза; да је требало, пребацила би се и у Енглеску. А сама је више волела да умре него да им падне у руке. Главни циљ јој је био да Карло VII стекне краљевину. „Ја знам, и то без икаквог двоумљења, да ће мој краљ добити Француску краљевину. То знам као што знам да сте ви преда мном и да ми судите".

Иследници су, међутим, стално настојали да Јованка призна њихов црквени суд и да му се потчини. Како се она позивала на Бога и на његове светитеље, објашњавали су јој да поред небеске јерархије (ecclesia triumphans — црква победница) постоји и црквена јерархија на Земљи (ecclesia militans — борбена црква) с папом и црквеним достојанственицима на челу. Та црква, а не било ко, имала је право да одржава непосредну везу с небом. Јованка им је одговарала да пристаје на ислеђење пред папом. Одмах су покушали да је уплету у црквене спорове: „Ко је прави папа?", питали су је. „Зар постоје двојица?" одговорила је новим питањем, овде већ у жељи да их убеди у своју необавештеност. Кошон је, међутим, успео да за кратко време прибави доста података о Јованкиној прошлости, чак и преписе писама састављених у њено име. Иследници су јој показали писмо којим је, додуше доста неодређено, одговарала војводи од Армањака када је од ње тражио савет коме папи треба да се покори. Тада је изнела свој став: треба се покорити римском папи.

Међу судијама налазило се више црквених лица, као Никола Лоазлер и Жан Бопер, који су несумњиво имали другчији став, јер су касније успели да се као поборници базелског антипапе високо попну у црквеној јерархији створеној на његовом двору. Свргавању тог антипапе Феликса V (у ствари савојског војводе Амадеа VIII) допринеће много сам краљ Карло VII и његов опуномоћеник у преговорима гроф Диноа, један од најоданијих ратних другова Јованке Орлеанке. Но, она је знала да на концилу у Базелу има и високих црквених достојанственика оданих Карлу VII и, када су је питали да ли би пристала на ислеђење пред Базелским концилом, дала је потврдан одговор. Кошон није дозволио да се то место унесе у записник. Тако је остао као њен главни грех непризнавање црквене организације.

Јованка је још веровала да ће, заклањајући се за своја привиђења, успети да судије испуни страхом. Предсказивала је Енглезима да ће за седам година напустити Француску с више губитака но што су их икада имали. Упозоравала је Кошона да пази како јој суди, јер и њему самоме прети велика опасност. Записници показују да руанске судије нису ни покушавале да њене изјаве о привиђењима прогласе за плод маште или лукавства, већ су се упињале да докажу њену повезаност са силама мрака. А такве је чекала ломача.

Јованкини одговори, онакви какви су ушли у записнике, откривају њену крајњу опрезност, а то замрачује пуну истину о њеној личности. Остаје као несумњиво да је имала одлично памћење, да је здравим расуђивањем вешто избегавала инквизиторске замке, доводила у забуну те жиже верске мисли и непоштедно вређала њихову извештачену мудрост. Питала их је зашто се налази у енглеском затвору ако је циљ црквеног суда једино да утврди њену правоверност. Тамновање је Јованку једног тренутка и скршило. Била је изнурена тежином својих окова и вишемесечним вређањем и злостављањем од стране енглеских стражара. Ту су се појављивали и свештеници прерушени у француске заробљенике. Својим саветима они су је доводили у забуну. А на крају, после претњи тортуром и тешког стомачног тровања храном којом је почастио Пјер Кошон, извели су је на гробље Сент-Уан да јој се уз увредљиве говоре саопшти пресуда — спаљивање на ломачи. Још болесна, под тешким утиском представе коју су јој приредили довевши колица са џелатом, Јованка је пристала да призна надлежност суда. Ставила је крст на текст који јој је сасвим другчије прочитан и помирила се да смрт замени вечитим заточењем у црквеној тамници. То је била њена абјурација од 24. маја 1431. год.

Енглези су Кошонову игру озбиљно схватили и оштро негодовали док им он није објаснио: „Ухватићемо ми њу у маказе". Принео јој је мушко одело које тек што је била заменила женским хаљинама. И када га је она прихватила, објавио је да се вратила старим заблудама. Видећи да не мења затвор, да се судије њом поигравају, Јованка је изјавила да је абјурацијом издала своје небеске заштитнике. У записник је унета само белешка: смртоносни одговор. На кратком суђењу за злодело у повратy потврђена јој је унапред предвиђена казна.

На руанском Старом тргу, према трибинама за световне и црквене достојанственике, Јованку је 30. маја 1431. год. чекало губилиште. Доведена је у дугој насумпорисаној хаљини да пламен не би поштедео неки део њеног тела, да не би остале њене мошти. Пјер Кошон је прочитао

пресуду, позвао Јованку на покајање, мада јој пре тога није ускратио исповест и причешће, и предао је световној правди. Супротно поступку инквизиције, остао је да прати њено спаљивање надајући се да ће она у последњем тренутку признати своју заблуду. То није доживео, јер је Јованка у сузама до краја викала да је невина и захтевала да јој се принесе крст. Народ је плакао и, на крају, засуо званична лица погрдама и камењем.

За све време суђења, Карло VII није ништа предузимао. Тонући у ранију малодушност, одавно је изгубио веру у Јованкину мисију. Али су се догађаји ипак одвијали у његову корист. Озлојеђен због ратних пустошења и често принуђен да тражи збег по пећинама, народ је сматрао да је Јованкин пут био добар. Сматрао је тај пут својим путем, па је подржавао Карла VII и слао му нове борце да се носе са омрзнутим енглеским витезовима и стрелцима, који су на крају дојадили и „Французима отпадницима", који су прихватали врховну власт Енглеза. И када је Карло VII ушао као победник у Руан, поставио је захтев да се поново испита Јованкин случај и поништи пресуда. Рад на рехабилитацији ушао је у озбиљну фазу када је Француска после 1453. год. већ била очишћена од енглеских посада. Како су краљеви успеси били тесно везани с Јованкином појавом и њеним краткотрајним деловањем, било је потребно да сама црква, полазећи са истих идеолошких ставова који су Јованку одвели у смрт, обелодани њену правоверност и честитост. Искази сведока приказивали су је сада као добру, побожну и једноставну хришћанску девицу.

Идеолошки мотиви и разлози за пресуду и рехабилитацију служили су само привидно неким вишим и непрікосновеним циљевима. Били су само плашт политичких обрачуна и оправдање пред широким масама које су владајуће скупине уводиле у своје обрачуне као снагу покорног дејства. Жртве су били појединци чиста срца и искрене вере у исправност ставова за које се боре. Јованка Орлеанка била је несумњиво племенита жртва, не зато што је Карло VII био бољи човек од бесловесног детета Хенриха VI него зато што је крчила пут у коме су ши слојеви француског народа, они који су је раширених руку прихватили, видели свој спас. Био је то пут који је после дуготрајног рата и крвавих унутрашњих сукоба требало да донесе земљи и народу мир.

ВИДОСАВ СТЕВАНОВИЋ

КОГ САМ БАВОЛА ТРАЖИО НА КАЛИШУ

Празном улицом мога детињства пролазе поворке невидљивих мртвачких кола и редови узнемирених пратњи. Пламен крематоријума сажиже дрво сандука, тканину, покорну материју женског тела. И разлеже се бучна звоњава са оближњих цркава, као у празничко јутро.

Пробудио ме је телефон. Неред одмаклог дана мешао се са нередом моје собе. Подигао сам слушалицу. Јесам ли то ја? Нисам. Јесам ли код куће? Нисам код куће. Отишао сам у материну. Зашто се зезам? Зашто се зезам. Прекинуо сам везу и нисам спустио слушалицу. Јуре ме они од којих бежим, беже они које јурим.

Моја четкица за зубе била је влажна, пешкир згужван, када засејана рибим длачицама. Запах јевтиног парфема упио се у читаво расуло. Парчићи свести шкрипали су ми у лобањи, као крхотине. Форпас од ноћас? Подвикнућу јој да више не долази. Никад више. Али како? Нисам јој знао ни име, ни адресу, ни број телефона, чак ни изглед. Нешто као висока па танка, млитавих груди под отрцаном мајицом, окречена разним фарбама. А кукови широки, као туђи. Покупио сам је пред зору, дигао сам је, као празан новчаник, неким дрипцима што нису знали ни где су, ни ко су. Био сам нафирен, изводио сам бесне глисте, показивао згужване фотографије. Чије? Ничег се не сећам. Заборављам — што намерно, што случајно. Свеједно ми је.

Нисам се бријао. Носим браду — из лењости, алькавости. Тек онако. Не ради лепоте. Имам њушку какву имам, шта ту неко догнавање и гланцање. Ожиљак на образу не могу да уклоним, као ни онај из памети. Опекотине, у ствари. Нисам се ни купао, био сам угодно премазан јучерашњим знојем. Једино сам слушао музику са транзистора — добру, бучну музику што пара уши и сеца дијафрагму. Звонило је на вратима, али нисам отварао. Два месеца нисам платио кирију, три струју, избега-

вао сам пријатеље, заобилазио познанике. Прешао сам Поштанску штедионицу — продужио себи годишњи одмор. До даљњег.

Блиставе и похабане разгледнице, растурене свуда по соби, чекале су, као и сваког јутра, да им се обратим. Да легнем у колотечине познатих речи. Да се распем.

Пред црквом Василија Блаженог мислила сам на тебе. И ништа. Даљина и близина па то је исто.

Од шпанског вина не боли глава ал тишти срце и пеку успомене. Шта си мислио оним твојим Свеједно је?

Ово је бигбен Велики Сат. Он откуцава наш последњи час. Сутра летимо натраг. У ствари данас.

Поздрављам те из Париза. Само те поздрављам. Много сам повраћала. Лакше је умрети.

Овде је поларна ноћ нешто љубичасто и раздражујуће. Ал светлије него на Калишу где смо седели. Помози сам себи.

Отворио сам фијоку и покупио све андрамоље — све то прстење, бурме, наруквице, бразлетне, брошеве, игле, медаљоне. Куповане по бувљим пијацама, испод руке, у задимљеним кујнама сусетки, по предузећима, поклањане за венчања, рођендане и младенце. Нису могли да стану у кутију, коју сам био припремио. Узео сам најлон кесу, стрпао све унутра и ставио је у унутрашњи џеп. Жуљала ме, али не превише. Таква је прошлост — овештала и удобна, као лањске ципеле.

Дигао сам слушалицу и окренуо број. Сива светлост цедила се испод навучених завеса и сливала око мојих ногу, клизила преко прљавог паркета. Био сам ухваћен, спетљан, потпуно укроћен.

„Ало", рекао сам, „јеси ли сама?"

„Мили, где си досад? Имам нешто ново за тебе."

„Јелтете", рекао сам, „баш за мене? И то ново."

„Моја другарица и ја идемо на велики пут. Њеним колима. У њеном аранжману."

„Занимљиво", рекао сам, „ал не волим кола. Туђа, мислим. Како би било пешице?"

„Буди озбиљан, мили. Идемо у Индију, преко Блиског и Средњег Истока. Обилазимо знаменитости. Пођи с нама."

„Нас троје, значи?" рекао сам, „Је л групњак по среди?"

„Ако ти очеш. Ако заповедиш."

„Не заповедам!" рекао сам, „И нећу. Не волим Индију."

„Кога ти волиш, мили? Мене?"

„Не знам!" рекао сам, „Можда да, можда не. Ал волим Сахару и којешта."

„Ми одлазимо чим средимо с пасошима. Пођи с нама!"

„Нећу!" рекао сам, „Хоћу да останем овде, да се кувам у празном граду. Да базам како ми се свиђа. Да једем мастан ћувеч и пијем вештачка бела вина. Мрзи ме да померам своје кости. Не мрдам одавде!"

Тек на улици приметих да сам заборавио сат и наочари за сунце. Али нисам хтео да се враћам сада, јер то не могу избећи касније. Много касније. Одвукао сам се до Калиша, док су ми зглобови шкрипали и пуцкетали, као да вежбам за старца. Тамо је врвело од пензионера, мамица са децом, љубавника и провинцијалаца. Тискали су се и гурали, али самозадовољно. Свалио сам се на клупу и забленуо у равницу, двестоти пут за последњих две стотине дана. Било је облачно и пепељасто, а запарно и влажно. Дисао сам као да гутам влажне крпе за прање суђа. Некаква тамна и зелена светлост просијавала је ваздух и запљускивала ми очи. А у дну видика, изнад банатских шума, котрљале су се густе сенке и пушиле се мочваре, као да земља испарава и зној и умор.

Неко ме је тешком руком опаучио по леђима, само што ми није сломио кичму. Замало сам прогутао догорелу цигарету. Нада мном се натквесио неки главоња — бркат, косат, ушат, носат. Све на гомилу. Заударао је на коњске ресторане, на подруме и поткровља, на празне собичке и мушку самоћу. Испод мишке му је био цртаћи блок, имао је панталоне начвакане уљаним бојама. Ужагрио је безбојним очима и вребао тренутак да ме шчепа у загрљај.

„Што си нежан", рекао сам, „као рибаћа четка!"

„Бе си, Александре, пиле од сокола? Кад си стига из Ровиња. Дођи да се братски ижљубимо!"

„Мичи ми се са очију!" рекао сам, „Никад те нијесам гледа. Александар нијесам, Ровињез нијесам, нит ћу икад бит!"

И отперјао сам. Кога сам ђавола тражио на Калишу?

Као и обично, обишао сам све кафане до центра. Редом. Свуда — пустиња. Доколичари и дежурни пијанци, нагнути над чашама, студенти и службеници што су збрисали с посла, продавци из оближњих радњи. Муве, прашина и врели зидови. Никога нисам тражио, више сам бежао. Окружавала су ме бледа, знојава лица, изгужване кошуље, будаласто шаренило излога. Аутомобили су већ били заузели плочнике, закрчили улице, загадили ваздух издувним гасовима, као плехане смрдибубе. Врелина и смрад су успорили покрете пролазницима, као разливена вода — њихова стопала су мртво шљапкала по разгрејаном асфалту. Одасвуд се чуло потмуло брундање града, одјекивала је хука саобраћаја и раштимована бука његове утробе, која се напреже и пати. И ја сам лутао кроз

бетон, камен, гвожђе и стакло, што су грчевито држали овај мравињак.

Учинило ми се: спавао сам, будим се. Преда мном — Кнез Михајлова, уски канал којим теку жамор, пихтијаста телеса и преврнуте беоњаче, летње кошуље и прашњава јара. Нисам ходао — био сам ношен струјом, као нагрижена јабука без петељке. Иза стакленог зида „Загреба", као у претрпаном акваријуму, лаптале су спарушене усне и жвакале вилице, а угашене очи су буљиле у масне плоче столова. Лепршали су дланови уличних продаваца и преплитали се њихови прозукли гласови. Куће су се удаљавале и смањивале — њихова прочеља су се преображавала у крти картон кулиса. Преда мном се отварала перспектива цина, спетљаног у мрежи патуљака и патуљица. Али равнодушног, отупелог од понављања и тричавости, успореног крвотока и храпаве коже.

Лифт није радио, као и обично. Ни светло на степеништу, које се, као мрачан тунел без излаза, дизало увис. У читавој кући су становали слепци, кретали се пипајући — њихове руке су начиниле мрку пругу на зиду, у висини ограде. По кујнама су цврчале запршке, шиштали лонци. Задах ме је ударао у лице, док сам се саплитао преко високих басамака и псовао врелу таму одморишта без светларника и прозора. На трећем спрату је трештао радио и чула се нечија пискава вика — женски глас је био на ивици гушења и сузан. Врата ми је отворио жгољавко са глаукомом на десном оку. Опет ја? Стотину пута ја? Био је више уморан него љут, сузе су му се скореле на мршавим образима. Момчиловић није код куће — не зна се ни кад одлази, ни кад долази. Он је неухватљив и непредвидљив, својеглав и променљив као небо, слеп за друге. Што му се не скинем с оне ствари? Вирнуо сам у собу преко ходника: на ниском отоману башкарила се офарбана женска у шортсу и мајици, препланулих руку и бутина. Гледала је према нама, али као да нас није видела — више је ослушкивала. Под жутом сијалицом њено лице се пресијавало, као кришка премазана маслацем. Неуплакано.

Грбио сам се на углу и одлучивао на коју ћу страну. Где ћу попити прво пиће? У мојој кафани или у првом бифеу? Неко је викнуо моје име, неко ме је загрлио и цмокнуо у образ — изблиза сам осетио млитавост чиновника. Био је то Станко Шпанац: подбуо, млохаве коже, дремљивих очију, али с белом кошуљом и машном. Церио се и гњечио ме, као курву у хаустору, једва сам се некако одмакао.

„Ди си, буразеру? Што чиниш?"

„Ништа", рекао сам, „углавном цабелебарим."

„Је ли? Ја рмбам у спољној трговини. Шљакам са иноземством."

„Је ли?" рекао сам, „Бравос!"

„Мажњавам лову. Лова до крова. На Западу су прави марсовци. Имам стан, имам кола. Оженио сам Драгицу из краја. Знаш је? Рићу Драгицу?"

„Не знам!" рекао сам, „Не сећам се!"

„Она тебе зна. Помиње те. Каже — водио си је на журке и мало јој се набацивао. Имамо двоје деце. Синови!"

„Честитам!" рекао сам, „Бравос! Али — журим. Морам до једног типа. Мућкамо нешто."

„Ћао, буразеру. Јави се."

„Јавићу се", рекао сам, „под обавезно. Здраво живо!"

Купио сам новине, засео пред мојом кафаном и наручио ледено пиво. Треснуо сам га право на жеђ, сместа ми је било боље. На великом, старом сату изнад часовничарске радње било је одавно прошло подне и овдашњи таксисти су заједнички ручавали, као каква мушка породица. Њихова кола су стајала у реду, отворених прозора и десних врата — нека мршавица, ни млада ни стара, у краткој цицаној хаљини, са зеленом пластичном кофом, сунђером је прала шофершајбне и довикивала се са продавачицом из просластичарнице. Мало даље су радници, голи до појаса, разбијали плочник: њихова мршава, погурена леђа сијала су од зноја. Између врелих зидова, потамнелих од година и чађи, испод квргавих липа и блескавих прозора вишеспратница, преко металних столова и плетених столица — ковитлала се прашина, растеривана буком и журбом пролазника. Наручио сам још једно ледено пиво. А мој келнер је ушао унутра и није се враћао — видео сам како стоји иза високог шанка, пуши и препире се с неким невидљивим.

Све свакодневно. Нема разлике између данас и сутра. А најбоље је јуче — већ ми је за леђима. Тако сам размишљао. Онда сам престао да размишљам. Читуцкао сам натенане. Убиство у Симиној улици: два клинца укокали педера, неког архитекту. На Ади Циганлији много купача, мало простора. Још један биоскоп са еркондишном. Број ванбрачне деце ове године достигао десет одсто, прошле недеље нађено петоро удављених новорођенчади — једно у шољи станичног клозета. Ништа изложбе, ништа концерти. Летња морт сезона. Најзад сам преврнуо праву страну — мој оглас је био ту. Кратак, обичан, али се, између тих тупих редова, истицала његова болна оштрина. Његов црни смисао, разговетан као смрт, замршен као лудило. Скалупио сам новине и ставио их у џеп, поред најлон кесе.

Око Мошиног споменика мотали су се, као и сваког дана, новинари, коректори, спикери, техничари, певачи и певаљке. Троми, притиснути јаром, с тамним наочарима за сунце, вероватно полупијани и жедни, знојавих дланова, на силу срдачни и бучни — овај округли трг, врелих каменик плочица, био је рошгиљ на коме су се пекли и пржили. Њихово затворско двориште и шеталиште. Неко изненадно јато врана беше се спустило у спарушене крошње, ковитлало се и крештало — беличасти измет капао је посвуда. Али све главе беху спуштене, нико није ни погледао у ниско небо.

Таксиста у првим колима био је матор, мршав, кокошијег врата, дебелих цвикера. Сав наборан, као да није обавијен сопственом кожом, већ широким оделом. На образима, испод очију, чак и на голим лактовима — свуда су му висиле кесице. Једва сам га наговорио да вози. Тек је ручао, одмара лечка, вари њупу. Ако је напред, није његов ред. Слагао сам да журим на авион. Да имам резервисано место у Дубровнику. Знао ли сам раније да журим? Јесам, али сам заборавио чуку. Ди ми је пртљаг? На аеродрому. Могу ли вожњу без таксиметра? Могу и без таксија, само да се гура. Унутра сам налетео на упозорење: *Хвала што не пушите!* Нисам пушио, али су ми уста била пуна горке пљувачке, слузи и глади.

На Савском мосту — саобраћајка. Неки „спачек" је налетео на бандеру, одбио се на коловоз. Право под камион. Има ли преживелих? Нико ништа није знао. Трубећи, провукли смо се поред карамбола. Милицајци, са белим дорукављима и кошуљама флекавим од зноја, нешто су премеравали, гомила радозналаца је бленула са стране и блебетала. Избечене очи, опуштене вилице, напрегнута и дремљива лица. На сивом асфалту блистала је локвица светлоцрвене крви, прошарана бензином и крхотинама стакла. Све је треперило и подрхтавало од јаре, али су облаци били још гушћи и нижи, као да мућава река и град испаравају смесу сагореле нафте, масне паре и отровног дима. Ушће се искривило и разлило, као да виси — две реке су постале једнодимензионалне, прости цртежи на земљописној карти.

„Извини", рекао сам, „можем ли нешто да те питам?"

„Питуваj!"

„Туцаш ли нешто", рекао сам, „на ову врућину?"

„И на врукјина и на ладнокја. Кад гоћ окјеш. Деље чича па све откива!"

„Добро се држиш!" рекао сам, „Шта јеш?"

„Не пушим си, не пијем си. Легам рано, ћипам рано. Ал кољем женске. Таксиженске."

„Ене!" рекао сам, „Шта му то па дође?"

„Дође му на курва. Свака шљакаторка има свој такси. Чича има два комата. Викају се Лола и Нуна — тако се саме викају. Само на једно се плашим!"

„На чега?" рекао сам, „На милиција?"

„На трудноkја, синовац. Не трошим контрацепција."

Платио сам десетаком. Нисам сачекао кусур. Журило ми се, мада узалуд. Аеродромска зграда је истицала своје оштре углове и блештала алуминијумским сјајем, као хрпа изглачаних коцки и паралелопипеда, заборављених усред равнице. Прошао сам кроз аутоматска врата — прогутала су ме равнодушно, механичким покретом, као кукца. У чекаоници су, између хрпа ствари и великих стакала, скакала бледа деца, мувале се напудране жене, опуштених стражњица. Ужурбани мушкарци, шкембави и разбарушени, теглили су кофере, торбе, сунцобране, свађали се пред шалтерима. Поред шанка није било слободног места, кафе и швепсови преношени су преко глава и додавани позадинцима. Попео сам се на терасу. Сваки корак ми је био познат и тежак, као да носим тегове на зглобовима. Срећом — никог познатог.

Наслонио сам се на ограду и запалио цигарету из посебног пакла, тамноплавог са златним рубовима. Таква сам добијао два-три пута недељно — из безцаринске зоне. Две стотине истоветних дана ме је делило од последњег, сваки је био један корак даље у извесност и беду, силазак ниже. Стрмоглављивање, као у дугом сну. Још увек нисам знао где је крај. Где је дно. Падао сам, али бестежински — кроз глуву празнину, као падобранац коме се није отворио падобран.

Доле су се протезале бетонске писте, блештали сребрнасти трупови авиона, као металне муштикле. Где-где су се виделе мрке површине спржене траве, плави и бели трактори, натоварени пртљагом, сновали су између механичара у замазаним комбинезонима, аеродромски аутобус је заокретао, пиштећи гумама и нагињући се. Антена радара окретала се у безветрици, као откинуто крило. Мајушна, рибокоса стјуардеса, са накривељном капицом, водила је раштркану групу путника према репу авиона, што их је прогутао, као нека крупна, наопака риба — једног по једног и натенане.

Покретне степенице су биле одвучене, врата затворена. Авион се покренуо, као трома гвозденбуба — скренуо је на писту, махнувши репом. Заурлао је, залетео се, тромо се одлепио од земље, с кљуном увис. Видео сам бела лица, згрчена под притиском, ружичаста упозорења, привезане појасеве, које гужвају знојави дланови. Мада ми је гнечила бубне опне, буку готово да нисам чуо — све сам пола замишљао, пола осећао, као да гледам филм о себи.

Живот у негативу. Авион је заронио у облаке, као у запењену, ретку воду.

Вратио сам се аутобусом. Путници исти као они што су малопре одлетели, само препланули, ољуштени. Сви у шортсевима, шареним мајицама, с папучама на босим ногама — коже разједене сољу, огрубеле од ветра и медитеранског сунца. Повратници с летовања, живахни, помало распојасани и бучни, али, на домаку града, све тиши и погруженији, као ђаци пред крај екскурзије. Кроз неколико сати упашће у замке од којих су побегли — перутаће се, свађати и тући децу.

Јео сам у прчварници на Цветном, где лоче таксисти, цвећарке и глумци. Дугачак подрум, прегрђен косим шанком, влажне таванице, с клозетом поред кујне и климавим столовима — мрачан усред поднева, засут неком зеленкастом светлошћу, као зрачењем мемле. Заударало је на бајати ђувеч, на крпе за брисање посуђа, на устајало пиво из буради.

Сако сам окачио на чивилук. Било је полупразно, као после подне на периферији. Два стола даље — мангупи су зезали неког пијаног старкељу, десетерачког песника што сови по улазима, таванима и подрумима, вуцара се по биртијама и проси шљивовицу. Поред мене — два чупава клинца и две намазане клинке, са огромним модрим колутовима испод очију, фармеркама и бецевима. Пушили су и бленули, ћутећи, као да се лагано успављују. Мршаве руке су им лежале на покапаном чаршаву, уши су им се скрозриле. Били су дрипави, прљави и одсутни, али некако независни. Онда су тихо устали и кренули, вукући се, као живе сенке.

Позвао сам келнера и сачекао да напише рачун. Посегао сам руком у џеп сакоа, где држим новчаник. Празан. У другом џепу — најлон кеса и новине. Остали су били празни. Испипао сам их још једном. Исто. Келнер, округлоглав и кривоног, тупо ме је гледао изблиза.

„Нема лове!" рекао сам, „Дрпили су ми новчаник!"

„Дешава се. Овдена је три комата и двеспет банци. Бувек и два леба, пола киле белог са содом."

„Могу ли да ти останем дужан?" рекао сам, „Донећу ти до мрака. Пет комада!"

„Не може. Смењујем се. Предајем пазар."

Извадио сам прву ствар из најлон кесе и пружио му је. Нисам ни погледао која је. Било ми је свеједно.

„Важи ли ово у рем?" рекао сам.

„Важи. Радим сутра пре подне."

„А прекосутра?" рекао сам, „Кад радиш прекосутра?"

„Исто."

„Долазим!" рекао сам, „Да ме повучеш за стојка!"

Сако сам обукао тек на улици. Прва светла су привлачила и гуснула сиви сутон. У новчанику су ми била сва грађанска документа: лична карта, пријава боравка, буквица, возачка дозвола, здравствена књижица, решење о годишњем одмору. Адресар и телефонски именик. И бедних десетак хиљада — последњи остатак последње плате. Био сам човек без идентитета, забораван и заборављен. Тамо где сам некад почивао ја, ограничен сопственим својствима и обележјима — није више било никог. Као да је моје раније биће искочило из тела: оно је наставило да се креће, да чини све што смо чинили заједно. Али једноставније и без размишљања, као да се ослободило кавеза.

Поштанска штедионица више није постојала за мене — ни ја за њу. Развод због неслагања нарави и узајамне нетрпељивости. Био је крај раном устајању, кафенисању, спортској прогнози, укрштеним речима, састанцима радне заједнице, викендима и групним летовањима. Зар да рмбам још тридесет година — да бих у шездесетој постао старији референт? Између многих, изабрао сам најпријатнији и најкраћи начин пропадања: испијање на душак читавог града и свих његових отрова.

Одвукао сам се на Зелени венац. Крклањанац аутобуса, путника и пролазника, страсна вечерња гунгула, раздражена мраком. Продавци срећака и андрамоља, вагације и просјаци гурали су се у подземном пролазу, као несварена храна у леђим цревима. Удисао сам издувне гасове, мирисе воћа и поврћа са пијаце, где су се сељаци смештали под тезгама и довикивали пред спавање. Небо над рекама било је црно, као туш.

Прошао сам кроз уско двориште, газећи по испуцалом бетону. Свуд канте препуне ђубрета, фурда и којешта. Прозори су били отворени и старачке руке су поливале цвеће у саксијама, лијандере и лимунове у шафољима. Две опајдаре су торокале код дворишне чесме — ућутале су и пратиле ме раширеним очима, зараслим у млитаво сало. Као и увек, трипут сам закуцао на вратима у дну — тај звук као да је узнемирио густи собни мрак. Чуло се лепршање крила, крештање, комешање и влачење ногу у папучама. Поново сам закуцао трипут.

У одшкринутим вратима појавили су се наочари, увезани канапом, модар нос, вунена капа и упали образи. Очигледно није ставио вештачку вилицу. Био је у масном капуту преко спаваћице, згрбљен и некако увучен у себе, као да се смањује. Одгурнуо сам врата и закорачио у смрад. Кавези на зидовима и свуда: канаринци, папагаји, штиглици, голубови, сенице и гугутке. А мршаве, лење мачке на кревету и столицама. Како се не пождеру између себе?

„Могао би неки пут и да проветриш!" рекао сам.

„Ком се не свиђа — нек иде. Нисам те звао."

„Разумем", рекао сам, „упао сам. Како живиш?"

„Живим. Не жалим се. Што си дошо?"

„Да те обиђем. Понуди ме да седнем!"

Бацио сам једну олињалу мачку са столице и сео. Гледали смо се преко исцепане, прљаве мушеме, а она жгадија се полако смиривала.

„Имаш ли пиће?" рекао сам, „Било које?"

„Немам. Бифе је преко пута. Пиј тамо!"

„Разумем!" рекао сам, „Не питаш како је мајка?"

„Знам да је добро. Већ дваес четири године је добро. Откад сте ме најурили."

Извадио сам најлон кесу и све из ње просуо на мушему. Зурио је у накит, али као да ништа не види. Није чак ни жвакуљнуо — просто се укочио.

„Вреди сто сома!" рекао сам, „У готовом!"

„Не треба ми. Ја сам сиромах старац."

„Вреди пет пута по сто сома", рекао сам, „али данас вреди само сто. У готовом!"

„Ништа ми не треба. Болестан сам. Умрећу ускоро."

Устао сам и зграбио га за рамена. Обесио ми се у рукама, као крпа. Засмрдео је на изненађење, на страх.

„Испричаћу!" рекао сам, „Све ћу да испричам. Како си потписао. И како су људе поапсили ради тебе!"

„Пусти ме. Прво ме пусти. Даћу паре."

Уклонио сам руке са његовог трошног костура и обрисао их о панталоне. Скупио се, згрбио, као и обично — никад га нисам видео усправног. Чепркао је по фијокама, по шифоњеру, чак и у пећи. Прчкао је и чангрљао, као миш. Сва она жгадија се беше поново разгаламила. Пружио ми је шаку згужваног новца — искрзаног, излепљеног, као да га је скупљао на мосту.

„Деведесет комада. Немам више. Последња уштеђевина."

„Твоја ствар!" рекао сам, „Шта да кажем мајци?"

„Ништа. Да сам добро. И да ћу да умрем!"

Зграбио сам лову и забрзао напоље, сав заглувео. Нисам се ни осврнуо. Оне две опајдаре су ме укочено гледале, раскречене, подбочене, с кантама у рукама. Као да нису мрднуле од малопре. Тек на улици сам се пребројао: осамдесет и два сома. Знао сам да ме вара, али сам намерно насео. Моја превара је била много дубља.

Ишао сам насумице, тек да ходам и да се проветрим. Цигарету сам бацио после два-три дима — као да сам пушио труло лишће. На отвореном платоу изнад ушћа, нејасна према северном небу, комешала се нека тамна гомила. Свирали су двојица: кућави хармоникаш са заба-

ченим шеширићем и костурасти ћеманист, чија се лобања, гола и дугуљаста, кезила у дрхтавом полумраку. А у колу су играли пристанишни радници, слушкиње, носачи, зидари, станичне тротоарке, кондуктери, пијачари — трупкали су равномерно, као да су навијени и остављени, ћутећи су изводили кораке и окрете. Бат њихових ногу био је тежак и безнадан, кулучарски, сличан одроњавању камења, али сложан и уједначен, помало механички, помало као у заносу. Кретали су се лево-десно, мукло, по некој невидљивој, древној кореографији, што им је прожимала покрете, дисања, лупање срца — бесвесно су се препуштали, као животиње, нечем вишем од себе. Хармоника је крештала, ћемане је стругало, свирка је била празна и шупља. Али је једнолични ритам кола поправљао све погрешке, сва одступања од мелодије.

Нико није напуштао круг, нико није улазио са стране. Улетео сам изнебуха — моја лева рука била је у женској, моја десна у мушкој руци. Дрхтећи, осећао сам њихову храповост и одбојност. Коло се најједном поколебало — ја сам сметао њима, они су сметали мени, као по неком договору без речи. Сударао сам се и батргао, ноге су ми се сплеле и отромиле. Хармоника је прескакала читаве такторе, као да се загрцава, ћеманистова лобања је престала да се клима и кези — зурила је у мене дубоким рупама испод чела. Али, мада сам био незванац, обичан уљез, окружавало ме је ћутање, сложни мук пометених играча, њихова трпна снага. Нису ме примили, нису ме ни одбацивали — чекали су, трупкајући у месту.

Отргао сам се и отишао. Кога сам ђавола поново тражио на Калишу?

Засео сам пред мојом кафаном и наручио пола литра са сифоном. Правио сам шприцере и пушио — палио сам цигарету на цигарету. Минути су нестајали, као дим. Кафана се пунила вечерњим гостима: свежим, избријаним, ужагрелих очију, као да су кренули у лов. Преко пута — аутобуси су равномерно празнили своје претоварене утробе. Њишући куковима, пролазиле су преплануле, лако обучене женске и нешто од њиховог тамног сјаја таложило се у мом вину, претакало се у моје вене. Радници су још увек разбијали плочник, али готово да их нисам чуо. Видео сам их — црне, погурене лутке што висе о невидљивим концима.

Тркнуо сам до веце. Изнад писоара писало је на зиду: *војник бајриħ Још двеста дана па ондак здраво живо*. Морао сам, као и обично, да се придигнем на прсте. Зашто писоари нису прављени за кратконоге и ниске? Дао сам свој прилог тонама мокраће и фекалија, што теку испод мога града, што се обнављају сваког тренутка. Његов раз-

дражени живот комеша се горе и брекће кроз канализацију, двоструко луд и силан. Смрад његове подземне снаге дражио ми је ноздрве, гушио ме и бодрио, као густи амонијак.

На вециним вратима налетео сам на једног мртваца из старог краја. На мртвог, а живог. Чуо сам да је ландрао по свету, да су га хапсили и протеривали, да се пропедерисао. Да је негде погинуо, да се убио. Имао је кицошко, каririрано одело са шпицастим реверима, светлу кошуљу, шарену мараму око врата. Коврцаста коса му је женски падала на рамена, манекенски висока и уска. Био је блед, бео, али румених јагодица и јарко црвених усана. Намигнуо ми је у пролазу, запахнуо ме слаткастим мирисом колоњске воде. Залупио је вецина врата. Ослушкивао сам. Ништа се није чуло као да је ишчезао. Као да стоји с друге стране, напрегнуто ослушкујући. А напољу је загрмело и зажуборило — киша је провалила облаке.

Сместио сам се поред стакленог зида и гледао поплављену улицу. Жућкаста вода је све прогутала и рашчистила. Милели су ретки аутомобили, притуљених фарова, светлуцале су ознаке таксија, улази беху препуни покислих. Поред излога радње с грамофонским плочама промицао је онај главоња са блоком испод мишке — ишао је лагано и мирно, као да шета. Киша се сливала с његове улепљене косурине, кошуља и фармерице били су му промочени, залепљени уз тело. Кретао се некако у раскорак и замакао према Мошином споменику. Пљусак је полако јењавао и смиривао се, још је жуборило у олуцима и капало са дрвећа. Улицом су се узмували кишобрани, најлонске пелерине и шушкавци.

Наручио сам још вина, још соде. Данашњи ћувеч био је слан и мастан — трчкарао ми је кроз црева. Ушла је висока, танка цура, у мушкој кошуљи и мушким ципелама, бледа и мршавих руку. Између столова је остављала мокар траг и нудила неке црквене књижице. Сви су је нестрпљиво одбијали, као муву. А она је ишла даље — мирна и упорна, трепћући поспано. Позвао сам је да седне. Било ми је свеједно, али сам је позвао. Хоће ли нешто да попије? Она ништа не пије. Може ли сокић? Може кисела вода. Имала је плаве, избледеле очи, као да је много плакала. Али ведре и расејане.

„Десет година те гледам по кафанама!" рекао сам, „Никад ништа не продаш."

„Продам. Оном коме је потребно."

„А ником није потребно", рекао сам, „сем кукавицама. Ја купујем једну. Било коју. Сама изабери."

„Хвала. Ми не примамо милостињу. Ми поклањамо."

„Немој да ме штедиш!" рекао сам, „Имам лову. Лова до крова."

„Зашто сте сами?"

„Зато што сам сам!" рекао сам, „И — откуд знаш?"

„Не бисте разговарали са мном. И види вам се."

„Пише ми на челу?" рекао сам.

„Пише свуда. Ми разумемо та слова. Читамо их."

„Ми?" рекао сам, „Који сте, до ђавола, ви? Психолози?"

„Људи и жене. Они који су патили, прозрели лаж и упознали истину. Браћа и сестре. Они који праштају."

„Суботари?" рекао сам, „Јеховини сведоци? Или нека трећа секта?"

„Нисмо секта — заједница. Није важно како се зовемо. Свет пати од равнодушности и мржње. Ми смо против равнодушности, против мржње. Нека свако помогне другом. Нека свако помогне себи. Где вам је породица?"

Заскочила ме је. Морао сам да припалим цигарету, да размислим. Заиста, где ми је породица? Сестра, мајка, отац — где су они, осим у мом очајању?

„Не знам", рекао сам, „не знам где је!"

„Вама недостаје љубав!"

„Имам све!" рекао сам, „Ништа ми не недостаје. Имам баш све. И више него што ми треба."

„Љубав и вера. Ваша душа је сама, као слепа животиња. Не верујете, не волите. Не видите дела љубави."

Закашљао сам се. Много пушим, много пијем, трујем се самоћом и црним мислима. Вуцарам се, брљам и живим наопако. Радим све што ми падне на памет. Шта ћу иначе?

„Како ћу друкчије?" рекао сам.

„Ништа није само за себе. Овај сто, онај кестен напољу, цело небо над нама — све је то заједно. И ви сте део тога. Све вам припада, ви припадате свему. Али не знате и не видите. Отворите очи, прогледајте. Љубав је све око вас!"

„Добро", рекао сам, „нека је тако. Пођи са мном. Морам с неким да будем вечерас."

„Пођи ћу. Чините са мном што вам је воља."

Скочио сам и јурнуо напоље. До ђавола, хиљаду пута до ђавола! Келнер ме је сустигао тек на улици — тутнуо сам му десетака и наставио, готово трчећи. Неон је блештао на мокрим плочницима, као да се одозго, преобразивши се у течност, сручио млечни пут.

Лифт није радио, као и обично. Улетео сам у таму степеништа, као у пећину. Биће шта буде. Саплитао сам се преко високих басамака и пипао зид — моја рука се, сигурно, кретала мрким слепачким трагом. Мрак је био прожет устајалим запрешкама и дремљивим, ноћним жа-

мором из станова: породице слепаца су се спремале за спавање. Пажљиво сам бројао одморишта и спратове. Први, други, трећи. Али ми је вино сметало да памтим, бркало ми рачуницу. Коленом сам ударио у нешто тврдо. Пипао сам: био је то неки орман без врата, пун наслаганих новина, увезаних у пакете дебелим канапом. Одозго су лежала поломљена дечја колица — гладио сам поцепано платно седишта, као да милујем нежне, глатке облике. Мрак је узвраћао одјецима мојих рођених јецаја, пијаним шмрктањем, бедним цвиљењем. Извадио сам новине из џепа и угурао их међу пакете. Онда сам пустио орман и закорачио, трљајући колено. Покуцао сам на вратима. Три пута.

Отворила је плаво офарбана женска. Шминка јој се истопила и разлила низ увеле образе, обрве су јој биле извучене накриво. Руж за усне јој је покривао пола браде. Уместо шортса, на себи је имала дугачку спаваћицу са чипкама, назирале су се крупне брадавице на дојкама, црна длака рибе и пазуха, тамни сјај преплануле коже. Момчиловић није код куће. Да ли је долазио данас? Колико је њој познато — није. Кад ће доћи? То не зна. Момчиловић долази кад му се прохте. Можда пред зору, кад га избаце из свих кафана? Можда сутра увече, шворц и убљуван? Једном га није било недељу дана. Једном га уопште није било. Месецима, а изашао је тек да купи цигарете. Момчиловић је непредвидљив, као време — слеп за друге. Говорила је брзо и равно, дигнуте браде. Чинило се да не види, да ноздрвама њуши мрак и моје присуство.

„Пренесите Момчиловићу", рекао сам, „да сам га презрео. И њега и његов суманути живот. Зашто се прави луд, зашто изиграва слепца? Прошле недеље је нађено петоро удављене новорођенчади — једно у шољи станичног клозета. Да ли му то нешто говори? Број ванбрачне деце се попео на десет одсто. Зашто да и нас двојица повећавамо њихову патњу? Нека ми одговори, кад дође себи од самољубља. Нека сутра купи данашње новине и нека прочита страну двадесет три, оглас у дну — видеће шта је стварност. Докле ја да испаштам његове грешке, његов разарачки бес? А од пута у Европу нема ништа. Баш ништа. Остајем овде — да се кувам у празном граду. Да једем мастан ћувеч и пијем вештачка бела вина. Не мрдам. Пренесите све то Момчиловићу!"

Кад сам завршио, затворила ми је врата пред носом. Без поздрава. Био сам у потпуном мраку, као и пре пет минута.

Стојећи уз шанкове, попио сам још два-три шприцера. Бифеи су се затварали, кафане празниле. Светлеће рекламе

су трептале, гасећи се, ретки таксисти су дремуцкали у колима, уз музику са радија. Опхрвавала ме је вечерња недоумица. Куда? На коју страну? Моји ноћни другари су били на мору, на планинама, по бањама. Ако нису позаглављивали болнице и ћорке. Моје рибе су биле у туђим рукама — пијане и разголићене, згрчене у мишићном напору оргазма, као зечице у рупама испод земље. Некад привремено моје, сад су биле привремено туђе. Моју целовиту личност однео је непознат лопов и расејао је, заједно с документима, по кантама за ђубре, отпадима и канализацији. Нехајно и равнодушно, љут због новчаника без пара. А ту близу је зјапила моја празна соба, као ћелија голих зидова, али бездана.

Одвукао сам се до „Лотике". Подрум бара био је задимљен и тесан, округли стубови су тешко придржавали ниску таваницу. Готово празно. Поспани оркестар на подијуму — у мексиканској ношњи. Пет-шест пијаних провинцијалаца на службеном путу, напрегнутих у механичком весељу, као у отрцаној, стотину пута поновљеној представи. Неколико голишавих курава — намазаних, испалих сиса, утегнутих стражњица. Будаласти осмех завођења укочио им се на мишићима лица. Један смешни пар странаца — чича у шиљокуранским фармеркама, бабац голих, пегавих леђа, сувих као пергамент — кретао се у траљавом ритму танга. Сви су се мучили да остану где су, да издрже до јутра. Досада се цедила чак и са зидних сликарија, где су се мушкарци и жене кривили у лажном харемском расположењу.

Две курве су седеле на високим столицама поред шанка. Једна дебела, подбула, са масним јастучићима сала испод браде и око голог паса, друга малена, витка, дечачки кратке косе. Седеле су навикло, додирујући се лактовима и бедрима, као да нехајно показују своје заједништво. Пришао сам и понудио их пићем. Дижући по један прст, наручиле су виски и пијуцкале га, зурећи празно, сасвим заборавивши на мене. Можда су ме схватиле као гвалу дуванског дима, која говори и маше патрљцима руку.

„Моје даме", рекао сам, „шта могу да учиним за вас?"

Дебела, поклопљена високим и густим руном перике, ћутке је гњечила јастучасте прсте и јевтино прстење на њима, облизујући се црвеним језиком. А малена је окренула према мени оштро, неженствено лице, шиљате браде, мангупски радознало. Имала је дугачак ожиљак на образу.

„Плаћам још једно пиће!" рекао сам, „Твоја другарица неће да се дружимо?"

„Не чује те, лафе. Она је глувонема."

И мунула је шиљатим лактом, нехајно, али нежно. Дебела је споро покренула телесину и открила ми округло

лице без обрва, исфлекано кармином и сенкама око очију. Развукла је јастучасте усне, затегла кожу, као да развлачи тесто. Осмех јој је био гола, ружна гримаса, нешто туђе и једва научено, али се испод њега, као испод маске, појавило друго лице — младо, једро и податно, које се напрезало да нестане. Да се сакрије у сало и шминку.

„Још по једно пиће за даме!" рекао сам, „Како се зовете, драге сестре? Како вас зову?"

„Она је Нина. Ја сам Саша, лафе. Уметничко име — Александра! Плешем источњачке плесове."

„Ви сте нове?" рекао сам, „Овде вас нисам виђао?"

„Прошломесечне. Шљакале смо мало на Истоку."

„У Индији?" рекао сам.

„Не тамо. Каиро, Бејрут, Кувајт. Тамо има наших. Југовића. Има нафте и долара."

Док је говорила, ожиљак на образу јој се истезао и скупљао. Коштуњаву руку ми је ставила на колено и стисла, али неженствено. Више другарски. Полако смо пили и гледали онај смешни пар, што се паралитичарски дрмусао у ритму самбе. Провинцијалци, сви гојазни и трбати, развезали су машне и сакое пребацили преко наслона столица — анимирке су им већ седеле у крилима, штипкале их и дрпале, вешто одбијајући њихове насртљиве дланове.

„Мрзим Индију!" рекао сам, „Више ми се допада Сахара. Сунце, песак и лешине."

„Имаш ли лову, лафе?"

„Имам!" рекао сам, „И лову и гајбу. Све што треба за провод. Слободан сам. Сутра не шљакам. Ал нисам за ништа!"

„Болестан си? Напустила те жена?"

„Ништа од тога!" рекао сам, „Нико ме није напустио. Здрав сам. Ал ме уватило нешто изнутра. Нека дрхтавица и језа. Само што се не распем, као да сам од песка. Место ме не држи!"

Преда мном је жућкасто светлуцао још један виски. Дупли — овог пута. Можда сам га наручио ја, можда Саша? Пијанство се дизало кроз моје живце и вене, као растворена жива. Уместо ведрине, потапала ме је тегоба, прошарана стрепњом, мутном кривицом и црвенкастим сенкама. Као да ми је неко одрао кожу и напунио је оловом — висила је у диму, тресући се, попут процепљене мешине. Музика се, разјарена тескобом, преображавала у надолазећи тутањ, у орљаву сличну летњој олуји. Хујала је изнад и около — ковитлајући крива лица, гасећи светиљке, претурајући столове. Урлање турбомлазног мотора сручило се на моју уобразиљу и расцепило је: истовремено је посматрала подрумску стварност и сопствене слике. Је-

дан део мене остао је поред шанка, погурен као пијанац, наслоњен на две случајне другарице — други је, тетурајући и посрћући, нашао степенице, прошао кроз дуги ходник и удахнуо рески ваздух.

Метални обруч, начичкан бодљама, стезао ми је лобању, али ми је допуштао да ходам и дишем. Тамна прочеља кућа повијала су се лево и десно, сејући чађ и неке отровне честице претње — бледи неон их је преображавао у крти картон кулиса. Улице су се искривиле и уврнуле, као у раствору јаке киселине. Мој град више није био мој. Није био чак ни град — неко мрачно, туђе чудовиште, нека шкрипава, громазна наказа. Нешто до бола тричаво и отрцано, а тешко, као камена планина, под којом лежи моје отежало,ознојено па охлађено тело. Био сам странац и уходa — смрт ме је опкољавала, као гомила задриглих гонилаца. И сви су, у некој вишој равноправности понижења, имали исте гробарске униформе са знаком Поштанске штедионице и смрадом мастила. Викали су и дрмусали ме, а звоњава црквених звона орила се изнад њихових кратко подшишаних глава, као у празничко јутро.

„Урнисо си се, мајковићу. Начисто си се урнисо!"

Нечије грубе руке су ме вукле и тресле. Отворио сам очи, болно, као да цепам кожу лица. Нада мном је био онај главоња — бркат, косат, ушат, носат. Зажмурио сам и поново погледао: опет он. Кезио се саучеснички и победно, а жути зуби су му шкљоцали од весеља.

„Ће си, Александре, кућо стара? Гледа јутрос једног ништачоека — исти ти! Замало га развуко шаком по лабрњи."

„Нисам био ја!" рекао сам, „Био је неки други! Кад си стига из Ровиња?"

„Мичи причу, роћо и кумашине. Идемо неће шјест и попричат, ка људи!"

И повукао ме са собом, као празан кофер. Више сам пузао, него корачао. Скадарлија нам је отворила своју овешталу низбрдицу, похабану и лажљиво окрпљену, запљускивану вештачким весељем, позоришним триковима и отужним задахом хмеља из пиваре. Али празну, опрану кишом, сјајкасте калдрме. Он је кривао поред мене, блебећући — десна страна тела му је била одузета, батргао се и вукао ногу. Блок му је климатао под мишком у неком скакутавом такту. Косурина му беше масна, сва у бичевима и неубедљиво риђа, као да је рђаво офарбана. А он сам, мада крупан и смрдљив, беше нестваран, као човек од глине, пластике и хартије.

На углу код Бајлонија, мрачном и пустом, прикупио сам се и потрчао. Узбрдо, мада сам дисао као кроз филтер. За собом сам оставио прљавштину и тишму предјутарње

пијаце, мокре тезге, хрпе натрулог воћа и поврћа, затворене и празне цвећаре, букање пијанаца из „Лимовца" и „Змајка" — мамурни, преломни тренутак праскозорја. И његово молбено хрипање. Бежао сам напрегнуто, свом снагом, али споро, као у развученом сну, који се прекида и наставља унатраг. Окренуо сам се — клипсао је поред пиваре, махао рукама и нешто промукло викао. Нешто претеће и понизно. Онда сам зажмурио и потрчао лакше, слободније.

ЗИМСКИ ПЕРИОД
ВОДОВОДНЕ ЦЕВИ
ЗАТВАРАЊЕ ВРАТА
САВЕСТ СТАНАРА
КУЋНИ САВЕТ

Био сам, најзад, на свом степеништу. Усркнуо сам његов ужегли дах, прост као грип — прожет нашим спетљаним животима. Овде се затварао колебљиви, али непробојни круг, овде су малаксавале побуне, завршавала се бекства. Под жутим светлом прљавих сијалица, вукао сам се поред зидова — више нисам имао где да свратим. Неизбежни Пишот, неизбежни Белајчић. А лифт и ја између њих, да им реметимо мир. На мојим вратима — изгужвана цедуља. Преврнути кафански рачун. Док сам се напрезао да схватим, слова су заиграла и расплинула се, постала нечитка.

Унутра — поново сам се, као човек који намерно заборавља, изненадио случајности и непотребности намештаја, кршу и лому рођене јазбине. Као да је бомба експлодирала и све разнела, помешала, сплела. Како се може живети у овом расулу? Нешто јалово и тупо плинуло је из мојих црева, загргољило ми у грлу. Повраћао сам по свему томе — по равнодушним стварима и сопственој немоћи. Ригљао сам и зацењивао се, као токсикоман који је претерао. Избацивао сам из себе понижења, беду, недостатак слободе, покорност свакодневици, страх — комаде и слуз несвареног јела, киселину и алкохол, као болесник чије се тело празни од свега. Ослобађао сам се терета, обавеза и дужности, туђег пртљага, самосажаљења и тупог бола у потиљку, прошлости и будућности, удишући ретки ваздух и неки пригушен сјај са паркета, који ме је жуљио, хладио ми ребра. Као да сам малчице спавао — отворених очију.

Исправио сам цедуљу и прочитао је. Књавао сам као мртвац, није могла да ме пробуди. Журила је на шљаку, отишла је. Заборавила је наруквице — драг поклон. Никад нисам код куће. Доћи ће сутра по њих. Буба. До ћа-

вола, зар је већ сутра? Прогутао сам дан, као комад бајатог хлеба, али га нисам пробавио — пекао ми је изнутрицу. Поновљен двеста први пут. И ко је Буба? Нешто као висока, па танка. Окречена разним фарбама. А кукови широки, као робна кућа — без робе. Невидљива, вртела се око мене, не видећи ме. Може да дође, може да не дође. Било ми је свеједно. Двоструко слепи — нисмо се ни могли срести. Ни случајно.

Устао сам са пода, протегао утрнуло тело. Глас је већ шапутао у мени, шуштао у празном сандуку мојих груди — моје растројство је било мембрана преко које се оваплоћивао. Извлачио сам га из себе, као златна зрнца из безвредне шљаке. Подигао сам слушалицу и окренуо број: девет-осам-један. Раван, безличан женски глас одговарао је оном изнутра, складно се прожимао с њим.

„Драга", рекао сам, „ја сам усамљен. Очајно усамљен, као празна крчма. Седим код куће."

С друге стране — ћутање. Чуло се крчање, шкрипање испреплетаних каблова. Мрмљање голог простора, који муче јутарње сунце и влажни ветар са река, шкрипави трамваји и слепе масе ранорањилаца. Густа запара и празнина лета. Глас у мени је утихнуо, слегао се негде дубоко, као прашина у канализацији — нејасно сам осећао његове трептаје на дијафрагми, његове поремећене импулсе.

„Драга", рекао сам, „радиш ли целу ноћ?"

„Радим. Већ целу ноћ."

„Да ли ти је досадно?" рекао сам, „Да ли ти се спава?"

„Да. Помало. Помало ми се спава, помало ми је досадно."

„Имаш ли кога?" рекао сам, „Момка? Оца и мајку? Старијег брата? Ако смем да питам?"

„Ја сам дошљакиња. Самица. Станујем с другарицом из поште. Имам њу."

„Драга", рекао сам, „ја такође немам никог. Сахранио сам сестру. На Новом гробљу, парцела четрдесет осам. Ћерку моје мајке. Волео сам је. Чувам њен последњи кардиограм!"

„Жао ми је. Примите моје саучешће."

„Нема везе!" рекао сам, „Морала је да умре. Не као ти и ја — већ принудно. Не разумем зашто, али је тако. Други су се умешали, други су замрсили ствар. Разни Момчиловићи. Да није умрла — ја бих је убио. Волео сам је. Хтео сам да јој помогнем. Било је то на порођају — пре шест месеци. Зимус. Уска карлица. Била је витка као дечак."

„Страшно, човече. Баш ми је жао!"

„Није важно!" рекао сам, „Можда сам све измислио. И њу и кардиограм. И Момчиловића. Из досаде. Јутро је

и пио сам много дана. Морам нечим да се забављам. Како изгледаш? Опиши ми."

„Обично. Сасвим обично."

„Није истина!" рекао сам, „Ти си необична. Изузетна си. Назирем те кроз слушалицу".

„Мала сам и плава. И пегава. Имам ретку косу. Не примећују ме на улици. За мојом цимерком се сви окрећу. И ви бисте. Зато се и дружи са мном — да се истакне."

„Драга", рекао сам, „није важно. Мени се допадаш. Ја те волим!"

„Шалите се?"

„Јесте", рекао сам, „шалим се. Али те заиста волим. Због ом, сорела!"

„Због ом, драги!"

Легао сам на леђа и ставио руке под главу. У оквиру прозора промицало је нешто светло и пахуљасто. Не знам шта. Глас је нестао, као да га је растерала главоболна светлост. Био сам празан — тело из кога је излетела душа. Видео сам сребрнасте млазњаке, широких крила — рулају пистама, испуштају буку и дим. И кљунове забадају у празно, жедно небо.

МОРИС СЕВ
(око 1500—1552)

ДЕЛИЈА, УЗОР ЧИСТЕ ВРЛИНЕ

CXII

Та тишина дуга, где нестајах
пред погледом и Бошшвā, и људи,
беше спокој, где себе препајах
благом снова̄ љубавних и жуди.
Али Судба, која свима суди,
с наше среће љубоморна уста
на мој мили мир током три лустра,
овивши ме давним огњем овим.
С тог зла Душа жалобна и пуста
одјекује градом Планкусовим.[1]

CXXVI

Кад се стаме уре бесконачне,
док лак Санак полеже по Тлима,
сав увијен у Завесе мрачне,
сан ми дође, што дух ми отима,
и покрај ње тако га прожима,
да за њеним царским бићем хрлим.
А пред њеним преблагим, и врлим
понашањем, слутим радост пуну
да је у том часу, стварно, грлим
исто, као Ендимион Луну.

---

[1] Мунације Планкус, римски гувернер, утемељивач Лиона, родног града Мориса Сева.

CXXVII

Дух, што твоје све покреће уде
благим складом честитости врле,
с Неба доби срећну моћ да буде
украс Душе, где се Чари грле
док Врлине крију неумрле,
које Светом шире своја дела.
Кад би јасно гледати се смела
у кристалу његовом та светост,
спазио бих раст Душе, и Тела,
пре времена, кроз њихову вечност.

CXXXIII

Тамно Вече читав дан обави
да озари Зором лимб мог плама:
јер ми жељи реч твоја објави
у том трену, да си моја Дама.
Тад осетих да се Душа сама
у ужитак топи, од свих већи.
Јер си, милостива мојој срећи,
врло љупко прозборила тада
то не нежно што, стидно горећи,
обећа ми више нег се надах.

CLX

Да л' се јави, о смртници иком
та прилика чудесна, и млада?
Она стиша Свод над Крајоликом,
да мир скрши што ми срцем влада.
А њен благи пев (то кажем сада,
и све силим речи да не бесне)
зблажи тутањ олује небесне
начинивши тако покров тмасти
мојој мисли, и да из ње блесне
плам олујне, и дуге ми страсти.

CLXXXVIII

Види овај лист који се слама
смртним болом мојих мука ревних:
што, као ја, црн по ивицама,
стрепи ти од руку нежно гневних.

Види, како рој злā свакодневних
служећи те ниче истог трена,
што мораће, бар из сажаљења,
да те створи умилнијом што пре,
кад већ очај мора бити цена,
где заслуга не може да допре.

CXC

Што ми њена вредност расте више,
спасоносни лек бива угашен:
и мада је мој занос украшен
светом жељом, што ме снажно сише,
око плаче, а срце уздише
као усред смртоносне варке.
Тако нада попут господарке,
која њине крајности пролама,
ширећ огањ моје жудње жарке,
јесте Мамац свих мојих помама.

CXCI

Милосрдност твоја нагло хлапи,
кад, крхкој ми мисли не баш рāда,
лик мој видиш бисеран од капи
што се мрзну ситне, попут грāда.
Јер ти студен моју студ напада,
док ме баца сред јада дубока,
те, кратећи нит природног тока
прогони ме, и ствара ме болним,
јер је љубав бол тако жестока,
а ја не знам стрпљиво да волим.

CCVI

Често чумња, слуга љубомори,
моје жеље узбурка до сржи,
кад присуство њено ми оспори,
тај што њених одлука кључ држи.
Стог трпећи од толиких мржњи
Душа тоне патњом малаксала.
Мрачна патњо, свег си ме напала,
јер победно славље ти је мило,
цедећи ми кроз Котао залā
дух, и с њиме мог живота бȉло.

CCVII

Мирно живех, не што ми слобода
на вишњему месту срећна снива,
већ ми увек поузданост пода
хладно срце, које мисли скрива,
и преледно, да чак ватра жива
пред ним трне, и луч ма колика.
Ал' два огња твог небеског лика,
за смрт моју, ил' пре за мој житак,
растопише студ мојих ледника,
цедећ од њих љубавни напитак.

CCX

Дакле Порок од Врлине дражи
унизиће част, и праву вредност?
А бес злобе која збори лажи
уништиће најсјајнију чедност?
Исто тако некажњена грешност
зар разбиће поредак Саздања?
Бози слепи (то реч је најмања,
јер невера ваша свуд се врши)
дајте добра, истине, сазнања,
ил' нек с њима ваша моћ ме скрши.

CCXI

Када глупост са злом удружена
над чедношћу жели имат власти,
сва јој снага тад постаје пена,
губећи се кроз дим магличасти.
Од тог слабог дёла неће пасти
и страдати праведно Саздање.
Бежи, Љубоморо, и Лагање,
па нек време штеди вас, ил' штети:
а њом ћете галит се најмање.
Јер част њена отров је Клевети.

CCXIX

Премоћ њеног озбиљног присуства
достојнога божанске вредности,
и реч њеног људскога искуства,
бодрост духа, и блесак смелости
не муче ме у нежној врелости,
мада каткад бӯде болна бдења.

Ал' мом бићу даје охрабрења
та врлина, жељна да умине,
да напокон престане и јења
моћ завидне, и кобне Судбине.

CCXXV

Одлазим и стижем у слободи
сав спокојан, к'о Јелен из луга,
стално како Амору то годи,
чак и кад ме прати, усред тугā,
Врлина срећна, и верна дрūга,
што ме покрај себе тако држи,
да кад сумња, или страх још бржи,
оптуже ме, моја чедност смела
куне се да нема места мржњи
ту, где правда кажњава зла дела.

CCXXVI

Ја њу појмим сву у својој свести
боље, него оком знам да схватим
савршеност њену, где се смести
моја жудња за свим непознатим:
над којом се надносим, а затим
сав треперим сумњом што ме прену.
А кад кријем то, у сваком трену,
ја што од ње никад не бех блажен,
то је због тог да врлину њену
подозрењу тешком не излажем.

CCXXVIII

Сав у духу предан тој лепоти,
што је наша и слава, и склад,
док окрутност њезина ме кроти,
будећи ме нежно кроз мој јад,
сним и видим: и дивим се тад
њеном благом смешку, бīћу свем.
И мотрећ их тако благо мрем,
да не сметнем у мислима ништа:
и мислећи на то, мој зов нем
разлеже се с неба, и Средишта.

CCXXXIV

Сваки занос на нади је саздан:
мој нāд јесте, збиља, немогућно
у мом духу тако чврсто сабран,
да свом раду приђем неодлучно.
Кажи онда, како је могућно
да у мени спокој нађе сталност?
Кад мој очај и окрутна жалост
изређују на мени све туге,
чији узрок кроз моју истрајност
надвисује све вредности друге.

CCXLVII

Природа се свуд несавршена
скри у тебе, и ту спаса гражи.
И сам Амор, форма савршена,
више верност штује, него дражи.
А да све то нису пусте лажи,
гледај лепе Папагаје збране,
што с истока, од црвене стране,
прећу Море пут Европе мрзле,
срећућ тамне, и гадне Гавране
испод Буре жестоке, и брзе.

CCLXI

Накана, можда, слабашно здана
захвати ме не знам зашто свега:
стог ме љуто овй са свих страна
њезин презир, а не знам због чега.
Посматрам се, и мислим пун стегā
да ли злоћа, или неопрезност
збунише ме: ал' расте извесност
да без сумње, вёћа своје боли,
тај што собом лута гајећ верност,
ако грех је то, што одвећ воли?

CCLXII

Тражим свуда стазе усамљене
што су пуне ужаса, и ваја,
да од патњи сад заштите мене,
патњи којим, збиља, нема краја,

које да ме лише сна, и сјаја,
црним страхом, чак и у самоћи,
тако муче мој живот рàд ноћи,
да док бежим ноћу, и свег дана
због очију светих, и надмоћи
мојој мисли јесу благост стана.

CCLXIII

Зашто бежим залудно од оне,
што ми узе душе бољи део?
Кад, одлазећ, то ме тако троне,
да не себи, већ њој, идем цео.
Макар друштво ил' самоћу хтео,
памтим њене све речи, сва дѐла,
и студ њену што ме тако срела,
да, и далек, злопатим се рàд ње,
а, да пријем, пламом срца врела,
згрејао бих њене мисли хладне.

CCLXXIV

Преоштар је шиљак твојих дражи,
док ме боде жестоко, где жели,
што трагове чисте само тражи,
тако да ме тад свега осмели
вишњом жељом, што ноћ, и дан цели
упреже ме под јарам дужности.
А такав је бод твоје љупкости
(коју красе све врлине ове)
да не стрепећ од твоје грубости
хитро трчим, где ме мој бол зове.

CCLXXVI

Погледајте жељу што нас мами
зраком, као Кобци, да блудимо:
како затвор спрема нам у тами,
нама који слободу жудимо:
и нàд који чини да лудимо,
толико је у нама све већи,
те сва радост, коју могах стећи,
претвори се у несрећу дугу,
а док сањах о сласти, и срећи,
ја сусретох тек очај, и тугу.

CCLXXXVIII

Док очима пратим уздрхталим
сву уметност, и руку те слике,
ја уздижем Небеса, и хвалим
што бīт здаше те лепе Прилике,
чије чисте и складне облике
моје биће, и сва машта снива:
а та плот што скоро живом бива
згара ме, и трē до задњег даха.
Шта би било да ту стане жива?
Извесно бих нестао сред праха.

CCXCIII

Онā равна стремен моје мисли,
с које Амор толко стрела штрца,
од чега су на Тлу многи свисли,
да сад поста владарка свих срца,
и толико свако због ње грца
да тек вишњу жељу гаји за њу.
А ја, схватив, у њеном сећању,
да нит живог, нит мртвог, зна мене,
захвалан сам што ноћу, и дању
трпим због ње срећан сласт промене.

CCXCIV

Зар би срце због прекид хтело
те тако благе, и миле службе?
Кад Природа и кроз Дух, и Тело
здā Навику, без најмање тужбе,
да сад њене жељнији су дружбе,
но слободе, среће, и свих части.
Јер да издам Амора, и сласти,
ја бих Смрћу одмах био свладан.
Стог трпећи те сумњиве власти,
спутан живим, а слободан страдам.

CCC

Кроз уздахе расплине се Душа,
и потапа у сузе мог плача.
А кад поглед твој је запенуша,
тад у мени оживи још јача.

И мада се тако љупко враћа,
завек Телу ковчег патње скова,
рађајућ се, не да живи снȍва
него жељна да умре што брже:
знам да никад неће проћи ова
бол, у коју ти ме давно врже.

CCCIII

Ово Око Свети, које свуда
штује Земља, Небеса, и Море,
над зрцалом твојим, чудом чудā,
с правом мора стидети се горе,
видећ како Чари тебе дворе
лепше, него њега наше лице.
Ту неправду трпећ немилице,
бежи од нас, и леденог Пола,
казујућ ти тако криомице,
да, пред тобом, пада моћ охола.

CCCXLIV

Лутњо звонка, и благи звук струна,
и милина мог љубавног јада,
како слатко твоја песма пуна
са мојом се страшћу спаја сада!
Покаткада у предаху рāда
тако живо читав дух ми сколиш
да час радост, час тугу ми твориш
складовима, не мојима налик.
Више, нег ја, зла моја му зборић,
ритмом мојих чежњā устрепталих.

CCCXCIX

Шта ми значи њен сјај, и лик врли,
и то што је најлепша на Свету,
чак још даље, свим што Небо грли
у свом силном, и дубоком крēту?
Јер, кад бриге одсвуда ме сплету
док се уздам у безнаће јаве,
моје страсти немоћно дрхтаве
јер хиљаде кајања их згњечи,
желе од зла тог лекове праве,
а не подстрек вероломних речи.

Превео: *Коља Мићевић*

АЛЕКСАНДАР МИОДРАГ

РАЗРЕДНИ ПРЕДСЈЕДНИК МИРКО ДРАГАШ

VIII д разред био је прилично добар; ако се узме у обзир састав ученика у школи „Милутин Симић", који је био више него скроман, онда је тај разред био скоро идеалан. У њему је било и добрих и одличних и слабих ученика, и пристојних и неодгојених, и затворених и шутљивих, и још више таквих који су били претјерано говорљиви и који би били прешли све границе и сасвим догњавили, да их Бојовић, професор, није на вријеме и енергично обуздавао и њиховој говорљивости одређивао праву мјеру. У овоме му је био од немале помоћи Мирко Драгаш, предсједник разреда, најинтересантнија и њему најсимпатичнија личност у цијелом разреду, па и у цијелој школи.

Већ и својим изгледом истицао се Мирко Драгаш међу осталим ученицима. За главу виши од свих осталих, мршав, блијед, танак, изгледао је неисхрањен, а можда је и био неисхрањен, јер су му родитељи били сиромашни сељаци. И баш зато што је дошао право са села, остављао је дојам као да је дошао из неког другог свијета. Као да на њ није утјецао ни филм, ни телевизија ни понашање осталих дјечака — изгледао је некако старомодан. Да на њега нису утјецали ни филм ни телевизија — није било тешко ни примијетити ни објаснити: у кино ваљда никад није ишао — било је то за њега прескупо, а телевизор код куће није имао, јер је и то било прескупо; али како то да на њ нису утјецали други дјечаци с којима је ишао у разред, или они у његовом сусједству, или они које је виђао на путу од школе до куће?

Одијевање му је било сасвим старомодно: капут доњи, капут горњи, хлаче — све је на њему некако висило јер је било превелико, као да је туђе, а вјероватно и јест било туђе, не из дућана, него из друге руке. Ход му је био лаган, одмјерен: добро је пазио да неког у пролазу не би гурнуо, а то није било лако, будући да су сви други без-

обзирно и махнито јурили и трчали, сударали се један с другим, сударали се и са наставницима, један другог турали, гурали, потезали, газили. Био би он и иначе добро пазио куд иде, како се мимоилази и гдје стаје, а још већу је пажњу томе поклањао и због тога што је њему био повјерен тако важан задатак као што је ношење дневника. Задатак је он тај обављао веома савјесно, с осјећајем врло велике одговорности, свјестан огромног повјерења које му је указано, и ваљда чврсто увјерен да нитко други осим њега и не би био кадар да тај задатак обавља, или макар да га не би обављао тако добро, савјесно и сигурно као он; сматрао је да је он у томе прави таленат; ако ни у чем другом није бог зна како талентиран, зато је талентиран у ношењу дневника, а дневник с именником — зар постоји ишта што би се по својој важности могло чак издалека присподобити овим двјема књигама? И кад би оне неким случајем настрадале, биле украдене, потргане, спаљене, оштећене, једном ријечи, кад би на неки начин пропале — чинило му се да би пропала и читава школа. Ето, зато је он нарочито пажљиво, можда чак и претјерано пажљиво гледао куд хода, гдје стаје, тко му је за леђима и тко му долази у сусрет.

Поред дневника, дакако да је носио и своју торбу; и она је била јако старомодна, то јест најобичнија школска торба, али некакве тамне, мрке, скоро црне боје, а и њу је носио скоро исто тако пажљиво и брижно као и дневник, и није ју носио испод руке, него ју је чврсто држао за ручицу, није с њом махао, као што су сви други чинили, а, хвала богу, неки су се својим торбама и тукли, ударали један другога по леђима и по глави, чак их и бацали и безобзирно и дрско их шутирали ногама, немилосрдно их ударали ногама као да су им торбе најљући непријатељи. Ово је Драгаша саблажњавало, сматрао је то тешким гријехом, правим богохуљењем. Једном је рекао Бојовићу: „Вјерујте ми, друже наставниче, дође ми да заплачем кад видим што са торбама чине." Касније је био мало попустио у својим строгим назорима, па је са некаквим жалосним смијешком примјећивао да чистачицама и не треба мести ходнике, јер они с ташнама покупе сву нечистоћу. Он је, као што рекосмо, своју ташну носио пажљиво и брижно, а како је још к томе била и тамне боје, изгледало је да у њој носи неке тајне, повјерљиве документе од непроцјењиве вриједности.

И фризура му је била старомодна: пажљиво почешљана, с уредним раздјељком на лијевој страни. И лице му је било старомодно, дугачко, блиједо — при сваком узбуђењу на њему је избијало лагано руменило — са кротким плавим очима које су такођер често знале бити црвенка-

сте, да ли због ұзбұђења или због прехладе — тешко би било рећи. И најстаромодније од свега — било је његово опхођење с наставницима. Ұ цјелокұпном његовом понашању и ұ свакој појединој и најситнијој кретњи долазило је до изражаја безгранично поштовање према наставницима, према свим наставницима без разлике. Према Бојовићу је он осјећао не само дұбоко и најискреније поштовање, него и много више од тога: ұдивљење, привржености, оданост, љұбав. И њега је као и све друге наставнике поздрављао лаганим наклоном главе, а кад би му се Бојовић насмијешио, на блиједим би му образима избила лагана рұмен и сав би се засијао од задовољства и среће.

И није он само пазио на своје понашање, и није само обраћао пажњұ на своју торбұ и повјерени му дневник, који је чврсто стискао под мишком, него је пазио и на понашање читавог разреда и сваког појединог ученика, нарочито на ұлазу ұ школу и при преласку из једног кабинета ұ други, а највише дабоме за вријеме великог одмора, кад је то и било најпотребније. Није их одмах пријављивао разреднику, него би их претходно и по неколико пұта врло мирно и врло пристојно опоменұо, и не само да би их опоменұо, него им је и настојао објаснити како треба да се понашају, и шта је код њих лоше, и како треба да се поправе, итд., итд. Тако је он и постао предсједник разреда. Ұ почетку је, наиме, само носио дневник, а тұ је почаст добио из једноставног разлога што нитко други ұ разредұ није желио да је прихвати. Затим је он на састанцима разредника, разредним састанцима, односно састанцима разредне заједнице, стао износити своје примједбе о понашању појединих ученика. Разредник је одмах схватио да је тај ученик као створен за предсједника, па га је предложио, а бұдұћи да га је он предложио, разред га је и изабрао.

Пұне двије године, захваљұјұћи Драгашу, разред VIIIд био је такав разред ұ коме је било задовољство радити. Није, наравно, Драгаш ұспио да сви ұ разредұ бұдұ добри, да сви бұдұ анђели. Дапаче, већина је, као и ұ свим другим разредима, била лоша ұ погледу ученја и још више ұ погледу владања. Али — нису били безобразни ни дрски. Другим ријечима: ако су се лоше владали, ако су гријешили, нису своје лоше владање оправдавали, нису лагали, а поготово нису дрско лагали. Јер ученици ұ другим разредима су се лагањем настојали оправдати, ұвијек, по сваку цијенұ, и онда кад њихове изгреде и преступе није никако било могұће сакрити, кад су ти преступи били сасвим јасни и недвојбени, и кад су постојали докази. Ұ VIII д постојао је Драгаш, савјест

цијелог разреда. Његове критике лоших и недисциплинираних ученика доимале су се некако искрено, отворено, поштено, и никоме није ни падало на памет да оно што је он износио о лошем владању и изгредима појединих ученика назове тужакањем; а познато је да су ученици увијек склони да све што нетко од њих каже у том погледу, окрсте тужакањем. Он је те своје примједбе о преступима других износио скрушено, чак жалосно: некакав жалобан призвук јављао му се у несигурном гласу, и ријечи су му се некако тешко откидале, а жалосно му је било и читаво држање. Изгледало је чак као да он те туђе преступе износи као своје властите: тешко му је окривити друге, јер му се чини да окривљује самога себе, као да је и он у то умијешан, као да је и он за то на неки начин крив, као да су се и у њему биле појавиле сличне зле мисли, а већ и сама зла мисао је гријех, због којег се сад и каје. Тако је његова критика дјеловала на све присутне и зато никоме није падало на памет да је назове тужакањем.

А Бојовић је, кад год је имао прилику да га чује, био дубоко узбуђен. И питао се: откуда том сељачићу тако дубоко усађен осјећај правде? Откуда му та способност да тако сигурно и јасно и у свакој прилици успијева пронаћи савршено тачан одговор на велико питање, највеће питање: што је добро, а што је зло? Није ли он заиста некакав необичан таленат у разграничавању и просуђивању добра и зла? И онда стварно испада да његово увјерење да је он таленат у ношењу дневника и није тако смијешно како се то на први поглед може учинити. Није уопће смијешно. Јер дневник је, заједно с имеником, најважнија књига, такорећи судска књига, у којој је забиљежена правда и разлучено што је добро, а што је зло. И према томе, њему, који је најуже повезан с тим питањем, који највише доприноси да се утврди тко је праведан а тко је крив, и што је праведно а што није — њему се највише и пристоји да носи те двије књиге. Али откуда је он то могао све научити? — питао се Бојовић. Тај сељачки син, мршав, болешљив, занемарен . . . Да је занемарен, то је очито, а и сасвим схватљиво. Нема сељак ни времена ни смисла за дијете. Важнија му је крава него дијете. Нема за њега довољно ни хране. Шта се може? Ако се разболи, повест ће га лекару; ако ни то не помогне, хвала и слава Богу. Не треба се за то жалостити, него радовати: кад га је Бог узео к себи овако док је још дијете, бит ће анђел, гледат ће лице Божије. И никакву невољу није осјетио, ништа лоше није доживио, отишао је на онај свијет сретан, невин, насмијешен и сад ће се вјечно радовати гледајући лице Божије. А да је поживио, тко зна што би га све снашло у животу и што би све препатио? Зато га је

Бог и узео к себи јер га је заволио, јер му се допало да има таквог анђелка поред себе.

Драгаш је у учењу имао врло скроман успјех: претежно двојке и по коју тројку. А тако скроман успјех је имао управо због тога што је као дијете био сасвим занемарен и неисхрањен, а и сад је врло вјероватно био неисхрањен. Па као што је физички био слаб и анемичан, сва је вјеројатност да се то одражавало и на његовим душевним способностима: вјероватно су му пажња и памћење били исто тако слаби и анемични. И зато није могао постићи бољи успјех. Али зато је био праведник, зато је баштинио идеју добра, то су му родитељи могли дати, јер то не стоји никаквих новаца. И зато је заслужио да буде предсједник разреда и да носи дневник, и зато је с пуним правом сматрао да је ту његова снага и вриједност и таленат. И тај његов таленат нитко му од ученика није оспоравао. Многи су од њих знали гунђати и рогоборити кад би им он упућивао пријекор и каткад би се понетко од њих усудио казати како је Драгаш престрог. Тада би Драгаш погледао бунтовника својим кротким очима, на блиједом лицу појавило би му се лагано руменило, ништа не би рекао, али ни бунтовник више ништа не би рекао, не би се чак усуђивао поновити ни то да је Драгаш престрог. Заправо, не би се усуђивао поновити наглас, не зато што се некога бојао, него зато што није имао моралне снаге. Али је многи од таквих у себи и даље нешто мрмљао и рогоборио.

И сад, једног јутра улазе ученици VIII д у Бојовићев кабинет. Улазе некако без реда и баш подсјећају на овце, гурају један другога и одвише су бучни, сасвим гласно међу собом разговарају, један другоме добацују, смију се, задиркују један другога.

— Какав је то смијех? — пита Бојовић, они мало утихнули, али и даље се некако криомице подсмјехују, сви се подсмјехују. Међу посљедњима улази Драгаш. Драгаш се не смије, чак је озбиљнији него иначе, значајно гледа Бојовића. И нема код њега дневника.

— Гдје је дневник? — пита Бојовић.

— Ево га, друже наставниче — вели једна ученица и ставља му на стол дневник.

— А што — чуди се Бојовић — зашто Мирко не носи дневник?

— Не носи он више дневник — захалабучило много ученичких гласова у исти мах.

— Тише — вели Бојовић — не питам вас, него њу. — И гледа у ученицу Стрику, која му је на стол донијела дневник. И она потврђује да Драгаш више не носи дневник и некако се смије, задовољно, рекло би се.

— Лишен је чина! — довикује нетко из задње клупе, на што у разреду поново настаје халабука и гласан смијех. Неки ученици се међу собом значајно погледавају. Драгаш се окренуо и гледа Шкрокова (Шкроков је довикнуо да је он лишен чина), у лицу се веома заруменио, и очи су му црвенкасте, више него иначе.

— Пропао на изборима! — довикује Шани и одмах иза тога слиједи његов пустопашни храпави смијех.

Валтер Шани је ситан растом (најмањи у разреду), али је зато највећи лакрдијаш. Безобзирно, немилосрдно убада и пецка свакога, као неуморан, незаситан обад. Извуче он често и батине, али ништа га то не смета, нити га опамећује. Још му се ни сузе нису у очима осушиле, а он се поново руга и дрско подсмијава ономе од кога је малочас извукао батине, уједа га, боде га, лукаво га погађа својим отровним сарказмом у најосјетљивије, најболније мјесто, као да га погађа некаквим отровним рилом у саму рану, и док му тако наноси неиздржив бол, упија се у њега очима, смије се и ужива.

Зато Драгаш и не гледа тог лакрдијаша Шанија, не обраћа му никакву пажњу. А Шкрокова гледа зато што се с њим једанпут, давно, сукобио. Шимето Шкроков је главни разбијач у разреду. И он је мален растом, али чврст и набијен.

— Тише! — умирује их Бојовић, али не баш јако енергично, не инсистира баш на томе да се успостави савршен ред и није му до тога да они сасвим зашуте; дапаче, драго му је да говоре, драго му је да чује њихове примједбе, њихово добацивање, па их у том циљу и пропиткује. И дознаје да су били избори за разредно руководство и да Драгаш није добио потребну већину, дапаче, добио је врло мало гласова, сви су, тако рећи, гласали против њега, а сад — сад се некако кају, увиђају да су према њему били неправедни. Они малобројни који су гласали за Драгаша нарочито су бучни и не престају пребацивати онима који су били против њега. И не престају понављати да у разреду нема више реда и да га више никад неће ни бити. То је и Драгашево мишљење:

— Ја бих волио — вели он — да разред буде добар као и прије. Али видјет ћете, друже наставниче, да неће.

И Бојовић се с њим слаже и укорава разред да је лоше поступио:

— Ми знамо да он није најбољи у учењу — вели Бојовић; — многи су од њега бољи. Али што се тиче реда и дисциплине, љубави према овом разреду, жеље да овај разред буде добар, дисциплиниран — нема му равнога, нитко се у том погледу не може с њим успоредити. И ја зато сматрам да њему најбоље пристаје дужност предсјед-

ника. И ја вам кажем да сте погријешили што га нисте изабрали; веома сте погријешили. Ја сам увијек сматрао, и сад сматрам, да је он у свакој прилици поступао поштено и праведно, и кад бих ја гласао, гласао бих за њега.

Након ових Бојовићевих ријечи разред је зашутио, сви су, рекло би се, били снуждени, многи су посрамљено гледали преда се, очито им је допрло до свијести да су учинили нешто лоше, јавио се у њима осјећај кривице. А Драгаш је погледавао на Бојовића и у његовим црвенкастим очима могло се прочитати тако велико задовољство као да је на изборима добио баш све гласове.

Ово исто што је рекао ученицима у разреду, поновио је Бојовић и њиховом разреднику кад га је за вријеме великог одмора видио у зборници (намјерно је зато у зборницу и отишао):

— Ја мислим — рекао му је — да си учинио велику погрешку што си дозволио да Драгаш не буде изабран; учинио си велику штету и ученицима и себи.

— А шта ја ту могу? — бранио се разредник осмог д. — Мени га је жао, али кад га разред неће, не могу их ја присилити да га изаберу.

— Не можеш их присилити, али си могао утјецати на њих, објаснити им да је то једино право рјешење, да је то у њиховом интересу. Да си им тако мало објаснио, да си рекао нешто у том смислу, ја сам сигуран, сасвим сам сигуран да би се они били повели за тобом.

— Гласали су. Већина је тако хтјела. А воља већине се мора поштовати — казао је разредник осмог д и, упорно се загледавши у Бојовића, смијешио се једва примјетно.

— Није лоше — додао је — да се мало мијењају, да не буде увијек иста особа; он је предсједник већ двије године, па је и за њега овако боље, да се не би умислио . . .

Након што је ово рекао, опет се самозадовољно смијешио и опет се некако особито значајно загледао у Бојовића, као да хоће рећи: „Можда све ово и није лако, па ни могуће, у први мах схватити, али кад мало боље и дубље ствар размотриш, кад погледаш мало даље, у перспективи, онда ћеш се и сам у то увјерити." А Бојовићу се тај човјек, иако га позна већ неколико година, сад по први пут учинио врло окрутан; и све на њему као да јасно и недвојбено истиче окрутност: дебела шија, мале уши и нарочито онај поглед који неприродно дуго упире у суговорника. И зачудио се како то раније није примијетио.

Бојовић се трудио, колико год је могао, да Драгаша утјеши. Рекао му је да се они већ кају, а још ће се и више кајати што су га смијенили (у што је Драгаш и сам био чврсто увјерен), а да је њему овако можда и боље и да су му и несвјесно учинили велику услугу што су га смије-

нили, јер ће се сада моћи потпуно посветити сам себи, то јест свом учењу, како би постигао што бољи успјех у овом завршном разреду, од чега зависи читав даљњи ток његова школовања, па му то мора бити важније и прече од свега другога. Да би га увјерио у то како су му његови незахвални разредни другови у ствари учинили само велику услугу и корист, често га је пропиткивао, бирајући лакша питања, и сваки је његов одговор веома хвалио и истицао, пазећи при томе да не претјера и да ученици, нарочито они интелигентнији, не прозру његову тактику.

Иако је Драгаш настојао свим силама да прикрије свој јад и разочарање и да не мисли на горку незахвалност својих разредних другова и да не узвраћа на злураде примједбе оних најбезобразнијих, који су користили сваку прилику да га подсјете како је лишен части; иако су га Бојовићеве похвале храбриле и соколиле и радовале у толикој мјери да се чешће него икада раније руменио у лицу и задовољно смијешио, упадао је он након тих кратких ведрих тренутака у жалосну потиштеност, која је с временом постајала све тмурнија и све више превладавала над ведрим тренуцима што их је доживљавао у Бојовићевој присутности. Дрски ученици збијали су с њим шале све чешће и све неумјесније, у чему им се често знао придружити и разредни старјешина и неки други наставници. Кад би се они тако на његов рачун смијали, он је у себи мислио: ако га друг Бојовић воли и цијени, онда га никакве њихове примједбе, колико год неумјесне биле, не могу нимало погодити; и још је у тим тренуцима расло у њему оно жалосно предвиђање да ће ред и дисциплина у разреду све више слабити.

Будући да на њихово задиркивање није никада ништа узвраћао, нису они у томе могли наћи ужитка, досадило им напокон сасвим да га и даље задиркују, па га оставили на миру и чак престали на њега обраћати пажњу, као да га уопће не примјећују или као да он у разреду и не постоји.

Као да је управо сад Драгаш још болније осјетио губитак свог предсједничког положаја и задужења која је тако дуго и успјешно обављао. Као да му је тек сад искрсла пред очима страшна истина и сасвим га поразила: истина да је деградиран, сасвим деградиран, да је лишен чина, да је лишен свега. Сад му се чинило као да је тај чин и постојао негдје на њему, пришивен, као нека ознака, као чинови подофицира и официра, и да је затим та ознака с њега стргнута, раздерана, на најгрубљи начин. Па му се чинило да би било боље, куд и камо боље, да му тај чин никад нису ни дали. Овако је он био на њему дуго, јако дуго, готово се и срастао с њим и постао, на неки

начин, дио њега самога. Зато му сад и јест страшно тешко што су му га отргнули. А да ствар буде још и гора, више нема право ни да носи дневник. Да су му макар оставили дневник! Он је ту дужност вршио тако добро, тако савјесно. Он је знао како с дневником треба поступати, и како се према њему односити — а то много значи. Јер, колико је год дневник подизао његову вриједност, његов углед, толико је и он доприносио да вриједност и углед дневника порасте у очима сваког, па чак и најлошијег ученика.

Заиста се Драгаш, док се бринуо о дневнику, односио према њему с највећом пажњом, уважавањем и поштовањем. И имао је то на уму читаво вријеме док би се дневник налазио у његовим рукама, док би га носио дугачким ходником пазећи добро тко му је за леђима а тко му иде у сусрет. И кад би на ходнику био највећи метеж и хаос, он је био ријешен да се дневнику не смије ништа догодити, као што је стјегоноша ријешен да у метежу најљућег боја ратни барјак мора остати високо подигнут, чист, неукаљан. А сад је с болом гледао (каткад би му и засузиле очи) како ученица Стрика поступа с дневником: носи га испод руке баш тако као што би носила било који други предмет, као, рецимо, даску за технички одгој. А кад је на ходнику гужва, она дневником себи крчи пут, дневником гура ученике, а догоди се кадшто и то да њиме удари некога по глави. Она напросто као да заборавља да носи дневник — а он је увијек имао на памети и свима давао до знања да носи дневник и према томе нека се с њим не шале. А како га тек одлаже на стол наставника! Напросто га баци. Па кад се све то узме у обзир, читав тај њен неозбиљни однос (а могла би се употребити и много оштрија ријеч), кад се узме у обзир да је дневник неколико пута одлетио на под, онда није ни чудо да је врло брзо доспио у јадно, жалосно стање: корице се потпуно одвојиле од главнине, отпала с њих етикета с ознаком VIII д, те се више и не зна чији је и којем разреду припада; хрбат тих истих корица сасвим се искрзао — једном ријечју, јадно, жалосно стање.

Али и читав је разред дошао у исто такво страшно, жалосно стање као и дневник. Дисциплина је сасвим лоша, заправо, дисциплина више и не постоји. Ако се деси да ученици остану у кабинету сами, без наставника, макар кратко, који тренутак, одмах настане таква галама и хаос — прави дармар.

Најгори од свих је Валтер Шани. Он је сад „главна личност" у разреду, неоспоран ауторитет међу ученицима; он предњачи, он служи за углед читавом разреду, он му сад даје тон и печат. У посљедње вријеме нарочито се иста-

као прогонећи Вркића. Задиркује он и друге, задиркује скоро свакога, али „вадити маст" Вркићу, то му је најдраже од свега. Вркић је његова главна, његова вјечита жртва; њега прогони, њему пије крв, стално, непрекидно, не оставља га на миру ни тренутка, а разлог да у томе може себи дати неограничену слободу је тај што се он Вркића нимало не боји.

Вркић је некакав сасвим тупа дјечак (најслабији ученик у разреду), не зна ништа да одговори Шанију или, ако одговори, извали какву глупост, па још више отежа свој положај. Физички је двоструко крупнији од Шанија, али је врло неспретан и тром. Једном је био покушао да Шанија ухвати и при том је испревртао све клупе у разреду, задобио озљеде: сав се угрувао, искрварио се и чак је угануо ногу — али Шанија није ухватио. Зато више и не покушава да га хвата него се задовољава тиме да у њ упире поглед из ког избија безгранична мржња.

Шани се најчешће изругује на рачун његове ћелавости; Вркићу је коса заиста јако ријетка, необично ријетка за његове године, и то нарочито сприједа, па се очито и ради о некаквој прераној ћелавости. Да би онемогућио Шанија, он је ту своју танку косу оставио сприједа јако дугачку, тако да му танки, олињали чуперак виси до очију и преко очију — он га, сиромах, још и читаво вријеме навлачи и потеже да би изгледао што дуљи — али, као што се могло и очекивати, покушај овај да прикрије своју ћелавост не само да није донио никаквог резултата, него је Шанију пружио још више материјала за шегачење.

Друга тема Шанијевог уништавајућег шегачења је занимање Вркићева оца, који чисти и пере тржницу. Скитница Шани наишао једног дана баш кад је Вркић помагао оцу, и тад је започео и никад више није престао мучити га тиме како њему и није потребно да учи и заврши школу, него ће наслиједити оца, занимање „шковацина" му је осигурано.

Ето тако Шани успије сваки пут да Вркићу натјера сузе на очи. И ужива у томе; наслађује се. И сам то призна, сам каже да му је најдраже од свега „вадити Вркићу маст". И нитко од ученика да га због тога укори, да му каже да остави Вркића на миру. Него му још и одобравају; он им служи за углед. А право говорећи, многи и нису ништа бољи од њега.

Дисциплина је и на сату, за вријеме наставе, врло лоша: многи стављају гласне примједбе кад год и како год их је воља, неки чак устају са свог мјеста и премјештају се у другу клупу, нитко ништа не пази и не слуша, често у разреду настаје смијех — сасвим безразложан. И тако се у биљежници, у којој се оцјењује дисциплина раз-

реда за вријеме наставе, нижу тројке, а има чак и двојки, а некада су се ту само кочиле оцјене четири и пет.

Али најжалосније од свега, то је прелаз из једне учионице у другу. Разред се вуцара ходником без икаквог реда и поретка. Неки се сасвим лијено вуку, намјерно задржавају читав разред да би што више закаснили на слиједећи сат, други се опет гурају — они који би хтјели ићи брже. Неки излазе из реда, стају са стране и подапињу ноге онима који поред њих пролазе.

Драгаш, који је некад достојанствено ступао на челу дисциплиниране колоне и давао темпо, и давао тон читавом разреду, сад се налази на зачељу, посљедњи безначајни редов — чак је мало и заостао иза свих других. Слика нереда и самовоље која се пред њим указује, ипак не изазива у њему злобно наслађивање. Предвиђање се његово сасвим остварило: нестало је свих добрих навика, које су се у току двије године биле чврсто усталиле, завладао је страшан, очајан неред, некадашњи узорни VIII д разред оставља сад жалостан, потресан утисак разбијене, дезорганизиране, обезглављене војске. Па иако је дисциплина сасвим уништена, иако на сатовима нитко ништа не пази, иако ученици не слушају и не поштују наставнике, иако је завладао нерад (као да је лијеност, као некаква болест, заразила све ученике), иако је успјех у учењу сасвим опао — нитко не поставља никакво питање, разредник се не забрињава, штавише, он се некако све чешће шали и смије, и сви се шале и смију и савршено су задовољни, и хихоћу, читаво вријеме без престанка хихоћу, баш као да је све у најбољем реду и као да боље и не може бити.

— Боже мој, што је ово? — пита се Драгаш и не може, не зна да одговори, сав је сметен и збуњен. Каткад погледава ученицу која носи дневник и која, као и сви остали, хихоће и са дневником удара по глави оне око себе; и пада му на памет да би можда још увијек... кад би преузео тај дневник и поставио се на чело разреда, могао, успио... Дневник би њему дао снагу, сигурност... Овако не може ништа, сасвим је разоружан. А с дневником би била сасвим друга ствар. А је ли он у праву? Каква друга ствар? Како смије да тврди...? Тко смије да тврди...? Опет погледава ученицу која носи дневник и хихоће, па му се мисли још више заплићу, бркају, постају сасвим нејасне... Веома је зачуђен и изненађен да се настава ипак одвија и да ученици, мада у нереду и са извјесним закашњењем, ипак прелазе из једне учионице у другу.

— Како то? Како је могуће! — пита се Драгаш и не може да пронађе никакво објашњење и тако му је тешко, тако тешко, обузима га малодушност, несигурност, сла-

бост. Онда се пред њим појављује још једно необјашњиво питање, па друго, треће — много чудних и необјашњивих питања, која, кад су се једном појавила, више му никако не излазе из главе: Да ли су његове примједбе на понашање неких ученика биле праведне или нису? Да ли је он био добар предсједник, или је друг Бојовић то тврдио само зато што је по природи својој и сувише добар човјек? . . .

Након што су га обрвала ова чудна и необјашњива питања, Мирко Драгаш је све више губио самопоуздање, и оно мало што му је било преостало, и заједно с тим је губио снагу, здравље, све је више слабио. У лицу је још више ублиједио; можда је и омршавио, али је то тешко процијенити, јер је одувијек био јако, јако мршав. Чинило се да се и погрбио због тежине своје велике торбе, мрке, неодређене боје, која је била набијена књигама и коју је он чврсто држао за ручицу, још чвршће него раније, као да се боји да му нетко и њу не отме. Једнога дана је изостао из школе, што је било врло необично; нитко се није сјећао да је он икада раније изостао. Није дошао ни сутра, ни прекосутра, а онда је стигла вијест да је преминуо — —

— — — — — — — — — — — — — — —

Колико год чудно, многима се сад, у први мах, учинило да он физички није никад ни постојао: никада се ни са ким није сукобио нити порвао, никада никога није ударио, па чак ни додирнуо, никада се ни са ким није порјечкао; ходао је тихо, нечујно; кретње су му биле сасвим лагане, неупадне, и никада ни са чим никакву буку није произвео; говорио је такођер врло тихо, уосталом, врло ријетко и врло мало, говор је његов био више шапат него прави говор . . . Заиста, као да и није био физички присутан у разреду, него је лебдио над њим као дух, прожимао га, улазио у ученике, будио њихову савијест, тог најстрожег тужиоца, који је њима изгледао као страшан, немилосрдан, неподношљив тиранин, па су вјеровали да ће га ушуткати ако свргну Драгаша, смијене га с положаја предсједника и одузму му право да носи дневник, омаловаже га, понизе га, отјерају га у запећак; они би га најрадије били и сасвим из разреда отјерали. Сад су схватили да је њихово незадовољство Драгашем била уистину нека грдна варка, опсјена, да им Драгаш није ни за што био крив, да им није ни најмање сметао, нити им је било што нажао учинио; схватили су колико су били неправедни. Никада им Драгаш своје мишљење није наметао, није био строг ни крут, у ствари, ни на једно питање није дао

готов, коначан одговор, него је једино потицао свакога од њих да сам за себе тражи одговор . . . Никада Драгаш ништа није тврдио, а најмање то да је он добар предсједник, јер ни сам у то није био сигуран него се јако двојио; па ипак су сада, само који дан послије његове сахране, сви тврдили и били сасвим сигурни да никада није било бољег и праведнијег разредног предсједника него што је био он.

МИЉУРКО ВУКАДИНОВИЋ

ПУШТАЊЕ ЗМАЈА

КАЖЕМ ВАМ: ДЕТИЊСТВО ЈЕ НА КРАЈУ

Једноставан и једноставан човек
У певању најразумљивији
Напредују
До одређеног тајног места
Или мере
До уобичајене границе

Једноставан и једноставан човек
Прећу брдо реку границу поетику
Или шта друго
Докопају се и прекораче крај
Па видевши непрегледан предео
У коме певање још није извршено
Без мере се нагну
Напред
Те закораче
У детињство
Нимало налик ономе
Из кога су
Кренули

ПУШТАЊЕ ЗМАЈА

Гавранаста птица зна
Шта се десило
У овој соби
Без погледа на море
Или шуму што му претходи

Због тога је држим
У кавезу
У коме жену сушим
Од сувишних речи
И телесних повреда

По први пут
Син излази из кавеза
И пушта змаја

На мом радном столу
Већ се кикоће
Гавраната птица
Са овим сивим рукописом
У кљуну
Место крила

ЛИЦЕ

Разоденут мирис
Растапа дрско лице
Наднесено над твоје
Дисање

Моје лице
Још кваси
Твоје
И његове
Чудесне неравнине
Под језиком
И ниже

Сад је на твом телу
Загонетно као трава

Не буди изненађена
Ако се не пробудиш
И не отвориш
Прозор

КЊИГА МРТВИХ ПТИЦА

ИЛИ

У ПОСЕТИ ДРУГОВИМА ИЗ БУДУЋНОСТИ

Д о б р о ј е д о б р о ј е што сте дошли ноћас
Д о б р о ј е да се договоримо о издавању
Заједничких игара и других писама
Из прележане младости

Довели смо вам и жене
У којима труле
Нечији завичаји и наша сенка
Из воза и раније

Дошли смо са женама
Из завичаја
Који је тако смањен
Већ ничији
Као и вино бачено пред све
И нема оних који га не мешају
Са својим страхом из давнине
А вино је тешко
Као све наше жене заједно
А оне су теже од каменолома

Другови
Дошао сам из каменолома
Да објавим књигу мртвих
Птица
Имам перје њихово
У грлу и јастуку
Под грлом
У коме не знам
Шта све имам
У глави

Наредите другови
да зинем другови
и апстрахујте зубе другови
то само ви можете другови
и излетеће птица
другови из будућности
јесте ли спремни

МОСТ

У једном далеком граду
Имамо измишљену ћерку
А у другом замишљамо реку
У коју ни загазили нисмо

Између наша два града
Воз путује
У тунелу наша ћерка
Гази измишљену реку

З а ш т о с у д о ш л и д а н а с б у д е
З а ш т о с у д о ш л и д а н а с б у д е

Да није воз скренуо у шуму
Да није наша измишљена ћерка
Залутала у њој
Или је и даље неодлучна
На мосту

ПОШТАР И СУДБИНА ПРЕПИСИВАЊА

Донео ми је баштован
Вест о јапанској лирици
О прекоокеанским певачима
И рибама другачијег звука
О хари-кири слоговима
О гејшама из најмрачније песме
Поштар ми је донео не баштован
У торби своју главу
И још непрочитану вест
На коју покушавам
Да се насмејем
Или да прикријем
Оно тајно у узбуђењу

Ево даљих пишчевих коментара:
Јапан је далеко
Моћи ћу тајну да препишем
Понешто за своју биографију
У нагорелу књигу да додам

Па да је што дубље закопам
Док се не охлади од даљине
Коју позајмљује

— — — — — — — —

7. децембра дошао је
Најмлађи поштарев узорак
И његове неспокојне дружбенице
Из гвозденог кревета
22 године путовао је
У делиријуму у грозници
Да ми саопшти
Да је вест о Јапану
Већ преведена
На многе језике
И да ја своју нагорелу књигу
Још дубље затрпам
У даљину коју позајмљује

НЕШТО КАО ПТИЦА

Још само једна птица
Из моје песме
Полеће.
Над северним крајевима шири
Крила.
Уверава у немогућност југа.

Та птица више нема куд.

Ево је на крајњем северу
Где са једне осушене гране
У мојој сенци
Пева песму
Од које грана постаје
Све сувља.

ЦЕМАЛУДИН АЛИЋ

ОТКРИВЕНИ СВИЈЕТ

Стигавши у село Т. једног љутог зимског дана, док је снијежна вијавица застирала путеве и поља, Вехаб Мутевелић, учитељ из Херцеговине, омрзну живот и цијели свијет, јер му се учини да је коначно потонуо и да га ништа више из тог неће извући. Село је било мало, ружно, с неколико уских сокака, згурено подно планине. Соба што му је додијелише чинила му се ружна, мрачна. Није било завјеса на прозорима већ су на њима били шарени пешкири који се морају разгрнути руком и држати да би се вани гледало.

Сјео је горак и мрк на климаву столицу, ставио лице у руке и заридао. Коначно сам, нема више куд, јер све је остало иза њега, све је изгубио; ово је био крај његова животна пута; нашао се у мраку, слијепом цријеву живота који се негдје тамо одвијао без њег, лијеп и блистав.

Покушао је предочити себи све што се раније збило, све што је у посљедњих неколико година чинио као изван себе, у лудилу одушевљења успјехом међу људима. Сјетио се дипломског испита, честитања, објављених радова, радосних шетњи с Ружом, њене меке глатке коже, њених дубоких очију, затим свог пада, њене удаје, очаја, сваће с многим људима, злим људима свијета, и бијега у прво мјесто у којему је могао добити посао.

Понио је са собом нешто пробраних књига, рукопис своје прве књиге стихова који му се сада чињаху јадни и безначајни међу људима којима нити је стало до књиге или било које умјетности. Шта ће радити међу њима, како ће га гледати, хоће ли ишта разумјети од оног што им буде говорио? Уплашио се и неизвјесности, самоће, тупости сељачких лица и поруге оних који ће га хранити и одијевати. Знао је да то неће добро свршити, да ће опет бјежати у још већи мрак, у самоубилачко безумље.

Родитељи не знају за његов очај, нити ће знати. Писаће им тек да их умири и говориће да му је одлично, да

је директор школе, да му се књиге штампају и читају у цијелој Босни.

Читаву ноћ ходао је горе-доље по соби, узимао књигу у руке и бацао је, немиран, у трзајима руку, горак, загледан у своју крваву нутрину, у свој бездан. Она, зашто се удала, зашто је без ријечи отишла? Је ли и раније знала да ће тако бити? Зашто су људи проклето окренути себи? Под је под њим шкрипао, отварао је прозор, зурио у пусту густу ноћ и чупао из себе посљедњу искру вида. Ништа се није видјело, ни једно једино свјетло. Из таме је само допирало урлање гладна пса.

Кад је ујутро уморан стиснуо руку мјесном одборнику и кад је откључао врата рушевне зграде школе, која је посљедњих година била затворена јер нико није хтио у њој учитељевати, учини му се да улази у затвор и да из њег никад неће изићи. Сјео је за прашњав стол у маленој учионици и чекао да уђу ученици. Иза њих се појави омален старчић који се представи као подворник.

— Ја сам Шамил — рече. — Овдје сам чистио док је радила господична.

— Господична? — трже се Вехаб и проблиједи. — Шта је с њом? Зашто је оставила овај посао?

— Нестала је. Једно је јутро отишла у шуму да бере гљиве и више се није вратила. Била је красна дјевојка. Никад љепша жена овдје није живјела.

— Јесте ли је тражили?

— Како да нисмо. Читаво је село трагало за њом. И ловци из града.

— Је ли остао какав траг иза ње?

— Ни трага. У земљу пропала.

— Добро, Шамиле. Иди сад. Кад заврши настава дођи код мене да нешто поправиш.

— Хоћу, друже учитељу.

Одшепсао је. Хром у једну ногу. Згурен, лукав, сијед старчић. Очи му играју као на зејтину а руке држи као да се од нечег брани.

Рад с дјецом није ишао како треба. Нису слушали оно што им је говорио. Као да су намјерно све заборављали. Била су немирна, нарочито дјевојчице, гађала су се папирићима, гласно смијала, зијевала, изувала кољаве гумене чизме. Учионицом се ширио неки киселкастозагушљиви задах. Кад је отворио прозор, почела су викати да је хладно и да никад више неће доћи у школу. Морао га је затворити. Кад се настава завршила, пришао му је један клипан ошишане главе и питао га зашто их не туче као други учитељи. Гледао га је у чуду једно вријеме а онда га ошамарио. То је дјеловало на све па су отишли шутљиви и уплашени.

Пополне је дошао Шамил. Наредио му је да поправи браву на вратима и да промијени једно поломљено стакло на прозору.

— Ноћу долази и куца на прозоре. Моли да јој се отвори, али нико не смије — рече Шамил при одласку. — Видио ју је само поштар Муса који је одмах шенуо и убрзо умро.

— Шенуо? Како шенуо? — трже се Вехаб блијед у лицу али Шамила више није било.

Немоћно је спустио руке низ тијело, сјео на кревет и буљио у зидове. У пећи је пуцкетала ватра и кад се соба угријала, осјети неку топлину, у глави му се заманта и заспа. Спавао је тешким сном без снова који је његово крхко тијело притискао као да је било притијешњено неким тешким комадом дрвета. Пред зору је нагло скочио на ноге, тражио нешто под креветом, отворио кофер и извадио из њег ножић с дршком од слонове кости што му га је поклонио дјед на самрти (купио га је у Александрији гдје је лијечио ране са солунског фронта), и гледао га дуго, избезумљено, милујући глатку дршку која се сијала попут женине пути. Кад је поново заспао, уснио је тежак сан о томе како га прогоне кроз тијесне, мрачне улице, хватају маскирани људи и воде на вјешала у школском дворишту. Послије је утонуо у густи мрак, звао упомоћ, али му се нико није јавио осим једне полудјеле жене у дроњцима која је ушла у његову собу и у њој истресла пуну корпу пољског цвијећа и гљива. Миловао јој је бујне плаве косе, љубио руку и врат, шапутао нешто сав усхићен што је открио неко блиско биће.

Кад је отворио очи била је рана зора. Сан што га је уснио трајао је неколико минута а њему се учинило да је то била читава вјечност. Изненади се кад је поред кревета угледао корпу пуну пољског цвијећа и гљива. Крикну, тихо, пригушено. Брзо се обуче и изјури из собе. Отрчао је у школу и тамо ходао по мрачној учионици. Шамил га је затекао како буљи кроз замрзнута стакла и гледа пут шуме.

— Била је — рече Вехаб. — Донијела је цвијеће и гљиве.

— Није то ништа. Тешко оном ко је види — рече Шамил бацајући лопатицом угаљ у пећ. — Нађено је неколико корпи са гљивама и цвијећем.

— Како јој је име? — упита Вехаб и погледа га крвавим очима.

— Јасенка.

— Ружа, Јасенка . . .

— Шта сте рекли?

— Ништа. Ништа нисам рекао и не тиче те се — скоро викну Вехаб на Шамила који се уплаши да не изгуби службу и устукну према вратима. Затим се прибра и опет приђе учитељу.

— Ако се појави пред школом или у вашој соби, трипут пљуните окренути сјеверу.

— Шта? Како? Напоље! — издера се Вехаб на подворника који се озбиљно уплаши и изјури из учионице.

Стигавши у сами мрак у свој собичак, послије наставе у којој је дјелимично уживао јер су дјеца била пажљива и јер јој се на неки начин допао тај изгубљени учитељ, Вехаб је угледа у једном куту собе. Читала је његов рукопис пјесама и тихо се смијешила. На њој је била нека прозирна хаљина, косе дуге, плаве и рашчупане, ноге босе и црвене од студени, а лице прекрасно, заносно, нестварно. Кришом би погледала према њему увјерена да он њу не види. Прво није знао шта да чини, а онда се смири и стави на пећ чајник. Кад вода узаври, стави у њу чај, а онда узе шалицу и насу јој. Она је прихвати и отпи гутљај, те га погледа с нескривеном радошћу.

— Ипак сам те нашао — рече јој. — Зашто си се тако дуго скривала?

— Нисам знала да ме тражиш — рече она.

Вехаб сједе на кревет. У соби је било топло и пријатно. Вани је вјетар завијао у крошњама дрвећа. Нестало је горчине из њег, руке су му биле мирне. Осјети да је поново нашао свој свијет.

— Ја нисам Ружа — рече она и опет склони очи у рукопис.

Он као да није чуо њене ријечи. Пио је чај и уживао у његовој топлини.

РАСТКО ВАСИЋ

ПУТ ЗА МИДЕЛХАРНИС

En peignant „La Route à Middelharnis", Hobbema, toutefois, atteint avec bonheur, l'expression poetique de l'evasion et de l'infini.

Robert Genaille

Увек када ме пут нанесе на Базел, не могу а да не сиђем и прошетам неколико часова његовим улицама пре него што се поново укрцам у воз. Нема у овом граду ничега посебног или особито привлачног што би га истицало изнад осталих швајцарских градова. Штавише, по цветним трговима и шареним фасадама кућа, Берн или Муртен су много сликовитији од Базела, катедрале Женеве и Фрибура су више и импозантније од базелске, а околине Туна, Брига или Интерлакена обилују у знатно већој мери природним лепотама и величанственим пределима него овај индустријски град на Рајни. Па ипак, за мене Базел представља нешто посебно. За њега и његову околину везана су три дуга лета мога живота, три лета у оном значајном добу пред тридесету годину које се сматрају најбољим у човековом веку, када почиње да се зрело размишља и расуђује али не недостаје полета и енергије за упуштање у различита луда и смела предузећа. Не могу више да се тачно сетим како се догодило да дођем овамо и да као свршени академски сликар добијем посао цртача на неким археолошким ископавањима код Базела. Тек, дошао сам, провео једну кампању, другу, па и трећу. Отада је прошло доста година али сам ја за све то време осећао према овоме граду неку сталну привржености, живо се сећајући свих тренутака проведених овде: свих кривудавих улица и уличица којима сам шетао, биоскопских дворана и кафана у које сам навраћао, музеја и галерија које сам обилазио. Нарочито ми је добро остао у сећању стари део града поред Рајне око цигластоцрвене катедрале са великим паркинг простором, која је, упркос скорашњим реконструкцијама, сачувала свој ранији изглед, док је цела околина задржала неку средњовековну боју: једноспратне куће са старим живописним фасадама, фонтане са

шареним фигурама ландскнехата, стрме уличице, уске и кривудаве. У овом делу Базела налазило се и неколико старих антикварница од којих су неке изгледале као да су одувек ту, готово од постанка града. Често сам их посећивао, дуго листао старе гравире и рукописе и ћаскао са власницима о овим раритетима. Било је ту тушта и тма књига које би узбудиле сваког библиофила, веома ретка издања чије су се постојбине налазиле удаљене каткад по више хиљада миља. Али путеви књига, као и путеви људски, чудни су и различити па ми временом није било необично да овде виђам руска илуминирана јеванђеља из XV или XVI века заједно са првим издањима Молитвеника војводе од Берија. Прешло ми је постепено у навику да једном или двапут месечно обиђем ове антикварнице у Rittergasse и ту проведем неколико часова. Ту навику нисам изгубио ни касније. Пролазећи кроз Базел, прошетао бих често и овом уличицом и завирио у њене излоге.

Овога пута, на повратку из Холандије, где сам провео неколико недеља учећи се на делима Рембранта и Франса Халса, Јана ван Гојена и Саломона Ројсдала, пут ме је поново навео на Базел. Пун утисака о једном сликарству које је прошло и неће се више вратити, готово сам жалио што се нисам родио у оно време и огледао са тадашњим величинама. Јер сада, када су естетичка мерила и критички судови знатно измењени, када се од уметника више тражи да створи нешто ново, а мање нешто добро, тешко ми је било да себе уверим да све оно што сликам није у суштини само бледа копија једног Мондриана или једног Купке без ичег оригиналног, и да се не запитам вреди ли ишта све то што радим и стварам. Међутим, упркос тим песимистичким мислима о свом сликарству, нисам могао да не сиђем из воза и не видим, макар на кратко, свог старог знанца и пријатеља — Базел. Била је то касна јесен, почетак новембра, време је било тмурно и непријатно. Оставивши ствари на железничкој станици, одшетао сам преко Ешенплаца ка цркви светог Петра, а затим, ка Kunstmuseum-у. Киша је ромињала цело време и моје ципеле су се непрестано клизале о увело лишће које је у великом броју лежало на улицама. Овде-онде сам видео промене — нови подземни пролази за пешаке, нови вијадукти, по која непозната реклама, али је целина остала иста и непромењена, онаква какву сам знао раније. Дан је био поодмакао али је број пешака на улицама био мали због лошег времена, а и они ретки пролазници журили су својим послом, не обраћајући пажњу на једног бившег суграђанина који је дошао да их поново посети. Капут ми је био готово потпуно натопљен водом када стигох

до угла Фрајештрасе, а онда нешто даље, прошавши француску књижару, скретох у уличицу са антикварницама.

Прва и највећа била је Мајерова антикварница. У њу сам најрадије свраћао, како због тога што је у њој избор ретких и занимљивих књига био обично највећи, тако и што је стари Мајер, између више власника сличних локала, био најсимпатичнији и најпредусретљивији. Као већина људи из те струке, располагао је солидним стручним знањем које је стално продубљивао. Када радите нешто, говорио је, па ма шта то било, треба да се трудите да то радите што је могуће боље. Био је веома начитан, разумевао се у многе науке, говорио је више језика. Према мени се односио доста пријатељски и често смо, онда давно, расправљали о уметности о којој је такође прилично знао.

Тако је било и овог пута. Тек што се моје лице појавило пред излогом, он ме препознаде и махну ми руком да уђем. Ућох, скидох свој влажни капут и окретох се око себе у жељи да проверим јесу ли још све књиге на својим местима од моје последње посете, да ли исте гравире висе обешене о зидове. Због рђаве видљивости напољу, унутра у радњи било је такође тамно; ипак дугачки рафови пуни књига и хартија изгледали су неизмењени, а стари антиквар Мајер, проћелав шездесетогодишњак малог раста, осмехивао ми се пријатељски као некада.

— Долазите из Холандије? узвикну он. Каква случајност! Преда мном се управо налази гомила холандских издања, махом из XVII века, које сам јутрос добио на откуп.

— Збиља? А како сте дошли до тих књига?

— Ех, случајно, сасвим случајно. Оне потичу од једне старе холандске трговачке породице, Ван Дамових, која се населила у Базелу веома давно, већ негде крајем XVIII века. Приликом сеобе изгледа да је био пренет и један део библиотеке судећи по овим раритетима. Најмлађа генерација одлучила је сада да прода ону стару кућу у коју су се првобитно доселили јер прелазе у модеран стан са централним грејањем. Шта ћете, таква су времена. Уз кућу, распродају и сву ону старудију која се још затекла и коју не могу да понесу са собом. Преко једног познаника мени су понудили да откупим књиге. И ето, сада имам пуне руке посла.

С тим речима он ми показа неких педесетак прашњавих томова на радном столу, а затим седе и настави да их прегледа и пописује, мењајући с времена на време са мном по неку мисао. Ја приђох столу и насумце почех да претурам по књигама. Биле су различите величине и дебљине, многе повезане у тамномрко избледело платно са златним насловом и орнаментиком са стране. Неке су има-

ле илустрације у бакрорезу. Било је ту више библија, једна Декартова расправа о методи из 1650. године, Институција војске Вегеција из 1744, Десет Витрувијевих књига о архитектури, и најзад Het Schilderboek — књига о сликарима фламанског сликара и теоретичара Карела ван Мандера.

Листао сам књигу полако и замишљено — било је то друго допуњено издање, штампано у Амстердаму 1618. године, дванаест година после Мандерове смрти — и осетио да ме поново опседају скорашње мисли о холандском сликарству и уметности уопште. Мандер, холандски Ђорђо Вазари, како су га многи називали, у четвртом делу своје књиге говори о својим савременицима — сликарима Фландрије и Холандије и на тај начин даје аутентичан поглед на оно време, на људе и средину, и уметничку климу која је тада владала. Тада је требало бити сликар! А власник ове књиге, Петер ван Дам, чије се име могло прочитати у горњем десном углу насловне стране, не само што је морао бити љубитељ уметности, о чему сведочи ова често ишчитавана књига, него је лако могао познавати неку од ондашњих уметничких величина. И готово несвесно, превртући даље старе пожутеле листове, ја се сав пренех у оно златно доба холандског сликарства чијим би нестанком у светској уметности била створена једна велика и ненадокнадива празнина.

Тада, негде у четвртом делу књиге, наиђох на један лист који је од времена био слепљен за идућу страну али није изгледало да јој припада. Пажљиво одвојивши лист од књиге, видех да је то писмо упућено сопственику Мандеровог дела, ван Даму, које је он ко зна којом приликом уметнуо у књигу. Међутим, потпис на писму, доста читљив, натера ме да подскочим од узбуђења. Било је потписано име Мејндерта Хобеме, једног од оних познатих холандских пејзажиста чијим сам се делима дивио неколико дана раније у Амстердаму и Хагу.

— Хобема, кажете! узвикну изненађено Мајер. Да ли је могуће! Хобема! Онај холандски сликар из Амстердама о коме се мало зна, који, чини се, није имао много успеха за живота и завршио доста бедно?

— Тај исти, чије је дело поново откривено и признато тек пре неких сто година, и отада се ставља међу прве холандске пејзажисте!

— Дајте ми, молим вас, то писмо да видим, рече антиквар. Ја натуцам нешто холандски па можемо покушати да га одгонетнемо.

Киша је падала све јаче и њене капи су снажно одзвањале о плочник Ритергасе. Напољу је било веома облачно и тамно. По која људска прилика минула би с време-

на на време поред излога антикварнице, али нико не уђе унутра, нико не поремети читање Хобеминог писма. Полако, са повременим застајањима због тешкоћа у језику, уз светлост стоне лампе која је некако необично, готово нестварно обасјавала просторију, стари антиквар прочита ово:

„Поштовани господине ван Даме,

„Веома сам вам захвалан на писму и на похвалама које сте том приликом упутили мом сликарству. Ви кажете да нисам свестан вредности својих слика, да треба и даље да сликам, да радим, а признање ће доћи једног дана само од себе, јер мора да дође пошто моје дело то заслужује.

„Ја вам топло захваљујем на тим речима и на вашем ласкавом мишљењу. Па ипак, морам да признам да ми сликање све више представља напор и да нема више оне унутрашње снаге која би ме стално терала да радим. Не, није у мени нестало љубави према овој узвишеној уметности нити сам се у међувремену заинтересовао за друге ствари, него просто стицај животних околности не даје ми времена да се интензивно бавим једном вештином коју човек мора да упражњава сваки дан ако жели да нешто постигне. Наравно, када би моје сликарство имало неког већег успеха, када би ме сматрали бар упола онако добрим као кума Саломона, вероватно бих нашао оправдања да се потпуно посветим тој лепој вештини. Али ви знате моју ситуацију. Примио сам општинску службу да исхраним породицу јер сам са сликарством слабо пролазио. Догађало се, истина, да ми каткад откупе по коју слику, али по некој бедној цени од 10 до 12 флорина од чега се није могло живети. А живети се мора! Замислите троје јадне исцепане деце како јуре по кући и урличу обично од глади, жену која непрестано гуњда бројећи сваку пару коју имамо и коју треба издати, и проклиње на сав глас сликарство, за чија платна и боје треба толико издвајати, а од кога нема никакве вајде. Можете мислити какав немир ствара све то у мени и колико утиче на моје стварање. А уз то, ти трговци, који ми веома ретко и будзашто откупљују слике, не пропуштају да напомену увек када ме виде да би требало да престанем да сликам јер ми улога тржичног мерача лежи много боље него улога уметника.

„Све то ствара у мени доста сумњи у вредност целог мог дела. А уметник, ако жели да успе, мора да има сигурност у себе, да верује у себе, да се сматра бољим од других, да сам уверава околину у своју вредност. Ја немам тај таленат. Ја не могу да тврдим да су моје слике боље од слика Саломона Ројздала када нису, када су још далеко од његових најслабијих дела. Ех, каткад помислим, зашто

ми не пође за руком да насликам бар једну једину праву слику па да знам да се том вештином нисам узалуд бавио и да сам нешто заиста постигао. Јер, чини ми се, ако неки сликар, уметник уопште, носи у себи нешто, неку стварну вредност, једном мора доћи тренутак када ће се то испољити и изаћи на видело, сакупљено макар само на једном једином платну. Ја не мислим овде на гениje попут Рембранта или Ван Дајка, чији сваки потез четком представља догађај за сликарство, него на низ оних малих анонимних уметника као што сам ја, који сви верују да носе у себи нешто истински велико и вредно. Тако сам и ја дуго веровао да ћу једном створити једну велику слику, праву слику, у којој ће бити сакупљен сав мој досадашњи труд, сав таленат који имам и сва уметничка снага коју у себи носим. Али узалуд! Време пролази а сумње у вредност мога сликарства нагризају ме из дана у дан све јаче, и то може да буде пресудно по моју уметничку будућност.

„Истина, пре неколико недеља готово сам помислио да ми се та једина жеља остварила и да сам најзад насликао једну велику слику. Не знам зашто баш вама пишем о свему томе, али у последње време ви сте једини, чини ми се, који је заинтересован за моје слике; ту вероватно лежи прави разлог зашто вам се потпуно поверавам. Пре месец дана, отприлике, били смо у посети код женине родбине у Миделхарнису на острву Оверфлаке. Једног веома обичног послеподнева, док су деца дремала а жена била заокупљена разговором са теткама, искрао сам се у поље у потрази за неким занимљивим мотивом. Небо је било облачно и натуштено, изгледало је да се спрема неко невреме које никако није почињало. Ишао сам путем кроз поља испресецана каналима за наводњавање једно пола сата и онда, окренувши се случајно назад ка селу, угледах предео који ме оног часа освоји својим необичним изгледом. Одударао је доста од онога што се обично виђа на мојим сликама: нигде није било воденица, потока или густих шума. То ме је можда баш подстакло да одмах станем да га сликам. По средини поља пружао се пут за Миделхарнис, оивичен са два реда високих оморика које се лако лелујају на ветру и настављају у недоглед, доминирајући на тај начин читавим пределом. Десно се види канал, а лево, мало даље, сеоске куће иза којих извирује торањ цркве Миделхарниса. Док сам скицирао ове елементе, наиће један ловац са псом, крећући се у мом правцу, и мени добро дође ова фигура да њоме оживим предео. Ловац прође без речи, једино му се на лицу оцрта подсмешљив израз којим је оценио мој рад. Не обазирући се на то, ја наставих да сликам даље. Касније, када је слика била го-

това, учинило ми се у једном тренутку да сам се њоме издигао изнад својих досадашњих скромних остварења и приближио оним границама од којих почиње право сликарство. Међутим, била је то краткотрајна нада. Неколико дана доцније посетио нас је Саломон Ројздал и, видевши моје последње дело, почео је да ми пребацује што сам напустио моје воденице које су у нечему биле оригиналне и пошао путевима који ми не одговарају и где немам шта да тражим. Мада о самој слици није ништа рекао, његово мишљење ми је потпуно покварило расположење и уништило све наде које су се у мени родиле. У једном тренутку чак сам помислио да пресликам „Пут за Миделхарнис". Међутим, како ми се за то прилика није одмах пружила, та жеља се временом изгубила. Док вам ово пишем, слика стоји недалеко од мене, гледам је, чак ми не изгледа толико рђава, али је свакако далеко од онога што сам веровао да сам у једном моменту постигао.

„Може се догодити да насликам још понешто, али када будете прочитали ово писмо, схватићете, верујем, да ћу морати да изневерим ваше наде и да се од мене у сликарству не може очекивати ништа више.

Ваш

У Амстердаму, 23. октобра 1669. Мејндерт Хобема

Ишао сам лагано преко Минстерплаца док је киша и даље ромињала, оставивши старог антиквара, усхићеног открићем Хобеминог писма, како узбуђено телефонира својој супрузи о срећи која га је задесила. На великом паркингу поред катедрале видели су се аутомобили, аутомобили и опет аутомобили. Људи нигде није било. Звоник негде високо у облацима откуцавао је подне. Базел је ручао.

Упутио сам се низ Рајнско сокаче према Новом мосту, прошавши поред задужбине за коју сам некада радио и чије је име било још увек истакнуто на капији броја 20 а. Али ја нисам у томе тренутку мислио о оним данима, проведеним овде. Мислио сам како сваке године хиљаде поклоника старих мајстора сликарства хрле у Националну галерију у Лондону и, не обраћајући пажњу на многобројне Рембранте и Тицијане који их љубоморно гледају са зидова, упућују се у једну малу салу са стране да би се дивили малом холандском пределу, који је по многима један од најлепших предела које је светско сликарство уопште дало. И ја почех одједном да огромно завидим Хобеми који је умро у највећој беди, гладан и непризнат, лишен чак сазнања да му је испуњена једина жеља коју је у животу имао.

СТРЕПЊА

И дању, а нарочито ноћу, Узвишени Ч је, идући улицом, стрепео да иза сваког угла, иза сваког дрвета, у свакој сенци (у сваком човеку), неко стоји и чека да му се освети, да га наружи, туче, кињи, пљачка, исмеје, понизи.

Идући улицом Узвишени Ч је непрестано умирао.

ПОДОЗРИВОСТ

Догађало се: човек се смеје, са пријатељима, некој досетки, а Узвишени Ч, пролазећи, то види и мисли — њему се смеје.

Догађа се: људи разговарају о нечему што их тишти, окупира, интересује, узбуђује, о значајним и безначајним стварима и не примећују Узвишеног Ч, многи и не знају да такав, уопште, постоји, али он мисли — о њему говоре, нешто му спремају, уротили су се против њега. И спрема се на одбрану, преиспитује се, своје поступке, намере, снове; уништава се.

НЕСИГУРНОСТ

Узвишени Ч живи у стану чији су зидови дебели седам сантиметара и чује све што се у ходнику догађа, што се збива у стану изнад, у стану до његовог. И они, у тим становима, чују њега. Чују га, сасвим добро и јасно, они у стану испод њега, у стану поред његовог, а повремено, и они прекопута. Сви имају исте зидове и исти живот.

Најгоре је, ипак, увече док лежи: сваки корак учињен у ходнику, чује се у његовом стану, бубња по ушној

школьци, удара га у саму мождану кору. Увек мисли: то неко њему иде. И увек мисли: по њега иде. Стрепи: неко ће, изненада, ненајављен, наравно, из потаје, да хрупи у стан, неће да куца, неће да звони, неће да зове, само ће да упадне и каже — спреми се, идемо! Због тога немирно спава, слабо једе, лоше је воље, уплашен је. Боји се: затећи ће га. И не зна шта, тада, да уради. Да се опире, било би бесмислено. Како, чиме, зашто, коме, питања су. Да се мирно спреми и пође. Куда, како, зашто, коме, питања су. Мук.

Само бојазан да сваки корак учињен на степеништу, сваки корак кроз ходник као кроз тунел води к њему, по њега иде, последњи пут. Због тога му, при сваком шуму, срце снажно туче и прекида дах. Он, засопљен, црвен у лицу и врату, набреклих жила, тражи ваздух, грчевито се отима као непливач у дубокој води, сваки дамар пулсира, срце више није на свом месту, осећа га у грлу, осећа како се јабучица отима, како иде горе-доле, потискивана бубњањем срца које надире намерно да искочи, да се ослободи тог плашљивог тела, уз крике граби кисеоник, сузе му, од превеликог напора, теку док размахује рукама покушавајући да раздере ту опну од згушнутог ваздуха што га стеже, приводећи га самој смрти и враћајући, опет, у реалност, за кратко, до следећег шума, до наставка ужасне игре.

КОЛЕБЉИВОСТ УЗВИШЕНОГ Ч

Бива: Узвишени Ч разговара, сасвим лепо, мирно, сталожено, бирано, паметно, са колегом из канцеларије, са познаником из Улице КА ГОРЕ, са продавцем новина, цвећа, меса, штофа, јабука, са било ким и осети — навире жеља да саговорника понизи, да га пљуне, ошамари, да га, кажипрстом и средњаком снажно повуче за нос, да га, оштрим замахом ноге, кратко, оштро, тресне у цеваницу, или да му спретним, брзим, покретом суне песницом у стомак, да му у магновењу истисне ваздух из те, одвратне, мешине.

На трен помисли на последице и као да се мало примири (мада му је свеједно, последице га не узнемиравају, не задају му ни најмање бриге), чак добије жељу да то лице пољуби у попуцале капиларе, у негована уста, у златасту лобању, у згрушану браду. И то кратко траје. Осећање љубави, које, ипак, и није то, потисне, изнова, гађење, одурност, одвратност према саговорнику који, из мирних, правилних, црта Узвишеног Ч, не може ништа да

докучи или наслути. И тако се наизменично јављају два врло јака нагона: да понижава и поштује, да мрзи и да љуби, да убија и да буде сатрвен. И ни у једноме не може да нађе корен или зрачак разума.

ЛАВИРИНТ

Понекад се Узвишени Ч пита да ли је то он, или неко други у њему, или, само, он у некоме.

ГРЕШКА

Када дигитални, кварцни и други часовници покажу да је крај радном времену, када се навуку тешке, ребрасте, ролетне на продавницама, масивне решетке на банкама (на банкама?), када, дакле, Узвишени Ч остане сам, легне, гледа у таваницу и мисли о томе да је, по многочему судећи, негде погрешио.

ОНАЈ ЖИВОТ

Догоди се да Узвишени Ч, у извесним тренуцима, мисли о загробном животу. Понекад настоји да све то и замисли. Не полази му за руком. Онда одмахне, с олакшањем.

РАСЕЈАНОСТ

Треба да га, неизоставно и неодложно, што пре нађе и каже нешто веома важно, пресудно скоро. Али, дани пролазе, а он, и поред свег настојања, не успева. Покушава на све могуће начине да дође до њега: одлази у биоскоп (мада, сам, иначе, нерадо тамо залази), на представе које би га, верује, занимале не би ли се тамо (и тако) срели. Прати и позоришне представе о којима се критика (којој не верује) изјаснила с пуно хвале, залази у кафане и ресторане, у све локале који би могли да буду његово свратиште, али безуспешно је све: нема га.

Идући улицом загледа (упадљиво, чак непријатно) пролазнике, очекујући да, изненада, наиђе, да искрсне и препозна га. Вест коју треба да пренесе донекле га прогања и мучи. Почиње, већ, и да је заборавља. Једини начин да је се ослободи је најтежи: треба да му је пренесе, али

њега нема, нема. Узвишени Ч постаје, због тога, раздражљив и нестрпљив. Доста му је свега!

Једне вечери, пратећи телевизијски програм, и лако се, при том, љуљашкајући у столици, као да му — мада ни на шта није мислио, ни на шта одређено — нешто паде на памет. Ошину га наједном, као муња. Застаде за тренутак, спусти ногу с пречаге на под, подиже леву обрву и резигнирано закључи: расејаност је то, расејаност . . .

ВОЈИСЛАВ ВУЛАНОВИЋ

ЗНАЦИ

*
* *

Погледам за трен свијет.
То је свјетлост. Велики
зрачни дан над главом.
Цвијет.

Радост што живим,
и што видим.
Што се мичем
између воде и купине.

Дубоки ритму,
лијепи болу,
што ме будиш.

Једина зрако,
бескрајно свијетло
моје душе.

*
* *

Блажене руке човјека
савијају се око пера,
око цвијета, око свијета,
око звјезданог точка.

Све се ухватило за конце,
све се таман држи,
а може да претегне,
и све прсне у прах.

Трепери платан небески
над мојим домом,
у њему сплетен поскок.

Крии се једна зрака,
сјенка прелази брдо,
и ја сањам у том.

*
* *

Оно што знам
шуми на влати,
танки конац сна
лебди над листом.

Боже, куда ћу то
крајем нестварним,
идем ли кроз камен,
или кроз цвијет.

Овим свијетом
ја се само мајем,
ја и не знам гдје ћу.

Човјек у плавети,
на бријегу,
је ли привид.

*
* *

Пред пшеничним пољем,
пред крчагом воде,
пред притајеном ријечи,
сажети ни из чега.

Затичемо свијет
у помицању,
и све је дубље
но што се чини.

Стрепиш
од мудрости
коју је говорио.

А зборио је полако и овлаш,
и на теби је оставио
довољно да мислиш.

ДО КИН МИО ЧИТ

БРАК И РАЗВОД НА БУРМАНСКИ НАЧИН

Прекинути све! — једино је што преостаје после кобног слова које је изрекао астролог упоредивши им хороскопе. И то сада уочи самог венчања.[1]

О, ужаса! Али обичај је у Бурми, и од закона јачи, да астролог обавезно проучи хороскопе младенаца и донесе свој суд о будућој вези; обичај је да се тај суд неприкосновено поштује!

Ко Леј се, како се уосталом могло и очекивати, супериорно потсмехнуо читавој ствари.

— Доћавола, па каквог смисла уопште има тражити овде савет некаквог астролога! Ми се венчавамо, то стоји, без обзира на то што он каже да нам се животни путеви, или како он то зове, хороскопи, не подударају — без обзира на све те његове звездочатске мудролије . . .

Ћу-ћу се осмехивала. Како га је само волела док је, онако усправан, у свој својој — за Бурманца толико изузетној висини од 192 cm — на сав глас заступао савремена схватања, заступао данашњи, нови свет.

— Али, драги, препусти ти астролога нашим родитељима; добро знаш да они не могу преко ноћи да превазиђу старо добро време. А ми се, као што и сам кажеш, у сваком случају венчавамо — па шта нас се онда све то тиче . . . Ни ја не верујем у звезде. Знаш да нисам сујеверна.

---

[1] Астролог, стручњак који је — како то овдашњи људи убеђено верују — овладао вештином тумачења скривених утицаја небеских тела на живот човеков, ужива у Бурми превасходан углед, и то и дан-данас.

Астрологу се овде иде редовно, на годишње, па чак и шестомесечне консултације. У просеку, више астрологу него лекару!

Изузетно је редак Бурманац који ће донети било какву значајнију одлуку у животу, а да претходно не потражи савет астролога.

Није онда никакво чудо што је мишљење овог необичног видовњака често одлучујуће и код склапања бракова у Бурми. (Прим. прев.)

Ко Леј се тргну. Није ли оно њено „. . . нисам сујеверна" ипак зазвучало некако нервозно, неубедљиво.

Али, обоје припадају савременој, образованој, добро обавештеној генерацији, толико одмаклој испред оних што још увек трче астролозима, још увек призивају звезде у помоћ.

Па, забога, њихов брак мора да успе. Он — млади адвокат са лепим изгледима на велику клијентелу; она — професор у гимназији. По себи се разуме да неће престати да ради; ни на крај памети јој нису све оне празне приче и бесмислице о сукобу куће и каријере у животу данашње жене. Средства су им сасвим пристојна, и више од тога; најзад, и љубав је ту да надокнади све оно што би можда, на почетку и недостајало.

Уосталом, ко би о томе, у овом тренутку, и размишљао. Неопозива, животна одлука чврсто је донета. А некакав тамо астролог нека само и даље упорно тврди да ће њихов брак потрајати једва годину дана, јер — хороскопи им се никако не слажу . . .

Родитељи се нису отворено мешали. У потаји су, међутим, све чинили да бројне додатне и узгредне примедбе и савете уваженог астролога до детаља спроведу, не би ли злу судбину своје деце колико-толико ублажили.

А таквих је заврзлама било — небројено.

Премудри миљеник звезда поставио је чак и питање боје младине венчанице, а и врсте цвећа које ће тог дана у коси понети.

Изричито је, наиме, тражио да хаљина буде боје злата. А Ћу-ћу, коју је све ово до истинског очајања доводило, од самог почетка се била одлучила за ружичасту. Па већ је одавно наручен комад, руком ткане, скупоцене ружичасте свиле за традиционални венчани лонђи.[2] Да и не спомињемо сва она маратонска, исцрпљујућа наговарања и преговарања, убеђивања и пожуривања. Прво ткаља, а затим и кројачица — не би ли све било готово у прави час.

---

[2] Лонђи (longyi) — дуга бурманска сукња, национална одећа и мушкараца и жена ове земље. Носе је сви, без разлике, с тим што се по избору боја и дезена, као и по начину на који се опасује око струка, јасно издвајају мушки и женски стил.

Венчани лонђи и младе и младожење обично се шију од, у Бурми веома цењене и скупоцене, руком ткане свиле традиционалних боја и дезена.

Чувени центри где се таква свила и данас тка налазе се у северној Бурми, пре свега у Мандалеју. Комад од две јарде (стандардна мера за један лонђи) чувене мандалејске, изразито сложено дезениране, свечане свиле, на ручним разбојима са преко 200 калемова нити разних боја и нијанси, обично четири ткаље раде и по неколико месеци! (Прим. прев.)

И, зар сада кроз све то још једном поново проћи, све поновити, и то од самога почетка?!?

Сем тога, Ћу-ћу је дубоко веровала да је ружичасто њена једина, права боја; у жутом ће изгледати управо ужасно . . .

Јадиковала је до суза, оплакујући своју худу срећу, док ју је Ко Леј стрпљиво умиривао:

— Али, ништа зато, драга, ти си мени увек лепа. Без обзира како си обучена; чак . . .

Ту се намах зауставио; замало да каже: чак и да ниси обучена, да ништа на себи немаш. Међутим, у овом тренутку, то би, у најмању руку, ипак зазвучало крајње неукусно . . .

Најзад — освануо је и велики дан.

И поред свих невоља које су му претходиле, поред свега што је требало претурити преко главе, Ћу-ћу се сада осећала величанствено, као на крилима. Устрептала од среће, заузела је своје место крај Ко Леја који је у свиленом турбану[3] и свечаној свадбеној одори, додуше необично, али, опет, тако узбудљиво лепо изгледао.

Поглед јој се у један мах задржа на сребрним болама препуним цвећа.[4] Уживајући у слатком мирису расцветалих ружа, Ћу-ћу одједном у потпуно новом светлу доживе поруку чаробно изрезбарене посуде која се, ето, нашла баш ту, испред ње.

---

[3] На дан венчања младожења носи на глави традиционални бурмански свилени турбан (гаунгбаунг) везан, са стране, у декоративни чвор.

Овај турбан, некада саставни део свакодневне мушке одеће, данас Бурманци редовно носе само у изузетно свечаним и званичним приликама.

Млада тога дана — поред блиставог накита, најчешће домаћег бисера, рубина или сафира — обавезно носи у коси и цвеће, али само оно које комплексни систем бурманских народних веровања строго прописује за тај дан и ту прилику. (Прим. прев.)

[4] Сребрне боле — округле посуде за цвеће, специфичног сферног облика, али најразличитијих димензија (пречник горњег кружног отвора обично варира од 5 cm—50 cm!), рађене од висококвалитетног бурманског, најчешће 95%, сребра;

Сребрна бола с цвећем је, у сваком случају, неизбежни национални реквизит сваког бурманског свечаног декора, било духовног, било световног типа.

Уметничка обрада сребра је, иначе, једна од најстаријих грана бурманске народне радиности, док је облик боле — с обзиром на изузетно широку намену — свакако најчешћа и најсублимнија инспирација бурманских мајстора-кујунџија.

Отуда, спољна површина сребрне боле — увек распевано, надахнуто, раскошно изрезбарена. Поред цветне орнаментике, најчешћи мотиви ових резбарија бивају личности и сцене из Рамајане, маштовите варијанте бурманског зодијака, као и пригодне интерпретације појединих митолошких симбола. (Прим. прев.)

Кинајаре — омиљене личности из бурманских древних митова, обличја пола људска, пола птичија, бића суште лепоте и љупкости, бурманска варијанта идиличних пасторалних јунака који, у амбијенту измишљених шума и питомина, радосно живе свој живот игре, песме и љубави; баш те кинајаре, у блиставо сребро свадбене боле претопчене, смешиле су се сада на њу, само на њу... Увек су у паровима — као да оживеше тога трена поново у њој давне приче које је у детињству слушала — ови драги симболи вечне љубави и верности.

Седи старина достојанствена држања, дугогодишњи породични пријатељ, а тога дана — по древним бурманским свадбеним обичајима — одређен за главнокомандујућег церемонијалом њиховог венчања,[5] управо је најављивао централну тачку овог јединственог дневног реда — указивање поштовања старијима.

Ћу-ћу и Ко Леј, руку склопљених у молитву, поклонише се дубоко три пута: Буди, његовом Учењу и, најзад, Реду његових следбеника, родитељима и учитељима. Стари, у Бурми од давнина одомаћени традиционални начин отпочињања брачног живота, одавањем захвалности и дужног поштовања онима који то заслужују!...

Све бојазни, све сумње у будући живот са вољеним човеком — уколико их је Ћу-ћу икада и осетила — ишчилеше у неповрат тога тренутка. Као да их је без трага спрала цвећем оплемењена вода сребрне боле, где су сада лежале руке двоје младенаца.

— Као вода, никада да се не раздвојите, као вода да сте једно; као вода, живот да вам буде чист, смирен и бистар... — топло су одзвањале речи седог старине, пуне љубави, пуне искрених, добрих, најбољих жеља.

И коначно — реч-две о предстојећим дужностима нових супружника. Уважени церемонијал-мајстор се овом приликом одлучио за цитат из чувеног разговора који је велики Готама, у своје време, водио са младим, тек оженећеним човеком.

---

[5] Брак у Бурми и дан-данас се склапа без икаквог учешћа било цркве било државе!

То је још увек ствар личног договора двоје младих, који се на овај корак одлучују, додуше, тек уз потпуну сагласност својих породица, што је овде од битног значаја.

На пригодној свечаности, у присуству родитеља и свих старијих рођака и породичних пријатеља јавно се прогласи одлука о заснивању брачне заједнице, која од тог тренутка постаје потпуно легална и правоснажна.

На исти начин, уз узајамну сагласност и договор, остварује се — уколико до тога дође — и прекид брачне заједнице, развод. (Прим. прев.)

— Муж треба увек да поштује своју жену, да је воли, веран да јој буде, потпора и подршка да јој буде; радост да јој причињава, лепу одећу и сјајни накит да јој дарује. Жена, опет, послове домаће треба да надгледа, самостално да их води; госте да дочекује, пријатеље и рођаке да забавља; мужа свога да воли, верна да му буде; имовину његову као своју да чува, мудра и енергична у свим подухватима да буде.

— Право је чудо, — помисли Ћу-ћу, — да ове речи, више од двадесет пет столећа старе, још увек тако добро пристају! Надам се да и Ко Леј тако мисли.

И, заиста, Ко Леј, са свим својим свестраним, широким, савременим образовањем, са свим својим концепцијама новог, модерног човека нашег доба, — мислио је управо тако.

Када су, после завршеног свадбеног славља, стигли најзад у нови стан, који ће убудуће бити њихов заједнички дом, Ко Леј и Ћу-ћу приђоше маленој ниши — домаћем олтару са Будиним ликом.[6] Као по договору, клекоше, у немој молитви. И дуго су остали тако клечући, без речи, без покрета, очију упртих у позлаћену скулптуру седећег Буде, украшену цвећем, окићену украсима од сјајне, разнобојне, светлуцаве хартије.

Три свеће, углављене у малене бронзане свећњаке, спремно су чекале. Ко Леј извади из џепа упаљач — и три крхка, лелујава пламена сложно се винуше у висине. Ћу-ћу осети да се тог истог тренутка и њихова љубав од земаљске уздигла до небеске, сублимне...

Ништа не може да поремети, да наруши брак који овако величанствено отпочиње.

Али — авај! Невоља је у томе што је, убрзо после венчања, све пошло наопачке. Астролог је имао право. Веровали или не, све је доиста пошло наопачке. Неповратно.

А имали су — све што им душа жели; добар посао, и то обоје; леп, удобан, добро опремљен стан; па чак и кола, мала додуше, али сасвим довољна за њихове потребе.

---

[6] Незамислив је дом правог Бурманца без посебног, макар и најмањег простора, одређеног за обављање чисто религиозних функција.

То је, обично, један кутак највеће просторије у кући. На обавезно узвишеном простору, никако нижем од једног метра, налази се увек попрсје Буде, од дрвета, бронзе или камена, најчешће позлаћено; ту је увек још и пуно свежег цвећа, у болама од сребра или стакла; ту су увек и три свеће, које се свакодневно пале у част Буде, његовог учења и његових доследних следбеника.

Бурманац-будиста проведе овде известан део времена сваког дана, помно усавршавајући вештину медитације. По будистичком учењу медитација значи свесно искључивање из свих токова спољног света и дисциплиновано усмеравање свих интелектуалних моћи ка поимању егзистенцијалних питања живота. (Прим. прев.)

Зашто, због чега, вајкали су се људи унаоколо, у недоумици потпуној. Рођаци и блиски пријатељи спремно сада обелоданише астрологово пророчанство. Нашао се међу њима и један аматер-психоаналитичар, који је научно доказивао како је управо та фатална порука звезда оптеретила њихове потсвести сумњама, страховима, мрачним опсесијама.

С друге стране, опет, добра већина их је одлично знала да су и Ћу-ћу и Ко Леј људи од разума, да су од оног кова који би све учинио само да покаже и јавно докаже сву бесмисленост астролошке работе!

Није лако поставити дијагнозу неуспелог брака; још мање, изрицати коначну пресуду.

Руку на срце, од самога почетка, било је ту свега: чарки и боцкања, свађа и сукоба, ћутања и дурења, примирја и помирења. Али никада истинског, прворазредног скандала, који би их одвео у воде где је развод, дефинитивни и безусловни раскид, заиста неизбежан.

Међутим, и то је дошло на ред. А све је почело тако безазлено . . .

Било је то једне суботе поподне. Ко Леј је, у својој радној соби, водио занимљив разговор са једним младим студентом, који је овамо дошао да реномираног адвоката консултује нешто по питању будистичког обичајног права. Посебно га је, наиме занимало да ли будистички концепт о брачним односима допушта већ ожењеном Бурманцу да у кућу доведе и другу жену, уколико од прве нема порода.

Дискусија је све више и више, како је време одмицало, добијала у интензитету; до Ћу-ћу, међутим, која је у кухињи ужурбано припремала вечеру, јер је требало ускоро да пођу у биоскоп, допирали су само штури, неповезани одломци.

Младић је, најзад, отишао. Ко Леј, сав опседнут темом о којој је читаво поподне размишљао и говорио, — седе за сто. И као да му сам ђаво није давао мира, настави сада, и даље ватрено и занесено, да гласно образлаже своје ставове.

По њему, човек има право, има пуно морално право да, под тако изузетним околностима, потражи још једну жену. На то га, најзад, нагони и дуг према друштву; јер — доследно поштовање оваквог обичаја најсигурније и једино гарантује континуитет људског рода. Друга је ствар — настављао је све даље и даље Ко Леј — што савремени Бурманац једва да користи предности овог свог освештаног права. Чињеница је да је бурмански брак данас искљу-

чива моногамија. Па Ћу-ћу, стога, не мора да брине: њему лично никада, ни на крај памети не би било да тражи другу жену, чак и кад би се догодило да она не може...

Ко Леј, међутим, није имао прилике да доконча своју мисао; бар не онако како је намеравао. Јер, у сред тих његових мудрих речи, из уста му се оте избезумљен, готово нељудски, урлик!!!

Већ следећег магновења Ћу-ћу је стајала на сред собе, ратнички подбочена, сва успламтела од беса — али, очигледно, и задовољна својим делом — стајала је и, очима пуним праведног гнева, посматрала крајње необичан призор. Пред њом се, ето, налазио сада елоквентни заговорник будистичког моралног кодекса — сав обливен сочним пилећим каријем,[7] који се у правој киши нектарски примамљивих капљица обилно цедио са његовог запрепашћеног лица, те се у свем свом ружичастом, љескавом сјају распрскавао по поду!

Мора да је сама судбина — или, пак, нешто сасвим слично њој — довела тетку Сан на поприште овог љутог боја. Ни пре ни после. Јер, она се управо у том драматичном тренутку — обрела на њиховом прагу.

Трпезарија је недвосмислено одавала сву тежину сукоба. А ратнички трофеј горопадне домаћице, збуњени и паралисани Ко Леј, немо је стајао усред тог лома и покора, гарниран и зачињен тако да би му и раскошна трпеза најпробирљивијег султана на свету — радо указала достојну част...

Није се имало куд. На тапет је изишла цела истина. И то не само истина тог суботњег окршаја, већ и читава истина њихових односа, њиховог неуспелог заједничког живота. Богато илустрована и документована бујицама отежавајућих и компромитујућих појединости које су, незадрживо, провалиле са обе стране...

Тетка Сан, и сама мајка и многострука свекрва и таштa, ћутке је и пажљиво све саслушала.

Није ли боље да се Ко Леј часком истушира и пресвуче, а да Ћу-ћу, за то време, распреми сто и почисти под, док се још мрави и бубашвабе нису окупили на част, мудро предложи тетка.

---

[7] Кари — омиљено јело бурманске кухиње; справља се од разних врсти меса уз додатак читавог низа пикантних, локалних зачина. Јарко црвену боју добија од овде посебно цењеног чили-а, једне врсте изразито љуте црвене паприке, сасушене и туцане у прах.

Бурманци једу кари уз обилне количине куваног пиринча. (Прим. прев.)

Обоје тако и учинише. Тетка Сан се, у међувремену угодно смести у наслоњачу и, уз цигару, предаде се чекању и размишљању.[8]

Прилично је потрајало док се зарађене стране опет не појавише. Ко Леј се, и под најјачим млазевима хладног туша,[9] с тешком муком ослободио мириса зачина и трагова масти, док се Ћу-ћу опет, поштено презнојила доводећи у ред испретурани сто и замазан под у трпезарији.

И једно и друго је, очигледно, прошла била воља за даљим расправама. Утолико боље, наравно.

Тетка Сан, уз један снажни дим из своје цигаре, важно заусти:

— Значи, код вас тако стоје ствари. И то, не од јуче. Е, па, драги моји, једини излаз вам је — развод; нема вам друге!

Ћу-ћу премре; срце буквално престаде да јој куца. Али — неће и не сме да покаже узбуђење; мора се држати као да јој је све свеједно. Кришом погледа Ко Леја: лед ледени, ћутао је као заливен. Кад би само реч једну изустио, нешто као: не, забога, не развод, никако развод — или, већ, било шта слично . . .

Тетка Сан настави:

— Уосталом, није ли и астролог рекао да ваш брак може да потраје једва годину дана, не више! Сада се то, ево, све и потврђује.

— Али, нема то везе са астрологом, теткице. Никакве везе, веруј ми. Свему је крив Ко Леј. Постао је немогућ. Није му стало, једноставно, није му више ни до чега стало, сам хоће све да прекине. Па, ако већ тако хоће . . .

Ћу-ћу ућута, у нади да ће јој Ко Леј бар сада прискочити у помоћ једним: ни говора, ја нећу тако . . . — међутим, ни помена од свега тога.

— Ти си та која тако хоће. Ти — лично. Не видим зашто бих се онда је противио! Шта више, такво решење мени сасвим добро одговара, — ледено је процедио кроз зубе Ко Леј.

---

[8] Тешко да има човека у овој земљи, који од најранијег детињства не постаје страсан пушач.

Пушење је обавезни пратилац свих свакодневних збивања у животу и мушкараца и жена, и старих и младих. Пуши се овде, најчешће и радије од свега, дебела, у лист дувана — а понекад и кукурузовине! — савијена бурманска томпус-цигара, која редовно, сем руком сецканог дувана, садржи и разно друго мирисно, па чак и лековито, корење и биље!

Отуда чињеница да је проценат никотина у, наизглед цинковским бурманским цигарама, управо занемарујући! (Прим. прев.)

[9] Климатски услови у Бурми су такви да је купање и прање топлом водом овде потпуна непознаница.

Бурманац се, иначе, редовно купа, и то увек више пута на дан, али, током читаве године — само хладном водом! (Прим. прев.)

— Слушајте сада, вас двоје, — опет ће тетка Сан, — оно што ја имам на уму није прави развод, већ само привидан!

— Привидан! Како привидан? — повикаше обоје у глас.

— Па, ето тако, просто — привидан! Децо моја, тако се то увек ради кад се нешто у браку поремети. Видите, у звездама јасно стоји записано да ова ваша веза мора да се прекине. Ту се, сада, нема куд. Најзад, није ли тачно да се већ месецима непрекидно гложете. Сем тога, и ја се нешто разумем у астрологију, те и сама видим да с вама није нешто у реду. Али — лека има. И што је најважније, ја га лично знам!

— Слушајте ме добро: сада се, значи, морате развести. Срећом, наши бурмански обичаји су тако једноставни — просто писмено изјавите да, уз обострану сагласност, раскидате брачни договор. Потпишите то, а ја ћу вам бити сведок.

— И, шта онда? Хоћу ли ја њу да напустим, или, — она мене? — хладно упита Ко Леј.

Препукла срца, скрхана и поражена овим убитачним речима свог досадашњег мужа, Ћу-ћу, ипак, остаде усправна. Прикупи сву снагу, угризе се, неприметно, за усну и — презриво се загледа Ко Леју право у очи.

— Ништа вас двоје не схватате! . . . Па, забога, нико никог не напушта. Ни говора о томе. Све ово петљамо само да бисмо доскочили звездама, судбини, или, како већ хоћете! Ви се само тобоже, наизглед, разводите, а уствари — и даље настављате да живите као и до сада; овај — не баш исто — односно, како бих рекла — па, ето, — не као муж и жена! Једно од вас ће морати да пређе у гостинску собу, друго остаје у спаваћој. Ето тако. Тако ће то, некако, морати да се изведе. А сада, сачекајте да ја још нешто проверим. Дајте ми оловку и мало хартије — да — како оно би — ваши датуми рођења су — а-ха, да запишемо то овде. Таа-ко! Види, види, па није то ни тако лоше — де, само да израчунам још и ову путању — хм . . . хм . . . — Доста је снажан овде утицај Марса — а-ха! — али ево овде и Венере — све у свему, опет вам кажем, није то нимало лоше — заиста није — све ће се смирити за само месец дана — можда ни толико . . .

Лице Ко Леја се, у међувремену, потпуно издужило и дефинитивно скаменило у скептичну, одбојну маску.

До зла бога га је нервирало ово празно глупирање. Али, ко би могао да се супротстави мудрости и искуству

старијих.[10] Једном речи, из чистог, дубоког поштовања према тетки Сан, — све је ово морао да прогута. Исто тако и Ћу-ћу. Доћавола, до сто црних ћавола нека иду и звезде и све њихове тајанствене моћи — кад они, ето, сами нису у стању да реше своје приватне проблеме без њиховог уплитања!

— Ех, ви млади, тврдоглави тврдоглавци моји, нико од вас не тражи да у ова моја довијања чврсто верујете. Али, шта вас кошта да их, бар за мало, прихватите! Наравно, уколико вам је уопште стало да спасете свој брак. Хајде, забога, зар не осећате да је задњи час, да је крајње време да још једном покушате, — свим силама је тетка Сан настојала да их уразуми.

— Па, истини за вољу, теткице, опрости што ћу ти то рећи, али — дубоко сам убеђен да се ништа добро из читаве твоје лукаве замисли неће испилити! Ако је један брак већ осуђен на пропаст, онда . . .

Ћу-ћу му ускочи у реч.

— Па, наравно, теткице. Сем тога, сада и сама видиш, пошто он већ одбија да учини и најмањи напор са своје стране — онда, стварно, нема сврхе покушавати ни са звездама ни без њих!

— Није истина да ја одбијам, — узврати Ко Леј, повишена тона, спреман да прасне. Тетка се хитро умеша.

— Одлично! Па то је управо оно што ја од вас и тражим! Кад већ нико не одбија, — хајде да покушамо! Брже овамо још један лист хартије. Ко Леј, напиши сместа изјаву о прекиду брачних односа, обоје се потпишите, а и ја ћу додати свој потпис. У својству сведока, наравно.

Речено — учињено. За тили час развод би констатован, потписан и посведочен.

Тетка Сан је сада надугачко и нашироко распредала причу о томе како је оваквих случајева у животу сретала већ тушта и тма; како их се већина завршила срећно, те да ће, највероватније, и с њима бити тако.

Најзад, мудра рођака одлучи да их напусти. Ко Леј спремно устаде и понуди да је одвезе кући, те сиђе у гаражу да истера кола.

Ћу-ћу остаде сама. Одмах се даде на посао, срећна, у неку руку, што ју је Ко Леј ослободио свога присуства. Просто не би могла да га поднесе. Поготову не сада, првих тренутака после развода.

---

[10] Неприкосновено поштовање ауторитета, на првом месту родитеља, учитеља, старијег рођака и сваке старости уопште — један је од елементарних принципа будизма, дубоко укорењеног у ово тло.

То је истовремено и категорија присутна и данас у понашању сваког савременог Бурманца који је, још увек, прво будиста, па тек после присталица и стваралац новог света. (Прим. прев.)

Зачас је пренела све његове ствари у гостинску собу, побацала на гомилу јастуке, чаршаве и покриваче. Нека сам себи намести кревет: није јој више муж, није му више жена.

У тај мах падоше јој на памет речи теткине: живећете надаље као брат и сестра. А овде, у Бурми, те речи означавају посебан квалитет људскости, јединствену дубину и моралну лепоту. Често карактеришу и односе човека и жене који нису у крвном сродству: пре свега, односе брачних другова поодмаклих година који старост дочекују у непомућеној љубави и оданости.

Па добро, и она ће одсада играти улогу сестре: наместиће му кревет, уредно ће му сложити ствари.

Сети се да је пропустила да уреди домаћи олтар, данас током поподнева. Како и не би, у читавој оној пакленој гужви . . .

И док је мењала воду у вазама и распоређивала свеже цвеће око позлаћеног Будиног обличја, поглед јој паде на две малене асуре, на самом поду испред светилишта, где су Ко Леј и она, досада увек заједно, проводили тренутке свакодневног медитирања, неопходног духовног растерећења сваког правог будисте . . .

Бесмислено би било, у садашњим околностима, наставити са том праксом, закључи Ћу-ћу, те сама, истога тренутка, обави ритуал, клечећи на својој асури крај домаћег олтара.

До јуче заједничка спаваћа соба, била је сада само њена, одједном тако љупка, тако женствена, растерећена свих туђих, мушких ствари.

Како је дивно бити поново сам, свој, поново слободан, радовала се Ћу-ћу; уосталом, овај нови статус и њој управо одлично одговара!

Ко Леј уђе у кућу. У рукама је држао смотуљак обавијен зеленим палмовим листом и чврсто увезан бамбусовом врпцом.[11] Мора да је нешто из кинеског ресторана, помисли Ћу-ћу, пржени резанци, највероватније. Бацио је пакет на сто и, без иједне речи, и не погледавши је, ушао је у своју собу и — из све снаге залупио врата за собом.

Ћу-ћу би најрадије хитнула зелени пакетић кроз прозор — чак и по цену да погоди неког недужног пролазника по сред главе!

Ипак, одлучи да одмах легне. Покушала је да чита у кревету, међутим — никако да се сконцентрише! Само,

---

[11] Завијање у палмов лист — одомаћени начин паковања све врсте хране у Бурми. Многобројни кинески ресторани у Рангуну нуде овдашњим гурманима широки асортиман својих специјалитета; многи се могу у ресторану само купити, па завијени у зелени палмов лист, кући понети и јести. (Прим. прев.)

не због очајања, препуклог срца, рањене сујете или црне туге; не, ништа од свега тога није ју узнемиравало.

Мучили су је — глад, несносна глад и алармантно крчање свих црева! Па, није ни чудо. Од ручка још, ни мрве није окусила.

Зажалила је сада горко за руменим пилећим каријем, тако неодољиво укусним и царски зачињеним, за каријем који је неповратно изгубљен. Додуше, трагови му се још увек налазе на свиленом лонћи-у Ко Леја, и то баш оном, који тај кицош највише воли . . .

Господе, како је само смешно изгледао! — и Ћу-ћу замало да прсне у звонки, незадрживи смех. Међутим, сва та пријатна сећања ни за длаку јој нису утољавала глад. Напротив!

Мисли јој се одједном устремише ка зеленом смотуљку на трпезаријском столу. Прегршт, у зелени лист скривених, мирисних резанаца вреди сада неупоредиво више од сваког, па и најраскошнијег пилећег карија — просутог у нечије лице!

Штета, само што ће се ти резанци до ујутру покварити.

А, ако их је за њу купио — то је, иначе, одувек био њен омиљени залогај — зашто то није људски рекао, све више и више се жестила Ћу-ћу.

Љутина је, међутим, само још упорније појачавала глад.

Кад би само Ко Леј сада дошао и позвао је да поделе оне резанце, одмах би се помирили и — какав развод, какви бакрачи — све би поново било као у добрим, старим причама . . .

Сат је откуцавао десет, од Ко Леја ни трага, а глад је већ постајала неиздржљива.

Ћу-ћу донесе мудру одлуку. Оде у трпезарију, седе за сто и — полако одмота зелени пакетић! Све на прстима, све без и најмањег шума; јер, светло у његовој соби још увек је било упаљено. Мора да нешто чита, или припрема неку одбрану.

У сласт је јела кинеске пржене резанце — кад се, одједном, отшкринуше врата гостинске собе! Ко Леј провири, само за тренутак, па, победоносно, пун себе, поново ишчезе — значајно залупивши врата за собом, опет.

Ћу-ћу је сада заиста била ван себе. Да је само још мало сачекала у својој соби, он би, вероватно, дошао да је позове да заједно вечерају.

Овако — један нула за њега! Она, ето, као права бедница, послушно једе залогај који јој је он, господар, у пролазу, без иједне речи, онако успут, добацио . . .

Мора да сада ликује, тамо за вратима. Мора да од срца ужива, поносан на своју победу, беснела је Ћу-ћу. Од тога јој, међутим, апетит није ни најмање страдао. Најела се до миле воље — кад је већ тако — и поново отишла да спава.

Јутро није донело никакво разрешење. За доручком — ни речи. Ћу-ћу је, као и обично припремила храну коју су свакога дана носили обоје са собом, на посао. Свако своју порцију. Ко Леј узе своју без и једног јединог хвала, окрете се и стрча низ степенице.

Ћу-ћу није могла да се уздржи; вирећи кроз завесу на прозору, помно га је гледала како доле, испред куће, пали кола, како одлази уобичајеним путем. Шта ли му је само било у глави . . .

Мало затим и она оде на посао, пешице, јер њена школа је била сасвим близу, у суседној улици.

Пополне је стигла кући пре њега и припремила вечеру. За столом — опет тишина. Само јој он, негде при крају, преко залогаја, јетко добаци:

— Надам се да ти је стомак у реду. Прошле ноћи си неумерено јела. А већ је било прилично касно.

— Све је у реду, буди спокојан, — узврати Ћу-ћу у истом тону, истом мером.

На томе се и завршило. Поново је завладала тишина.

Током наредних дана успели су да успоставе хладне, дистанциране, али учтиве односе; ту и тамо по која сасвим неутрална примедба, најчешће за време обављања кућних послова, које су, као и раније, равноправно делили.

Тетка Сан је тих дана била права благодет. Безмало сваке вечери навраћала је до њих и неуморно причала о хиљадама разних беспослица, а најрадије о свим згодама и незгодама које би њени унуци смислили и урадили током дана.

У нормалним околностима, наравно, овако речита стара дама била би управо неподношљива, убитачно досадна. Међутим, сада су је и Ћу-ћу и Ко Леј примали пуна срца и раширених руку. Јер, било је неупоредиво лакше одржавати некакав натегнути квази-разговор уз помоћ трећег лица, и то оваквог . . .

Ћу-ћу је, између осталог, стицала необично, јединствено искуство живећи у овој чудној заједници са својим бившим мужем. Као брат и сестра, препоручила је, у своје време, тетка Сан. Али, ни то није баш једноставно. Да је у питању прави брат, она би могла у свако доба да уђе у његову собу, да је уреди, да му намести кревет. Овако, мора то увек да чини у његовом отсуству. Јер, крај-

ње би било непристојно ући у собу човеку који није ни брат ни муж . . .

Уосталом, једва да се уопште може сматрати пристојним живети овако, са странцем, туђином, под истим кровом! С некадашњим супругом, додуше, па ипак . . .

Ко Леј је, међутим, свих ових дана био — сушта пажња, финоћа и учтивост. Није је више никада раздраживао својим реским пецкањима, бодљикавим, провокативним примедбама, без којих раније није могао да прође ни најобичнији њихов разговор.

Уместо тога, редовно би јој сада по повратку с посла доносио по коју ситницу; у знак посебне наклоности, али — без речи.

Завладао је, међу њима ето, мир, прави, истински, ничим не ремећен.

Било је прилично касно поподне, скоро предвечерје. Обоје су се, задржавши се нешто на послу, некако у исти мах обрели испред куће. На улазним вратима већ их је чекала тетка Сан. Али — и читава њена многобројна породица! Сви свечано одевени, с цвећем, с корпама пуним пробране хране — очигледно спремни за неко славље!

Ко Леј, прилично у недоумици, баратао је сметено по џеповима, тражећи кључеве од стана. У тај мах млади рођаци хитро намакоше на браву необичан „ланац" — огрлицу од злата и скупоценог камења која је, по старом бурманском свадбеном обичају — бранила младожењи да уђе у нову кућу! Само привремено, наравно. Наиме, ту, на прагу, сваки нови супруг мора да плати „брачни порез", па тек онда да крочи у нови дом, у нови живот . . .

Тетка Сан разреши загонетку. Објасни да је уговорених месец дана њиховог тобожњег развода управо истекло; да, ето, младеж сматра да данашњи дан треба достојно обележити. Јер, није ли то опет — не смета што је други по реду — почетак њиховог брака!

Ко Леј спремно извуче из џепова сав новац који се нашао, те плати тако отварање својих сопствених врата.

Читаво бучно друштво упаде у кућу. За тили час и сто је био празнично постављен и цвеће распоређено по вазама.

Као и увек, три свеће на домаћем олтару спремно су чекале. Ко Леј приђе и упали их. Лелујави пламени унесоше се пут небеских висина, а двоје младенаца, руку склопљених у молитву, дубоко се поклонише, три пута . . .

Одмах затим, Ћу-ћу и Ко Леј, држећи се све време за руке, приђоше раздраганим гостима.

Грамофон је испунио кућу радосним и веселим звуцима. Њих двоје, загледани једно другом у очи, у душу, озарени новом срећом, не престајаху да се смеше, анђеоски блажено.

Очигледно, од сада па заувек, — све ће бити у реду.

Завера је успела. Звезде су поражене.

Превела са енглеског: *Јелена Рогић*

КРИТИЧАР ДНЕВНИХ ОТКРОВЕЊА

Вук Крњевић: *Критички дијалози,* „Свјетлост", Сарајево, 1976.

Вук Крњевић се јавља, или прецизније речено: јављао, мада вокацијом пјесник, критиком тзв. дневног жанра, дневне текуће (*дежурне,* како сам је једном назвао) активности. Он је чак, рекло би се, њен типични изданак. Дјеловати такорећи одмах, на лицу мјеста, још врео од читања, ударно. Казати (срочити) своју критичку ријеч непосредно, без маргине, без одушке, утицати тј. стално бити мобилан, покретљив, упоран. Усред критичке арене. У валу њеног жагорења, навијања. У жижи. Ослањати се при томе на себе, на себе као ослонац, на свој сопствени инстинкт, на слух, чуло. И то неодступно! То је чин, улога, функција и значење али и ограничење текуће књижевне критике, њено простирање, коју не смијемо олако потцјењивати по нашем лошем обичају али и ни прецјењивати, дакако. Она се, кажемо, темељи на добром укусу критичара, на његовом урођеном и одњегованом сензибилитету, дару, дакле на личном критеријуму, а исказује се најчешће импресијом. Подразумијева се, дабоме, или можда, да иза ње, такве, брзометне, у позадини стоји изграђен критичарев однос према литератури свога доба, и критици, и свијету наравно, јер су они у сталној неразлучној спојности и спрези, да је он заправо претходно „рашчишћен" те да се са сваком појединачном критиком с текуће траке он не ставља „у ватру". За Крњевића би се с правом могло казати да је критичар правог тренутка литературе, њеног ризика, у том смислу и настављач и сљедитељ добре нашке традиције која у скорашњем времену врхуни са дјелатношћу Милана Богдановића и његове критике те није баш нимало случајно да је један од својих бољих текстова Крњевић посветио управо овом критичару — *Путоказ Милана Богдановића,* а такође је и један од добитника критичарске награде године која је у знаку овог критичара. То, дакле, није само симболичан него и стваран и плодоносан елемент и гест који рјечито повезује, бар инспиративно, ова два критичара. Наиме, Крњевић ни мало не прикрива амбицију да слиједи

Богдановићеву критичност нарочито из његове ране узлазне фазе, фазе успона, а да занемарује раздобље силазности, замора, регресије. Каква је у суштини та прогресивно-књижевно-напонска богдановићевска критика, па тиме, продужено, и Крњевићева, бар начелно, у интенцији? Откривалачка. Да, она напросто има амбицију да открива на старту праве аутентичне вриједности, да их подупире, вриједности сагласне своме времену, а да опонира, понекад и жустро, устајалим, преживјелим, конвенционалним, имитаторским и рђаво традиционалистичким поетикама. На дјелу. У дјелима. Крњевић се држао — говоримо у прошлом времену стога што се и Крњевић нажалост повукао из критичарске арене — колико је год могао овог принципа. Устрајао је на њему. Понекад се, истина, више за њега вербално залажући него критички проницљиво, па и часовито изневјеравајући свој credo, али то је за њега, пречитавајући данас његову књигу *Критички дијалози* у којој је сабран и пробран неколикогодишњи интензивни дневнокритички рад, заиста мање карактеристично, случајно и споредно. Битно је да је Крњевић имао амбицију да дјелује у прави тренутак у смислу богдановићевске страсти да осјети и подржи то што је ново и осебујно у свакодневној литератури која рађа и гомила, производи, и много пролазнога, исхитренога, те је вјештина и умјеће да се у том мноштву пронађе и препозна оно што је непатворено, изворно, своје, аутентично, и да се при томе не омане. У највећем, у добром броју случајева, нарочито у прози и есејистици, Крњевић не гријеши, има осјећај, слух, и инстинкт критичара од нерва проничући у битности и склопове дјела и њихова значења, са свијешћу о њима, и са тенденцијом да се ангажује за њих, да стане на страну онога што је по њему литерарно релевантно а модерно и савремено (трајно). Противи се помодности која се не једном хоће прокријумчарити под фирмом и етикетом новине и експеримента (права на експеримент), као и против убуђалости анахроне традиције. Он стога ратује на два фронта истодобно, јанусовски.

Такође, не чини се нимало случајно или срачунато да је на чело ове своје књиге текућих критичких дијалога, јер је за Крњевића критика непресушан *дијалог* са литературом и свим што она јесте, књиге која је такође својеврсна рекапитулација пређеног етапно-епизодног пута у раду овог до јуче присутног критика, једна врста сабиралишта и одабиралишта и критике и литературе, да је Крњевић ставио текст *Марксистичка критика данас*. Управо ни један критичар који дјелује у нашем времену а држи до себе и свога рада неће заобићи ову тему не одредивши се према њој. Овај текст је осим тога занимљив јер се у њему констатује не једном отвореност, свеобухватност и инспиративност истинске марксистичке мисли насупрот оној канонско-догматској те њено стално критички-преиспитивалачко стајалиште у односу и спрам разуђене и слојевите модерне

умјетности с којом је сучелење неминовно а то значи и искушење за обје стране подједнако.

Крњевић је, надаље, тип текућег критичара који литературу доживљава не као пуку забаву и ужитак у читању него као сублимацију сазнања о свијету и као сталан непрекидан процес који се сам из себе рађа и сам собом пориче и надилази. Литература није статична. Она је стално вријење, комешање идеја, и нових реалности, досезање и пресезање досегнутог, и стога, да би се у томе снашао, у тој измјенљивости планова, критичар мора бити органски дијалектичар који ће остајати не само на посматрању, неутралном, објективне ситуације него и сам проницљиво учествовати у том процесу обнављања, и сам бити актер и судионик стања, при томе не губећи своје властите стајалишне тачке и оријентире, који нису негдје ван њега него дубоко усидрени у њему, у његовом сензибилитету. Он мора у извјесном смислу бити пристрасан, и стално дежуран, покретан, жив дух, сумњичав, скептичан, подозрив, али и емфатичан и заразан кад затреба. Ту спада и лучење доброг од лошег и промашеног, критичар који каже истодобно и кад затреба и *да* и *не* не либећи се да извјесним дјелима и појавама каже стоп! Овај критичар то понекад и каже, доиста!

Крњевићева књига *Критички дијалози* садржи око 60 публикованих текстова, највећим бројем приказа, осврта, рецензија на дјела из текуће стакодневне продукције, и то у раздобљу једног десетљећа (1964—1974). Прва критика је упућена Ујевићевој књижевној критици а завршна пјесмама Десанке Максимовић *Немам више времена*. Узевши у обзир речени временски лук и распон (раскрил) јасно је да ова књига има и без своје намјере и намјене функцију својеврсне објективне хронике *ишчитавања* једне релативно мирније ситуације наше књижевности, оне која је надошла као извјестан смиренији стадиј стварања а након познатих историјских распри и сукоба на црти модернизам-реализам те је и нехотице и не својевољно и њен плод, одраз. То је раздобље у коме ће се јавити низ занимљивих и значајних дјела свих наших литература. Стога ћемо међу ауторима о чијим дјелима Крњевић резонује сусрести понекад најзначајније писце нашег тренутка, рецимо једног Крлежу, Лалића, Црњанског, Селимовића, Матића, Давича, Ћопића, Дединца, Тишму, М. Булатовића, Д. Максимовићку, И. Сарајлића, М. Данојлића и бројне друге свих дјелатних генерација и формација, све до представника млађе и новије генерације чије је дјело у процесу настајања, формирања или стабилизовања свеједно. Присутни су и дјелатници критике и есејистике свих праваца и свих струјања, опредјељења. Крњевићева обавјештеност и радозналост има пуну мјеру.

Ако бисмо, надаље, покушали, наравно држећи се личног укуса да обиљежимо неке текстове који нам се чине најуспјелијима, тј. најдјелотворније крњевићевскима, у којима је ова-

плоћен и опредмећен Крњевићев критички credo али и резултат, онда бисмо без пардона дали предност критикама прозних и есејистичких дјела, мада су критичареве амбиције и претензије несразмјерно ишле ка поезији. Но не бива оно што критичар намјерава и хоће, него што јесте. Рекло би се чак да је то онај часовити плодни пораз критике и стваралаштва уопште у коме се исказује не добра намјера него суштина која је јача од жеља. Тај наизглед парадоксални раскорак и раскол између побуда и стварности врло је поучан. Наиме, тај зијев настаје, противрјечно, увијек тамо гдје критичар мање хоће а више даје и обратно, и што је ван његове рационалне контроле, можда. То би се дало и могло доказивати на безброј примјера, но да не дуљимо нека неповјерљиви читалац сам за себе пореди критике поетских збирки Десанке Максимовић или Р. Тошовића са текстовима посвећеним Матићу *(Пропланак и ум)* или Киша *(Башта, пепео)*, да даље не набрајамо. У критици поезије постоји као нека натега, навлачење на унапријед дате шеме, у прози и есејистици тога има мање или уопште нема, иде се одмах на прву лопту, на битно, на суштину. Изравно. С лакоћом. У језгро. Наравно, ни ове закључке не бисмо смјели генерализовати и уопштавати без мјере, и њих треба узети релативно, јер успјелих мјеста и луцидних запажаја има и у критици поезије, као и подбачаја у оној другој, но ријеч иде о претежности, дабоме.

Иначе, Крњевић је, да не кажемо угледајући се на свог уваженог узорника и предшасника, јер овдје угледању нема мјеста, има тек извјесна могућа сродност, изградио свој стил елоквентног сажетог приказивачког ритма, диктиран можда нужношћу новинског формата, и без козерске анегдотске зачињености и бриљанције једног Михиза, али стога заузврат стваран, што је могуће прецизнији, еластичан. Доима се управо том лакоћом, тим ненапрезањем, тако да се стиче и утисак извјесне лежерности, па и упуштености, а мјестимице и површности, тј. олаког брзог читања, што је рефлекс озрцаљен и у стилској течности.

Све у свему, Крњевић је критичар изграђеног, поузданог личног критерија заснованог на откривању онога што је у литератури својствено и ново и непатворено. То је он и доказао у прегршти својих најбољих критика. При томе не губимо из вида ни његове недомашаје. Но врлине и мане неизбјежно ипак га препоручују за критичара дневне критике, тог доиста нелаког хљеба књижевног. Штета је стога што је Крњевић прерано абдицирао и емигрирао из текуће критике слиједећи старије колеге, штета, јер је он критичар у најпунијој снази, у зрелости, кад се с правом могло очекивати, и очекује се, оно право, прекретничко.

Ристо Трифковић

ПЕСМЕ ЈОВАНА ПУТНИКА

Јован Путник: *Мати њива,* песме, Књижевна општина Вршац, Вршац, 1976.

Тридесет лирских песама Јована Путника у збирци *Мати њива* остварују се у крајње прегнантном језичком исказу. In ultima linea, те песме су медаљони, по облику припадају лирици, али по структури и значењу оне творе целовиту поетску слику завичајног банатског предела у којем се живот збива као елементарно и драматично чудо.

Написане пре тридесетак година (између 1937. и 1941), необјављиване песме Јована Путника зраче зачуђујућом свежином и лапидарношћу израза, и садрже савремено поетско значење.

Људско постојање је, нема сумње, велика драма на малеком кутку земље. Збирка песама Јована Путника у целини делује као драма сачињена од тридесет узбудљивих и тешких животних догађаја и ситуација. Али ова поезија није драматична само у својој јединственој целовитости, него је таква и у свакој песми понаособ. То значи да је кроз сваку песму доследно провучена нит трагичког осећања живота.

Ево како гласе стихови првих песама:

Мразно јутро се лоповски увуче
у кабаницу и уједа.

Друм

Греју се на пламену тулузном
дланови, а ипак мрзну рамена.

Чобанска колиба

Шором пусто, нигде никог,
тек вальда само бог,
ако га има.

Слика из читанке

Ушуљала се у село
јесен коњокрадица.

Предујам

У блату чамују куће усамљене.
Наричу повезане жене.

Сахрана

Негде лавеж. Негде шкрипну врата.

Огњиште

Шором липе роминьају.
Зашто пси лају? Зашто се људи буде?
Куд дудови у ноћ бауљају?

Месечина

Примери су наведени редом, и сем трећег навода, сви остали стихови су уводни.

У првом примеру осећа се подмукли непријатељски однос природе (годишњег доба) и човека. У другом је слика варљивости и узалудности човекове одбране пред природом. У трећем се наслућује присуство бога као бића које није од људске врсте; питање да можда у јези сеоске пустоши нема ни бога, упућује на тоталну празнину саме пустоши, а психолошки подцртава језу као желју да бар буде бића са онога света кад већ нема људи. Уводни стихови песме *Предујам* такође заснивају атмосферу драматичности на поступку померања природног збивања (долазак јесени) у наговештај опасности од опаких људи (коњокрадица). Сеоске куће у песми *Сахрана* повезане су не животним, него оностраним везама — усамљеношћу и тужним гласовима нарикача. Најзад, наговештај опасности која се непрекидно надвија изнад људског насеља у поезији Јована Путника, и у првим стиховима песама *Огњиште* и *Месечина* постаје константа сваке ситуације, сваке атмосфере, свих збивања, штавише живих бића, биљака и ствари подједнако. Ништа се важно не одиграва у примарној, површинској слици поетике Јована Путника, него тек у њеним дубљим регионима, у зони коју осећамо као простор сабласти, као извориште опасности што непрестано вреба. Загубљена, подлокана и увребана људска станишта обавијена су атмосфером непојамног и свеопштег страха који извире подједнако из природе и из самих људи. Тако је драматичност, као начело и као конкретум, садржана у целој овој поезији и уведена у сваку њену песму, а трагичко осећање постаје битна карактеристика песништва Јована Путника.

Прва два циклуса — *Село Кајтасово* и *Поплава у Кајтасову* — затварају један свет. Трећи циклус — *Гребеначка пеш-*

чара — оцртава суседну насеобину људи, али уклети песников предео остаје исти. „Људи дођу / и прођу. / Трагова за њима нема" *(Гребеначка пешчара),* каже песник. У песми *Земљопис* читамо: „Странпутицом птичјег лета / загубљени део Баната". Пред нама је „обрнута слика света" *(Путоказ).*

У песми *Путоказ* на двосмислен и веома посредан начин уводи се нада у свет који траје у безнађу и затурености: „Праваца много има". Који је путоказ прави, не налазимо.

Песник не описује нити прича. Он именује. Али, без икакве слободе и ван сваке произвољности. Напротив — према постулатима који захтевају јединство идеје и исказа у којем се идеја материјализује, заправо исказа који идеју и омогућује као поезију.

Димљиве собе. Мокри опанци. Глобе.
Парнице. Злобе.

Даљина

Плива кроз ноћ месец
као празна зобница.

Један мртав коњ.
Негде ћукут сове.
И тиха гробница.

Вода. Вода. Вода.

И нигде равнице,
црне злосрећнице.

Месечина после поплаве

Реч у поезији Јована Путника веома је сложене значењске структуре, и омогућава висок степен синтезе диспаратних елемената: искуства и наде, осећања и логике, суровости и нежности; она уједињује дискурзиван и осећајно-сликовит језик. Може се рећи да је то језик парадокса.

До којих граница минуциозности допире поетски језик у збирци *Мати њива,* показује песма *Ветар са Караша.*

Шумно, шумно
протиче река:
ш ш ш ш ш — ш ш ш ш ш

Безумно, безумно,
ко зна шта нас чека:
ш ш ш ш ш — ш ш ш ш ш

воља да се живи,
јача од човека:
ш ш ш ш ш — ш ш ш ш ш

Свака од три малене строфе завршава се умноженим шумним сугласником, а то мултиплицирање уткива судбинско у песму-питање. И не говори се овде само, нити првенствено, о ономатопеји, него се значење егзистенцијалне драматике преноси са речи чак на њену основну јединицу, на глас.

И слово дакле бива импрегнирано значењем.

Тако се парадоксални језик у поезији Јована Путника чврсто и оштро остварује у свим поетским релевантним односима: од идеје до песме, од емоције до речи, од боје до звука, од речи до слова; од слике до значења, од реторичких обрта до тропа; дакле у свим деловима стилске и морфолошке структуре песме као јединственог организма, који је и сам уклопљен у јединство целе збирке.

*
* *

Поезија Јована Путника је поезија сурове конкретности. Поетска слика завичајних предела развија се у симбол универзалних размера, до космолошких димензија, постижући дубље и општије значење, при чему не губи своје реално, веродостојно и препознатљиво исходиште — тле које постоји у искуству као „загубљени део Баната" *(Земљопис)*. Песниково схватање живота зачело се у завичају, а ако се формирало у другом свету (видели смо да „праваца много има") и упркос томе остало у бити неизмењено, значи да је живот драма без престанка, али да не завршава у фатализму нити се храни варком оптимизма. Песникову родну груду или потапа вода, или она тоне у живи песак ветра времена:

Људска нога је на песак стала,
ко зна по који пут,
без стопала.
Опет ће ноћас ветар
и пешчана таласања блага.
Нигде неће бити ниједног трага.

Ветар Пешчаре

Али зар не пропада на исти начин сваки живи створ у олујама судбине или у разорној временској супстанци, и зар нисмо људи који живе упркос свему? Вреди ли само у песниковом завичају сазнање: „Људи носе нељудске тегобе" *(Даљина)?* О животу песник говори као о играчки, закључујући да је човек „као ракијска пара":

удахни, издахни, пијан од живота,
и ево те већ иза гробљанског плота.

Играчка

Како бисмо се борили за живот, и одолевали, ако не знамо његову најцрњу страну, и ако не осветлимо историју и легенду свог тегобног порекла оживљавањем заборављеног и древног сећања. Аргатско диринчење у банатском селу Кајтасову, у којем је „права поезија" напор „да се остане жив" *(Поезија у Кајтасову)* симболично интерпретира живот као јединство рада (често узалудног), муке и смисла. Живот је као непрекидно орање. Орати и ноћу „до освитка", каже песник, јер је више наде „да једро роде пустопаше" *(Ноћно орање)*. Најзад, огласимо се у пустоши која нас одасвуд вреба као живи песак и подмукла вода, учиниће нам се да смо слободни, а одгодићемо и сусрет са смрћу:

Свирала ми самрт прогања
од сумрака до раздања.

Свирала

Милан Пражић

ЛЕПЕЗА ПРОЗНИХ ПОСТУПАКА

Славко Гордић: *Врховни Силник,* Матица српска, Нови Сад, 1975.

Ако бисмо покушали да прву књигу прозе Славка Гордића жанровски одредимо, наишли бисмо на низ тешкоћа. Ријетки су текстови у овој књизи који би се могли назвати причом, приповиједетком и новелом, а да се тиме знатно не помјери класично значење ових термина. Далеко је већи број оних у којима је лирски тон доминантан, па се Гордићев прозни првјенац може назвати књигом *лирске прозе, лирских прозних записа.* Записи су, уз то, врло различито прављени, па налазимо праву *лепезу прозних поступака.*

Писац се повремено јавља *као репортер,* било да репортерску улогу даје свом јунаку, Петру Лутовцу *(„Посматрачев дан")* или ту улогу има ауторов глас *(„Председник прелази реку")*. Репортер је „велики посматрач" који „гледа и слуша

нимало жељан било каквог учешћа" и извјештава о наизглед трећеразредним судбинама и догађајима, купећи сав хаос утисака. Рекло би се да му је само стало до објективне истине, до „млива свакодневља". Репортажа је, међутим, само привидна, само особито пишчево „лукавство" и техника, и увијек се налази у служби визије; репортер ријетким али ефектним исклизнућима у медитацију, неким успјелим афоризмом или, пак, избором судбина и ситуација о којима извјештава, указује на дубљи смисао казивања. Чак и тамо гдје репортажа добија призвук сатирично-социјалне инвективе (*„Председник прелази реку"*), тај дубљи смисао бива очуван. Локални моћник, „бивши професор, директор, па секретар комитета и, најпосле, председник општине", нашао се на скели, гдје су „лица простодушна, река тако мирна, толико небеса пространа" и осјетио сударе и суочење са исконом. Сопствена моћ се показује као ограничење, као упрошћавање живота. Моћникова тјескоба као откровење истине траје дотле док траје суочење са исконом, а касније нестаје под панцијером моћи.

Други вид прозног казивања срећемо у тексту *„Циборије и Кокоља"*. Замишљени као *комплементарни јунаци*, немогући један без другога, попут Дон Кихота и Санча, Циборије и Кокоља су надјенули себи барокна имена за личну употребу и, преставши бити Милош Ратковић и Илија Грковац, заметнули неку врсту *сократовског дијалога*, додуше сувише бизарног, манирстичког, неувјерљивог, с још неувјерљивијим расплетом. Сократовски дијалог карактерише привидно „вишегласје", „разговор" између два или више лица. То „вишегласје" је, међутим, привидно, чак и тамо гдје су спорови максимално заплетени. Увијек је један глас, онај „сократовски", водећи, онај који држи нити спора и који ће на крају изаћи као побједник и бесједом и чином. „Сократовски" глас је овдје Кокоља, чију ријеч и чин слиједи Циборије.

У Гордићевој прози често се среће *афоризам*. Каткад је то само *стилско средство*, када се риједак, готово усамљен, нађе у прозном тексту, с намјером да се неко значење истакне, или, пак, да се у опис, низ запажања, сјећања и „хаос утисака" унесе медитативни тон, да се укаже на „подземни" ток смисла.

У неким прозним текстовима (*„Сликовница коју ветар листа"* и *„Осматрачница"*) афоризам постаје *начело прозног поступка*, доминантни вид казивања. Јавља се обично на почетку неке ритмично-мисаоне цјелине, а затим се медитативним текстом, каткад и новим афоризмима који граде читав вијенац, „развија", „глосира", све док се ритмичко-мисаона цјелина не заокружи. Овдје афоризам истовремено „отвара" мотив и има ритмичку и значењску функцију. Зато поменути текстови и јесу најдаље од приче; далеко су ближи ритмичкој прози и пјесми у прози. Тешко је наћи слична прозна остварења у којима су до те мјере и на такав начин усаглашени „ритми-

чки" и „значењски слој". Ваља још истаћи да је писац избјегао истовремено и ризик баналности и пословичког казивања, и ризик филозофствујућчег умствовања; остао је сасвим у сфери умјетничког, лирског. Оваквим замкама тешко су одолијевали и славнији и старији, што свакако овој књизи служи на част.

Неке текстове писац мотивише као *„записе" или „тајне записе" главног јунака („Узалудници", „Осматрачница"* и *„Сликовница коју ветар листа").* Овакав поступак омогућава доминацију лирског и медитативног, а истовремено поменуте текстове укључује у ширу и сложенију прозну структуру — циклус „прича" о Петру Лутовцу. Записи освјетљавају духовни видокруг главног јунака из њега самог и појединим универзалним исказима „прекривају" цијелу књигу. Каткад се јунакове забиљешке нађу као *„уметнути текст" („Зелене магле")* и другачије су означене граматички, стилски и графички од осталог дијела текста. Док приповиједач прича у другом лицу, обраћајући се, дакле, главном јунаку, забиљешке су у првом лицу, истакнуте петитом, емотивно и мисаоно „гушће". „Твоји су записи траг којим те следим и огледало у коме ти лик тражим", коментарише приповједачев глас.

Гордић, уз нешто занатске несигурности, користи и *унутрашњи монолог,* било да покушава пратити ток свијести својих јунака у првом лицу *(„Врховни Силник живот")* или да *форму првог лица* замјењује *слободни неуправни говор („Животопис Уроша Глоговца").*

У овој прози фабула нема примарну улогу; почесто је врло редукована, а у неким текстовима је уопште нема. Зато је *слика* добила на значају, било да васкрсава у свијести као слика из јунакове прошлости, било да писац гради пјесничку слику запажајући низ детаља и појединости. Гордић ту посједује лијепо осјећање мјере: зна кад треба одабрати само неколике праве појединости, а кад може правити смјеле метафоре, свјежа и развијена поређења. Рећи ћемо, ризикујући терминолошку непрецизност и неспоразум, да се ради о писцу јаке *ликовне имагинације.*

Упркос разноврсности прозних поступака, Гордић настоји, и у томе углавном успијева, да створи цјеловиту књигу, а не збирку разнородних прозних састава. Половина његових текстова организована је у ширу прозну структуру с елементима романескног — *циклуса „прича"* — *записа* о Петру Лутовцу. Гордићев јунак, како му и име слути, не припада ни себи ни свијету; он је „отпадник", „сметени одметник", велики посматрач и репортер, умник и записивач, у неспоразуму са свијетом и са собом, у потрази за сопственим и туђим идентитетом. Писац је вјешто избјегао да са овако, доста екстремно, одабраним јунаком не упадне у двоструку замку: замку романтичног јунака и замку сладуњаве идентификације с јунаком. Зато је Гордић свој став према Лутовцу осјенчио *иронијом.* То никако

не значи да Лутовац не може бити један од основних „носилаца" пишчеве поруке (он то, уосталом, и јесте); то само значи да се порука може формирати под сјенком ироније, да може њоме, као неким велом, бити прекривена и да то доприноси већој умјетничкој вриједности дјела — избјегнуте су прозирност, експлицитност и наивност. Порука, тако, није постала ствар намјере, отворене тенденције, и није изашла из сфере умјетничког, већ је остала елеменат прозне структуре. Лутовац није грађен као класичан књижевни јунак; он постоји као драма свијести и порука се у овом циклусу формира из односа виђеног, доживљеног, наслућеног и промишљеног. Свијест Петра Лутовца може се метафорички најбоље описати насловом његових записа — сликовница коју ветар листа: час се јави неко лирско сјећање, час се утискује хаос баналности свакодневља, час се исплете нека фина мисао, час слутња. Хаосу „искоријењене" свијести одговара и песимистичко виђење вриједности: „Како су се то за тили час испремештале суштине и значења свега што је сматрао неоспорним" *(„Отпадник")*.

Слично осјећање свијета нуде нам и текстови изван овог циклуса. Момчило Вукосав и Урош Глоговац, оба „искорењени" као и Лутовац, наћи ће се пред готово идентичним доживљајем. Пред јунацима се открива хаос догађаја и сјећања, несувислих и ирационалних, свемир „безразложног, безличног зла без страсти".

То „зло без страсти" и сатисфакције је значењска константа Гордићеве прозе. *Депатетизација* је његов најдоследније спроведен поступак. „Посматрач" Петар Лутовац *(„Посматрачев дан")*, користећи карикатуру и иронију, извјештава о ружној несрећи таста и мајке Комнена Абдаловића, а потом се тужно вајка: „Кад би бар зло и патња долазили у чистом херојском виду, без стида и ружноће"... Кокоља ће *(„Циборије и Кокоља")* испричовиједати тужне судбине не баналних и анонимних, већ јунака, капетана Марка Перојевића и Јана Палаха, и закључити да је јунаку „за живота јунаштво прикачило реп". Осрамоћени и осјетљиви Борко Мићовић *(„Врховни Силник Живот")*, поучен сопственим искуством, готово да ће цитирати Лутовца: „Зашто зло, кад неће да нас заобиђе, не дође у чистом, херојском виду, већ ти искрсне на праг под руку са срамотом, ружном одрпанком с нескривеним стидним местом".

Гордићев јунак није у савезу ни са собом, ни са свијетом. Искоријењен, разорен и трагичан, он осјећа живот као нешто што је почесто изван њега, нешто што ће, попут харачлије, боравак на овом свијету добро наплатити „злом без страсти", али са ружноћом и стидом; живот је за њега увијек непотку-пљиви Врховни Силник.

Тако се на плану значења текстови ове књиге сливају у једно сазвучје.

Јован Делић

С А Д Р Ж А Ј

Зденко Лешић — — — Пјесник у револуцији — 257

Флорика Штефан — — Бригадирска — Породични круг — За све беле дане — *** — *** — Две стране једне улице — *** — — — — — — 272

Иван Божић — — — Јованка Орлеанка — — 275

Видосав Стевановић — Ког сам ђавола тражио на Калишу — — — — 287

Морис Сев — — — Делија, узор чисте врлине 307

Александар Миодраг — Разредни предсједник Мирко Драгаш — — 316

Миљурко Вукадиновић Пуштање змаја — — 329

Џемалудин Алић — — Откривени свијет — — 334

Растко Васић — — — Пут за Миделхарнис — 338

Милосав Славко Пешић Стрепња — — — — 345

Војислав Вулановић — Знаци — — — — — 349

До Кин Мио Чит — — Брак и развод на бурмански начин — — — 352

ПИСЦИ И КЊИГЕ

Ристо Трифковић — — Критичар дневних откровења — — — — — 367

Милан Пражић — — Песме Јована Путника — 371

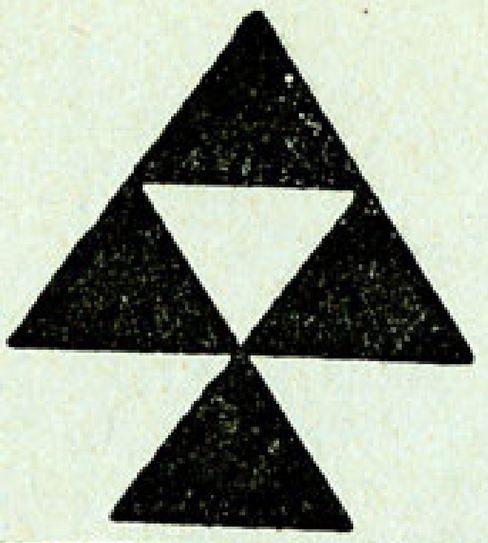
Јован Делић — — — Лепеза прозних поступака 375

NAFTAGAS

НАФТНА ИНДУСТРИЈА
НОВИ САД, Сутјеска 1
Телефон 25-322, Телекс: 14196

НА СВОЈИМ НАФТНИМ И ГАСНИМ ПОЉИМА И РАФИНЕРИЈАМА, У ПАНЧЕВУ, НОВОМ САДУ И БЕОГРАДУ, ПРОИЗВОДИ КОМПЛЕТАН АСОРТИМАН:

- СИРОВА НАФТА
- НАФТНИ ДЕРИВАТИ
  - — Галакс моторно уље
  - — Галакс моторни бензини
  - — Горива за млазне моторе
  - — Дизел горива
  - — Уља за ложење
  - — Битумени
  - — Нафтенски продукти
- ПРИРОДНИ И ТЕЧНИ ГАС
- ХЕМИЈСКИ ПРОИЗВОДИ
  - — Антикорозивна средства и премази
  - — Антифриз
  - — Масне киселине
  - — Масни амини
  - — Средства за обраду метала

nina

НОВОСАДСКА ИНДУСТРИЈА НАМЕШТАЈА

Телефони: централа 52-244, продаја 26-154, набавка 43-085

Производи:

САВРЕМЕН

И ФУНКЦИОНАЛАН

НАМЕШТАЈ

ЗА ОПРЕМУ СТАНОВА:

КОМБИНОВАНЕ

И СПАВАЋЕ СОБЕ,

КЛУБ ГАРНИТУРЕ

И ЖИЧАНА ЈЕЗГРА

ЗА ТАПЕТАРИЈУ

„АГРОВОЈВОДИНА“

ЕКСПОРТ-ИМПОРТ • НОВИ САД

ООУР „ВОДО И ЕЛЕКТРО ИНСТАЛАЦИЈЕ”

ЧЕСТИТАМО

150. ГОДИШЊИЦУ

ПРОСЛАВЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ

„РАД“

ГРАЂЕВИНСКО ПРЕДУЗЕЋЕ

НОВИ САД

ТРГ БРАТСТВА ЈЕДИНСТВА 3

Текући рачун код НБ 657-1-3708
Телефони: Централа 44-703
Директор 42-255

ИЗВОДИ РАДОВЕ:
ВИСОКОГРАДЊЕ
НИСКОГРАДЊЕ
ХИДРОГРАДЊЕ и
ПРОИЗВОДЊА
БЕТОНСКИХ
ЕЛЕМЕНАТА

ЧЕСТИТА
ПРОСЛАВУ 150 ГОД. МАТИЦЕ СРПСКЕ

YU ISSN 0025—5939